

J.Krēsliņš

STĀSTS PAR FRĪDRIHU BERNHARDU BLAUFUSU UN VIŅA *NEVAID NIZZINAHMIEM STAHS TIEM*

Mums visiem labi zināms, ka aiz katra panākumiem bagāta virieša mēdz slēpties kāda sieviete - sieviete, bez kuras ieguldījuma diez vai cildināmais dižgars un sabiedrības domas virzītājs būtu tik vērā ņemams. Šajā izdevumā godinām sievieti, Magdalēnu fon Hallarti, kura nekādā ziņā savu slavu nav ieguvusi kā sava vīra vai kāda cita vīrieša piekabe, bet gan kā dināmiska mecenāte un sociālu un reliģisku eksperimentu diriģente un kā 18. gadu simteņa Lielvidzemes garīgās un sabiedriskās topogrāfijas 18. gadu izmainītāja. Pateicoties šīs sievietes sabiedriskajai vīzijai, Lielvidzeme šī gadu simteņa pirmajā pusē pārtapa par interesantu identitātes veidošanas laboratoriju.

Neskatoties uz šīs sievietes nozīmīgajiem un cildinājamiem panākumiem, vērts ar vērst skatu uz tiem, kas darbojās Hallartienes paēnā. Viens šāds darbonis bija Frīdrihs Bernhards Blaufuss (Friedrich Bernhard Blaufuß). Jā, aiz lielām celmlauzēm var arī slēpties interesanti vīrieši! Un Blaufusa gadījumā nav nevietā lietot jēdzienu „slēpties,” jo kaut arī dažam labam varētu būt pazīstams viņa vārds, retais būs gatavs viņam piešķirt izšķirošu lomu šī apvidus kultūras vēsturē. Bez minstināšanās varu apgalvot, ka izsekojis Blaufusa pēdām un darbiem, varu apgalvot, ka viņam ir lieli nopelni šī reģiona dažādo identitāšu vēsturē un ka viņa ieguldījums latviešu valodas attīstībā ir bijis reti nozīmīgs, kaut arī, visā visumā, bieži aizmirsts. Kaut arī Blaufuss nav vienīgais, kam ir nozīme šajā laukā, uzdrošināšos apgalvot, ka bez Blaufusa šī reģiona dažādo identitāšu vēsture būtu atšķetinājusies krietni savādāk un ka daudzi pārmaiņu procesi, kurus saistām ar citām personībām un vēlāku attīstības posmu, var savus dīgļus atrast Blaufusa darbībā.¹

Tas viss varetu šķist īpatni un mazliet pārsteidzoši! Kā tas iespējams, ka cilvēkam, kuru labākā gadījumā tikai garāmejojot pieminam vēstures grāmatās, varētu būt tik liela nozīme? Kapēc, ja viņam būtu bijusi tik izšķiroša vieta mūsu kultūras vēsturē, Blaufusu nebūt vairāk pamanījuši agrākā historiogrāfiskā tradīcija? Vai tas nav tikai drusku sensāciju drudzis, kas noved pasaku stāstītājus pie šādiem pārgalvīgiem apgalvojumiem? Vai nesaredzam, ka sarežģītiem sabiedriskiem procesiem reti kad katalizators meklējams viena cilvēka darbībā un ka pati personība mēdz būt apstākļu un vides ietekmēta? Dažreiz cilvēku sajaucām ar virzību, kas drīzak parauj līdzīgos dižgarus. Šie izraudzītie indivīdi paši bieži ir tikai šī aizraujošā notikumu virpuļa sākuma punkts.

To saredzam. To izprotam. To litāniju arī pats esmu skaitījis, iepazīstoties ar Blaufusa neparasto dzīves stastu, viņa paša liecībām un atstāto mantojumu. Jo dziļāk esmu iurbies Blaufusa dvēselē, jo skaidrāk es viņa personā esmu saredzējis nozīmīgu pagriezīenu šī reģiona dažādo identitāšu tapšanas vēsturē. Un šeit vēlos uzsvērt, ka identitātes nebūt nav vienplākšņainas un vienkāršas. Tās var būt pretrunīgas, balstītas

¹ Pamatinformācija par Blaufusu atrodama *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710-1960* (Ķelne, 1970), 73; *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1928* (Ķelne, 1977), 176; J.B. Fischer, *Beiträge und Berichtigung zu Hr. F-K. Gadebuschs Livländischer Bibliothek* (Rīga, 1782), 25-26; J. Fr. von der Recke un K. E. Napiersky, *Allgemeines Schriftsteller – und Gelehrten Lexikon 1* (Mītava, 1827), 186-187.

vairāk iecerēs nekā īstenībā. Tajās iedziļinoties, pētniekam bieži vien uznāk pamatīgas galvas sāpes – kā visu šo daudzplākšņaino ietvert vienā audumā? Un ko lai darām ar individiem, kas brīvi un bez īpašām aizturēm var veidot un kopt vairākas identitātes vienlaicīgi. To vairums no mums dara ik dienas! Tādēļ savu pastaigu roku rokā ar Blaufusu iesāksim patālu no paša Blaufusa; laikā, kas Blaufusa sabiedrību bija veidojusi; sabiedrībā, kurai bija attīstījušies diezgan skaidri identitāšu parimetri; un teritorijā, kurā viņš pats nekad nebija soli spēris, bet bez kuras mantojuma mums nebūs izprast šo īpatnējo Fridriha Bernharda parādību.

Ja vēršam savus skatus agrīno moderno laiku virziena, kura mantojuma atspulgā Blaufuss darbojās, redzam, ka identitātes veidoja ar gluži citiem pamata darba rīkiem un ķieģeļiem nekā vēlāk.² Aprakstīdami izgājušus laikus, bieži pārāk bieži izmantojam priekšstatus, kuri nostiprinājās tikai 18. gadu simteņa otrajā pusē. Te būtu jāatceras, ka Blaufusa dzīves laikā tas, ko bieži saistām ar 18. gadu simteni, vēl nebūt nebija pilnīgi nostiprinājies. 18. gadu simteņa pirmajā pusē vēl arvien bija dziļi iesakņojušies tie priekšstati, kurus pirmām kārtām saistām ar iepriekšējiem laikiem.

Šī laika vadošās personības apceļoja Ziemeļaustrumeiropu, nepievērsdamas savām identitātēm vai pederībai tāda veida uzmanību, kā mēs to šodien darām. Mums lietderīgi atcerēties, ka viņu identitātem trūka nacionālas pieskaņas šodienas jēgumā, un ka identitātes vispār veidoja mums neparastā veidā. Visbiežāk identitātes un līdz ar to cilvēku būtību šai laikā definēja ar aroda palīdzību, to konfesionālo piederību, to dzīves stilu – valodai un tautībai šodienas nozīmē pievērsa maz vērības. Nodarbošanās varēja būt svarīgāks rādītājs nekā dzīves vieta, vieta kādā saimē un sabiedrībā nozīmīgāka par līdzekļiem. Šīs bija identitātes, kurām bija sveša tā priekšstatu pasaule, kas attīstījās pēc 18. un 19. gadu simteņa mijā. Kultūras jēdziens mūsu modernajā izpratnē šo identitāšu struktūrās ir tikpat kā nesaredzams. Teritoriālais un pat personiskais šajās identitātēs ir tīri miglains. Tādēļ šīs identitātes izplatās, bet reti kad tās kopē, reti kad tām seko, tās reti aizņemas.

Otrkārt šīs identitātes ir pārsteidzoši līmeniskas. Nav tāda centra, tādas iestādes, kura būtu visu ietekmīga un kurai visi seko. Tādas identitātes attīstījās tikai 18. gadsimteņa Francijā un tikai vēlāk nostiprinājās citur.

Treškārt, šajā pasaulē svarīgākas par robežām starp valstīm un kultūras tradīcijām bija robežas starp pilsētām un laukiem. Pilsētas pat tukstošiem kilometriem attālumā viena no otras bija līdzīgākas viena otrai nekā lauki, kas varbūt atradās tikai pāris kilometru attālumā.

Ceturtkārt, arī valodas ziņā nebija tādu valodu robežu, kadas mēs visbiežāk šodien sastopam. Valodas radīja mazas pasaules, reizēm gluži vai neatkarīgas, citreiz ļoti ar citām valodu pasaulēm saistītas.³ Ar valodu palīdzību varēja aprgrozīties dažādās sociālās vidēs, brīvi virzoties no vienas valodu pasaules uz otru. Šo virzību veicināja dziļi iesakņojušās mutiskās saziņas pasaules tradīcijas. Šajā pasaulē valdīja semikomunikācijas gars. Vienā un tai pašā pilsētā iedzīvotāji (un te būtu piebilstāms,

² Nozīmīgs ievads agrīno moderno laiku identitāšu vēsturē atrodams W. Schmale, „Das Konzept 'Kulturtransfer' und das 16. Jahrhundert,” *Kulturelle Praxis im 16. Jahrhundert*, red. W. Schmale, *Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit 2* (Innsbruck, 2003), 41-57.

³ Par valodu nozīmi šīs pasaules veidošanā sk. J. Krēslis, „Linguistic Landscapes in the Baltic,” *Scandinavian Journal of History* 28 (2003), 165-174.

ka saprotams ne visi) varēja slidēt no vienas valodas kultūras otrā. Veiklākie slidētāji nebūt nebija augstāko šķiru pārstāvji, bet gan tie, kam ikdienā bija nepieciešams sadarboties ar dažādu kultūru pārstāvjiem. Ja brauca garus gabalus uz citiem centriem un vidēm, bieži vien varēja saprasties, lietojot valodu, kuru runāja un bija tikpat nepieciešama kā mājas. Šī bija pasaule, kurā no Novgoradas līdz Atverpenei, no polāriem apgabaliem līdz pat Šveicei varēja lietot lejas vācu, vēlāk augšvācu paveidus, un sagaidīt, neskatoties uz izteiksmes un izrunas dažādībām, ka būs iespējams sazināties pietiekami dziļā līmenī. Skaidrības labad te būtu vērts piebilst, ka saziņas kultūra bija gluži savādāka neka tā, kurā dzīvojam šodien un kurā angļu valodai liela nozīme. Šodienas angļu valodai lielākas līdzības ar tā laika latīņu valodu. Te nav runa par svešvalodu, kuru lietoja kā saziņas līdzekli, bet par valodu, kuru arī lieto vietējā vidē, bet kuru stiepjot un pārveidojot, var arī lietot citur.

Visbeidzot, te būtu jāpiemin, ka šajā agrīni modernajā pasaulē bieži lietoja mantu kā identitātes atpazīstamības līdzekli, daudz vairāk nekā mēs to darām šodien, vai cik tas mums šķistu neiedomājami. Manta ceļoja daudz ātrāk nekā idejas un strāvājumi.

Šī pasaule bija pastāvējusi simtiem gadu. Lielvidzemē milzīgu pagriezienu ienesa zviedru valdīšanas laiks. Zviedrija bija jauna lielvalsts. Tā bija grūti aptverama, brīžiem stiepjoties līdz pat Eiropas kontinenta sirdij. Šādā lielvalstī pastāvošie identitātes risinājumi nevarēja nodrošināt spēcīgu kopīgu identitāti. Bija radies jauns izaicinājums – kā apvienot visas šīs ļoti atšķirīgās teritorijas vienā kopumā; bija nepieciešams identitātei radīt jaunu struktūru un pamatu. Skaidrs bija, ka zviedriskais nekādā ziņā nevarēja būt vienojošais faktors – ne tikai tapēc, ka tās lielvalsts teritorijā tas, ko mēs šodien varētu apzīmēt par zviedrisku bija, visā visumā, diezgan nepazīstams jēdziens, pat pašā Zviedrijas kodolā, jo šāda veida identitāte tikai lēnām saka attīstīties, bet gan tadēļ, ka lielvalstij bija nepieciešams atrast citus pamatus. Zviedrija izvēlējās iet jaunu ceļu – veidojot, kā viens no tā no laika nozīmīgākajiem sabiedriskās un reliģiskās domas virzītājiem jaunajā lielvalstī Hakvins Spēgels (Haquin Spegel) to nosauca, jauno Israelu.⁴ Šis jaunais tēls atspoguļoja tieksmi ar arī uz valsts identitāti raudzīties ar jaunām acenēm – identitāti, kas ne tikai raudzījās pagātnē un tur atrada savu attaisnojumu (legitimizāciju), bet arī veidoja savu nākotnes vīziju un veidolu. Jaunā lielvalsts nevarēja savu pamatu meklēt materiālā kultūrā, valdības formā, pat ne valodā. Vienīgais, kas patiešām varēja apvienot lielvalsts plašās teritorijas bija reliģija. Un tā reliģija, par kuru šeit ir runa, nebija dogmu kopums, bet pirmām kartām kulturāla raksturīpašība, kas ļāva novilkt identitātes un nevis teoloģiskas dabas robežas. Tādēļ šī reliģiskā kultūra, neskatoties uz tā laika ortodoksijas stingrajiem žnauģiem, varēja importēt katolisku literatūru, baznīcas dzīvē saglabāt tikpat kā katolisku infrastruktūru, ēkas izgreznot ar jezuītiskiem motīviem un pat lietot katoļu liturģijas elementus ikdienas baznīcas rituālos.

Otrkārt, šī jaunās lielvalsts identitāte bija dziļi saistīta ar rakstīto vārdu. Līdz ar to, tā bija savā būtība stīva, paredzama un ne visai piemērojama mainīgajai pasaulei; tā nebija empātiska, ta nebija identitāte, kas aizskāra cilvēku devēseles un radīja iekšēju piederības izjūtu.. Tāpat kā sabiedriskos jautājumos, arī identitātes jautājumos bija nepieciešams izrādīt disciplīnu. Ar šādu rasktītā vārda kultūru, kas sava būtībā bija daudzvalodīga un multikulturāla, bija iespējams izveidot kopīgu identitāti ļoti

⁴ Par šo jauno Israēlu sk. N. Ekedahl, *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst* (Uppsala, 1999), 220-223.

sadrumstalotā valstī. Šīs rakstītā vārda kultūras pēdas saredzam arī Baltijas jūras austrumu krastā. Ja Stokholmā izdeva jaunu agendu, dziesmu grāmatu, bībeles reviziju vai tulkojumu, tādu izdeva arī somiski, ziemeļiugauniski, dienvidiugauniski un latviski – tikpat kā vienlaicīgi.

Treškārt, šai identitātei nebija jābūt savdabīgai vai oriģinālai – tā drizāk aizņēmās un piemērojās. Tā nebija radoša un parmatnējīga, šodienas acenēm raugoties. Tā bija identitāte, kas nodarbojās ar *accomodatio* un ar tulkojumu.

Ceturtkārt, tā uzsvēra vienvērdību un vienlīdzību. Kolektīvā domašana ņēma virsroku. Pat ticības jautājumos, šī bija globalizēta identitāte – ta izvairījās vispār definēt zviedrisko un, saprotams, pagriezta muguru individa garīgajam attīstības gājienam.

Nolūks ar šādu identitāti, kura patiešām savu spēku smēla rakstītā vārdā, bija nevis skaidri novilkta robežas starp jaunās lielvalsts dažādām tautām, starp sabiedriskām šķirām un pat valodām. Šī identitāte vienlīdzības un individa pašnoteikšanās vārdā panāca gandrīz vari tūri pretējo – dināmiskā personiskā attīstība un individualitāte tikpat kā izbālēja. Arī rakstītais vārds bieži vien atspoguļoja šo dziļi programātisko ievirzi. Lasot šī laikmeta identitātes stiprināšanas literatūru, bieži pietrūkst autora aizrautīgums – ne vienmer šie teksti mūs izaicina, satricina vai izrauj no vienaldzības. Dažbrīd tam maz sakars ar pašiem vārdiem, valodu, vai izteikto domu. Mēs bieži cildinām Glika bībeles tulkojuma nozīmi. Bet atcerēsimies, ka Glika teksts, gan ta grūtas pieejamības dēļ, bet jel jo vairāk tā programātiskā mantojuma dēļ, nesasniedza lasītāju tā, kā to varētu iedomāties, kā tāda veida valodas un kultūras piemineklim pienāktos. Tikai ar otro bībeles izdevumu latviskais bībeles tulkojums iegūst jaunu un neparedzētu spēku. Jo kaut arī vārdi ir tie paši, šis otrais tulkojums ir pilnīgi cits teksts. Un tas bija tā pateicoties Magalēnai fon Hallartai un, varbūt pat svarīgāk, Frīdriham Bernhardam Blaufusam, kura neparakstītais priekšvārds ievada šo otro izdevumu un kurš ar savu darbību Vidzemē ir varbūt atstājis dziļākas pēdas nekā mēs to līdz šim esam bijuši gatavi pieņemt.

Kas tad bija šis Frīdrihs Bernhards Blaufuss? Dzimis 1697. gadā Frauenbreitungēnā Tīringenas grāfistē Hennebergā, Blaufuss agri jau nonāk Halles pietistu paspārnē, vispirms slavenajā izglītības iestādā, *Waisenhaus*, kas varbūt sava nosaukuma pēc dažreiz rada drusku neskaidrus priekšstatus par tā īsto būtību. Tam seko gadi Gotas ģimnāzijā un 1719. gadā viņš ierakstās Halles universitātē, kur nodibinās tuvas saites ar Augustu Hermani Franki. Ar Franki un ta dēlu Blaufuss sarakstās līdz pat četrdesmitajiem gadiem – Hallē *Frankesche Stiftung* arhīvā ir vēl saglabājušās Blaufusa sutītās vēstules.⁵

1726. gadā Blaufusa dzīve pagriezās Lielvidzemes virzienā. Pēdējā vēstule Frankem no Vācijas rakstīta 9. jūnijā.⁶ Pa celam viņu ordinēja Berlīnē.⁷ Valmiermuižu viņš sasniedza jau 20. augustā, kur viņu sagaida jaunā darba devēja, Frankes līdzstrādniece, Hallartiene.⁸ Pirmais darba posms šķiet nav bijis tas gludākais –

⁵ Archiv der Frankeschen Stiftung (AFrSt), C 319: 4 -24; C340: 1, 4-9; C380: 3,12.

⁶ AFrSt, C319: 22.

⁷ AFrSt, C319,; 23.

⁸ AFrSt, C319: 24.

Hallartiene nav bijusi gluži apmierināta ar jauno sprediķotāju.⁹ Tādēļ jau gadu vēlāk Blaufuss uzpeld Rīgā un Palsmanē.

1727. gadā Hallē pienāk divas svarīgas vēstules no Blaufusa.¹⁰ Pirmajā viņš stāsta par saviem kontaktiem ar Kasparu Elversu, otrajā par nepieciešamību apgūt latviešu valodu darbā ar vietējiem iedzīvotājiem. Elversam, varbūt visnozīmīgākajam agrā 18. gadsimta latviešu valodas valodniekam, šķiet esam liela nozīme Blaufusa turpmākajā attīstībā. 1748. gadā dienas gaismu ierauga viņa 300 lapaspusšu biezā vārdnīca *Liber memorialis letticus*. Darbs nozīmīgs vien tādēļ, ka Elversu nodarbināja latviešu valodas svešvārdu piesātinātība, it sevišķi Rīgas latviešu starpā. Viņa vārdnīcā parādās ļoti maz šo svešvārdu.¹¹

No Palsmanes Blaufus celš veda tālāk uz Ērgēmi. Tur viņš arī nodarbojās ar bibeles otro izdevumu, kas parādījās 1739. gadā. Tai pašā gadā viņš pārcēlas uz Rīgu un uz darbu konsistorijā. Rīgā Blaufuss sadarbojās ar Johanu Loderu, mājas skolotāju pie pazīstamās un ietekmīgās Kampenhauzena ģimenes, kas jau kopš 1733. gada darbojas Rīgas licejā. Licejs bija izveidojies par pietistu izglītības centru Lielvidzemē. Blaufuss piedalījās krietni daudzās vizitācijās un piedzīvoja, kā domstarpības starp Halles pietistiem un hernhūtiski ievirzītiem kļuva arvien asākas.¹² Neskatoties uz Frankes diezgan noraidošo līniju iepretim hernhūtēšiem, Blaufuss spēja uzturēt kontaktus ar abiem nogrupējumiem, to starpā arī ar Jāņa Šteinhouera Doles salas nogrupējumu.¹³ Jau trīsdesmito gadu beigās Blaufuss bija spiests ierobežot savu plašo pienākumu skaitu un pat atsacījās no savas vietas Jēkabu baznīcā Rīgā.

Īsi pirms savas nāves Blaufuss izdot savus *Stāstus na taks' wezzas' un jaunas' buschanas to widsemmes lauschu*. Šis darbs nekad nav parādījies iespiestā formā un ir izplatīts tikai rokrakstu formā, kā laba tiesa brāļu draudzes literatūras šai laikā. Jādomā, ka ir bijuši vairāki noraksti. Mums pazīstamais ir no 1753. gada.¹⁴ Blaufusa stāsti ir ļoti origināli. Viņš ir pirmais, kas Lielvidzemes vēsturi izklāsta kā nacionālvēsturi, kā stāstu par vietējiem iedzīvotājiem, un kā vēsturi, kas sacerēta latviešu valodā. Savos stāstos Blaufuss var būt tīri kritisks iepretim baznīcai un metodēm, kas lietotas, lai tautu pievērstu pie kristīgās ticības. Viņa uztverē izšķirošs pagrieziena Vidzemes ļaudīm sazīmējams 1724. gadā un šī pagrieziena katalizatori ir Hallartiene, Kristians Gottholds Neuhausens un jau minētais Loders. Vērts pieminēt, ka Blaufuss stāstījumā nepiemin nedz Cincendorfu nedz Kristiānu Dāvidu.¹⁵ Viņš saredz krievu iestāžu pozitīvajā ieguldījumā – nekad nav Lielvidzemē valdījusi lielāka brīvība reliģijas ziņā kā tieši šai posmā.¹⁶

⁹ L. Adamovičs, *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710-1740* (Lielvārde, 1963), 186.

¹⁰ AfrSt, C380: 3; Adamovičs, 186.

¹¹ Par Elversu un vārdnīcu sk. D. Zemzare, *Latviešu vārdnīcas līdz 1900. gadam* (Rīga, 1961), 113-117.

¹² Recke/Napiersky 3, 89-91.

¹³ Par Šteinhoueru un Doles salas nogrupējumu sk. M. Svarāne, „Brāļu draudze Dolē un Ķekavā,” *Daugavas raksti* (Rīga, 1991), 114-125 un M. Svarāne, „Jāņa Šteinhouera prāvas pret Rīgas privilēģētajiem namniekiem Rīgas un Pēterburgas tiesās 18. gs.,” *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 10 (1982), 15-34.

¹⁴ Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Rīga, Latviešu Draugu biedrība 5316 (Stahsti).

¹⁵ Stahsti, 81-84.

¹⁶ Stahsti, 87.

Blaufuss savos stastos uzrāda, ka viņam nav bijušas svešas tās historiografiskās domas, kuras izklāstījis Halles vēsturnieks Johan Peters Ludevigs (Johann Peter Ludewig) un viņa varbūt vispazīstamākais darbs *Von Fürtrefflichkeit und Nutzen der Historie*.¹⁷ Vēstures darbos, Ludevigs apgalvo, ir nepieciešams lietot paskaidrojušus piemērus, kas lasītājam ir vai nu jau pazīstami vai viegli atrodami tautas kolektīvajā atmiņā. Ja šos piemērus pareizi izceļ, tad arī kļūst skaidrs, kuri vēstures posmi vissvarīgākie kādas tautas vēsturē. Tad arī kļūst saprotama kādas tautas vēstures universālā kontekstā, var saredzēt providenciālo tās tecējumā un visbeidzot var izprast tās lineāro attīstības gaitu. Tas viss noved pie skaidrākas šodienas izpratnes. Citiem vārdiem, vēsture nav tikai pagātnes notikumu apcerējums, tā ir sava mācības grāmata šodienai. Vēsture mums ļauj skaidrāk saredzēt ļoti konkrēta veidā, kā mēs apkārt esošo vidi varam uzlabot. Ja lasītājs vai lasītāja izprot šo piemēru nozīmi un to pedagoģisko vērtību, izmainās pats lasītājs un līdz ar to arī tā vide. Vēsture nav abstrakta. Tā satur konkrētas pamācības. Tā uzrāda, vēstures un apstākļu izpratne, tikums un ticība ir cieši saistīti jēdzieni.

Blaufuss labi apzinājās, cik garlaicīga var būt vēsture, ja tā ir pamācoša un skolmeistariska. Vēsture iegūst savu spēku, ja tā spēj reizē sagādāt literāru baudu un tai pašā laikā kaut ko pamācīt. Vēsture nedrīkst būt garlaicīga. Jau savā 1639. gadā izdotajā otrās bībeles ievadā, Blaufuss atzīstas, ka vairums latviešu lasītāji bībeli uzskata par stāstu grāmatu, kā belestriku un nevis kā celsmes literatūru. Tādēļ ir nepieciešams ar dažnedažādu līdzekļu palīdzību pamodināt jūtas, kas noved lasītāju pie kāda iekšēja pārdzīvojuma un līdz ar to pie iekšējām dvēseliskām izmaiņām.¹⁸

Blaufusa darbs ir nozīmīgs arī vēl cita iemesla dēļ. Jau iepriekš minētais Halles vēsturnieks Ludevigs bija apgalvojis ap gadsimteņa miju, ka vēsturnieka uzdevums ir arī attēlot kādas tautas, mēs šodien lietoju jēdzienu, kādas nācijas vēsturi. Blaufuss apzināti sacer šādu latviešu tautas vēsturi. Apstākļi ir vēl jo nozīmīgāki, jo latviešu tautai šis pozitīvais identitātes tēls vēl arvien ir tikai pirmā attīstības posmā. Tādēļ tas ir nozīmīgi, ka Blaufuss izvairās no apzīmējuma, *undeutsch*, lai apzīmētu Lielvidzemes iedzīvotājus un viņa stāstījums nav sacerēts nedz latīniski vai vāciski, bet skaidrā, vienkāršā, apburoši bagātā un aizraujošā latviešu valodā. Viņš pat piemetina, ka ar latviešu valodu varot izteikties koncentrētāk un spēcīgāk nekā vāciski. Latviešu valoda Blaufusa izpratnē ir kultūras valoda un tai nav nepieciešami aizgavumi no vācu valodas.

Jau krietni pirms pazīstamā Johana Kristiana Kestnera (Johann Christian Kestner) darba *Untersuchung der Frage: Ob sich der Nutzen der neuern Geschichte auch auf Privatpersonen erstrecke*, kurā apgalvots, ka vēsture nav tikai ar nozīmi virsšķirām, bet gan visiem un ka vēstures nozīme ir veicināt un attīstīt nacionālu pašapziņu, Blaufuss ar savu darbu šīm domām ļauj izskanēt savos *Stahstos*. Kestnera 1767. gada formulējums ir elegants un dziļdomīgs: bez vēstures cilvēks ir svēšnieks pats savā zemē. Stāstot neseno un moderno vēsturi, cilvēku nogrupējumi sevis izveido par nācijām, kurām ir savas kultūras elītes un savi pozitīvie identifikācijas tēli.¹⁹

¹⁷ J. P. Ludewig, *Kleine deutsche Schriften* (Halle, 1705), 114.

¹⁸ *Biblia, tas ir: Ta Swehta Gramata, jeb Deewa swethi Wahrdi* (Karalauči, 1739), 2v-3r.

¹⁹ J.C. Kestner, *Untersuchung der Frage: Ob sich der Nutzen der neueren Geschichte auch auf Privatpersonen erstrecke?*, *Allgemeine historische Bibliothek* 4 (1767), 215.

Varam apgalvot, ka Blaufusa *Stahsti* ir viens no spēcīgākajiem latviešu pašapziņas apliecinājumiem 18. gadsimta pirmajā pusē - to sarakstījis cilvēks, kas latviešu valodu iemācījies kā svešvalodu. Un kaut arī Blaufusa vārds dažreiz reti pieminēts, varētu pat teikti bieži aizmirsts, viņa ieguldījums latviešu nācijas izveidošanas procesā nebūt nav zemē metams. Lasīdami Blaufusa stāstus, Garliba Mērķela vairā neka četrdesmit gadus vēlāk sarakstītie *Die Letten* vairs nešķiet tik revolucionārs darbs kā vēstures grāmatās mums bieži to māca.²⁰ Ko mēs bērni varam no tā mācīties – meklēsim rakstos – tad atklasim, ka daudz kas *nevaids nizzināms*.

---

²⁰ G. Merkel, *Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts* (Leipzig, 1796).

Zanda Mankusa-Ohff

LUTERĀŅI VIDZEMĒ: AINAS NO PADOMJU LAIKA DZĪVES

Šī referāta mērķis ir iepazīstināt ar dažām ainām jeb bildēm no Vidzemes draudžu dzīves padomju laikā. Mans stāstījums ir balstīts uz arhīvu materiāliem un vairāku aculiecinieku atmiņām. Šis nekādā gadījumā nav sistemātisks pētījums par Vidzemes draudzēm, bet drīzāk mēģinājums atklāt baznīcas vēstures cilvēcisko dimensiju. Tā kā ir pieejami vairāki pētījumi par Latvijas baznīcu darbību padomju gados, es šeit nerunāšu par vispārējo situāciju, bet koncentrēšos uz svarīgākajiem aspektiem, ilustrējot tos ar piemēriem no Vidzemes draudžu dzīves.

Draudžu pastāvēšanu Padomju Latvijā visvairāk ietekmēja trīs faktori: sabiedrības nicinošā attieksme pret kristiešiem, morālā un nereti arī fiziskā vardarbība un finansiālās sankcijas – augstā zemes noma un apdrošināšanas maksa par dievnamu. Šie faktori atšķīra nominālos kristiešus no dedzīgajiem un katram ticīgajam uzdeva mūžīgo jautājumu, uz kuru savā laikā bija jāatbild arī brāļu draudžu ticīgajiem: cik tu esi gatavs maksāt par savu ticību?

Protams, ticīgajiem nebūt nebija viegli piederēt draudzei. Valsts propaganda vērsās pret baznīcām un jebkuras reliģijas piekritējiem, vietējām padomēm bija uzdots cīnīties pret „tumsonību” un „kapitālistiskās ideoloģijas atliekām”, neticīgie kaimiņi un darba biedri bieži vien centās demonstrēt savu „pārākumu” paņirgājoties par ticīgajiem. Padomju Savienībā attieksme pret ticīgajiem bija viennozīmīga: viņi tika uzskatīti vai nu par krāpniekiem vai muļķiem. Šī uzskats tika plaši izplatīts presē un mācīts skolās. Nicinājums pret ticīgajiem un viņu bērniem bija pilnīgi „normāla” attieksme no ateistu puses. Alūksnes mācītāja Jāņa Kovala sieva atceras, ka savu darba gaitu sākumā viņai bieži nācies saskarties ar nicinošu attieksmi no kolēģu puses. Darba biedri nereti zobodamies jautājuši, vai arī viņa ticot Dievam un kāpēc viņas vīrs muļķojot laudis, sakot, ka ir Dievs, ja nekāda Dieva nav. Tomēr, kad kolēģi labāk iepazīnuši viņu un viņas darbu, tie pārstājuši viņu izsmiet.²¹ Šāda izturēšanās nekādā gadījumā nebija tikai Vidzemes īpatnība. Aculiecinieki no dažādām Latvijas vietām stāsta, ka piedzīvojuši līdzīgu attieksmi.

Visos republikas un vietējos laikrakstos tika publicēti aizskaroši raksti par ticīgajiem un mācītājiem, kuri muļķo cilvēkus. Baznīcā gājēji tika raksturoti kā atpalikuši, liekulīgi un tumsonīgi ļautiņi, kuriem nepietiek drosmes atteikties no novecojušām un bezjēdzīgām tradīcijām. Ar īpaši nesaudzīgiem rakstiem laikrakstu vidū izcēlās Valmieras rajona avīze „Liesam”. Tā bija plaši pazīstama savu antireliģisko rakstu dēļ, kas bieži tika pārpublicēti citos laikrakstos, pat republikāniskajā laikrakstā „Padomju Jaunatne”. Mācītājs Jānis Rubenis, ziņojot par draudžu darbību 1959. gadā, norādīja, ka lielā daļā Vidzemes draudžu gada laikā nav tikušas noturētas nevienas iesvētības un nevienas baznīcas laulības. Viņš to skaidroja ar pieaugošo ateistisko propagandu, jauno padomju rituālu ieviešanu un ticīgo bailēm, ka viņiem varētu tikt atņemtas pensijas vai ka viņi tiktu izsmieti vietējās avīzēs.²²

²¹ Personīga intervija ar Elzu Kovali, 26. aprīlis 2000.

²² Jāņa Rubeņa paskaidrojums. 14.02.1960. Latvijas Valsts Arhīvs (LVA), 1448, 1, 158, 18.-20.lpp.

Nereti mācītājiem un ticīgajiem nācās saskarties pat ar tiešu vardarbību. 50-60os gados tā bija ikdienišķa parādība, ka mācītāji, viņu ģimenes locekļi un aktīvākie draudzes darbinieki varēja tikt publiski apsaukti vai nolamāti, vai, ejot pa ielu, kāds viņiem varēja ar kaut ko iemest. Taču viens no cietsirdīgākajiem atgadījumiem, kas pārskanēja visu Latviju un izraisīja ticīgo sašutumu, norisinājās 1957. gadā Valmierā. Kādas izvadīšanas ceremonijas laikā Valmieras mācītājs Mārtiņš Bļodnieks tika ieģrūsts izraktajā kapā. Valmieras draudzes locekļi un bērū dalībnieki bija neapmierināti ar tiesas lēmumu, kas vainīgajiem piesprieda vienu gadu cietumsoda, kā attaisnojumu minot, ka noziegums izdarīts reibuma stāvoklī un tāpēc ir vērtējams tikai kā huligānisms. Draudzes darbinieki turpretī uzsvēra nozieguma ideoloģisko raksturu. Aculiecinieki apgalvoja, ka noziegums bijis iepriekš izplānots. Viņi norādīja, ka vainīgais Ērgļu iedzīvotājs ir ļoti pārzinājis kapsētu, jo pēc nozieguma izdarīšanas ir bēdzis tajā virzienā, kur kapu mūris ir viszemākais, un tur viņu esot sagaidījuši līdzzinātāji ar mašīnu.²³ Diemžēl šobrīd nav zināms, vai tiesas spriedums bija taisnīgs un kāda bija patiesie notikuma apstākļi un vainīgā motivācija. Jebkurā gadījumā šis incidents kārtējo reizi pierādīja, ka ticīgo aizskaršana nebija nekas neparasts un arī netika uzskatīta par nopietnu noziegumu.

Nereti pazemojumi netika aiztaupīti pat mirušajiem. 1958. gadā Matīšu kapos tika izvadīta gados jauna baznīcas darbiniece, kas bija gājusi bojā nelaiimes gadījumā. Izvadīšanas laikā kapsētā ar traktoru iebruca vietējā kolhoza traktorists, tā izjaucot ceremoniju. Matīšu draudzes mācītājs sūdzējās par notikušo un lūdza huligānu taisnīgi sodīt. Vēstulē Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotajam Restbergam viņš rakstīja: „Šis huligāniskais akts ar savu cinismu pārspēj pagājušā gada precedentu Valmieras kapos ar mācītāju Bļodnieku. Tā ir 22 gadus vecās traģiski mirušās jaunās darbinieces piemiņas apsmiešana, līdz ar miera vietas traucēšanu un ar visu pārējo, kas rodas lielā pavadītāju pulka un delegāciju psihē pēc šī nedzirdētā notikuma.”²⁴ Taču visu šo notikumu kontekstā neviens tiesību sargs nerunāja par morālo vardarbību pret ticīgajiem. Ikviens lēmums un visa padomju sistēma kopumā atkal un atkal lika ticīgajiem izjust savu beztiesiskumu un apliecināja viņu apvainotājiem, ka tie dara pareizi un visa valsts stāv aiz viņiem.

Viskaitinošākās un pazemujošākās bija situācijas, kad atkārtoti tika izdemolētas baznīcas un milicija nedarīja neko, lai atklātu un sodītu vainīgos. Saskaņā ar padomju likumdošanu draudzēm baznīcas ēkas bija nodotas bezmaksas un beztermiņa lietošanā, taču draudzes bija atbildīgas par savu baznīcu uzturēšanu labā tehniskā stāvoklī. Ja draudze savu baznīcu nevarēja uzturēt, ciema vai pilsētas darbaļaužu deputātu padome varēja ierosināt baznīcu slēgt. Baznīcas slēgšanu ierosināja galvenokārt divos gadījumos: pirmkārt, ja baznīca, kas atzīta par valsts arhitektūras pieminekli, netika uzturēta atbilstoši šim statusam, un, otrkārt, ja baznīca, kam nebija arhitektūras pieminekļa statusa atradās tādā stāvoklī, ka apdraudēja draudzes locekļu un apkārtējo iedzīvotāju dzīvību un drošību. Diezgan parasta baznīcas slēgšanas shēma bija sekojoša: Draudze ar visiem saviem ierobežotajiem līdzekļiem centās uzturēt dievnamu, taču ik pa laikam baznīcā kāds ielauzās un to izdemolēja, piemēram, izsita logus, salauza atslēgas, izlauza grīdas, sabojāja lukturus, ērģeles un citu draudzei piederošo inventāru. Ielaušanās notika atkārtoti, taču milicija parasti vainīgos neatrada, bet ja atrada, piesprieda tiem nosacītu sodu un atbrīvoja. Draudze

²³ Nesaules vēstule Tūram. 05.08.1957. LVA, 1448, 1, 63, 39.-44.lpp.

²⁴ Grāvīša vēstule Restbergam 18.10.1958. LVA, 1448, 1, 67, 11.-12.lpp.

centās, cik vien iespējams, novērst postījumu sekas līdz pēc atkārtotiem demolētāju iebrukumiem baznīcā padevās un lūdza Baznīcas virsvaldes atļauju baznīcu slēgt un ļaut tai pievienoties kādai kaimiņu draudzei vai izmantot tās dievnamu. Piemēram, Vircavas, Aizkraukles, Mazsalacas, Glūdas un citas draudzes sūdzējās par atkārtotu ielaušanos viņu baznīcā. Cesvaines draudzes darbinieki sūdzējās par milicijas darbinieku pasivitāti baznīcas demolētāju meklēšanā un sodīšanā. Cesvaines baznīcā vairākkārt bija notikusi ielaušanās, taču vietējās milicijas darbinieki vienmēr atbildējuši draudzei, ka nevarot palīdzēt, jo viņiem neesot zināmi aizdomās turamie. Kad baznīcas sargs un citi draudzes locekļi dievnamu bija uzmanījuši, uzrādījuši vainīgos un par sagādājuši automašīnu, lai tos panāktu, milicijas darbinieki vienalga bija izvairījušies saukt pie atbildības baznīcas demolētājus.²⁵

Tas, vai kristiešiem bija jāsaskaras ar pazemojumiem un nepatikšanām darba vietās un vietējā sabiedrībā, lielā mērā bija atkarīgs no vietējo ciema padomju un izpildkomiteju darbiniekiem. Piemēram, 50os gados Ērgļu izpildu komiteja centās atturēt draudzes locekļus no kora mēģinājumu apmeklēšanas,²⁶ 1960. gadā Gulbenē tika aizliegts noturēt kapusvētkus,²⁷ un 1961. gadā Valmieras izpildkomiteja aizliedza zvanīt zvanus.²⁸ Tajā pašā laikā bija arī vairākas pilsētu un ciemu padomes, kas šādus ierobežojumus neieviesa. Tā kā vietējās padomes bija atbildīgas par lielu daļu lēmumu, kas saistīti ar draudžu darbību, baznīcas dzīve bija būtiski atkarīga no vietējo partijas un izpildkomiteju darbinieku un kolhozu priekšnieku nostājas. Ja, piemēram, Valmieras izpildkomiteja priecājās savā lietošanā saņemt Valmieras baznīcu, vietējās varas pārstāvji Ēvelē pat nemēģināja pārņemt baznīcu, lai gan draudze bija maza un pulcējās uz dievkalpojumiem tikai pāris reizes gadā.²⁹

50.-60os gados plaši izplatīta, lai arī nelikumīga, antirelīgiskās cīņas metode bija aizliegums ticīgajiem strādāt viņu izvēlētajā profesijā. Tāpat arī daudziem draudēja viņus atlaist no darba, ja viņi turpināšot iet baznīcā. Lai arī Alūksnes mācītāja sieva Elza Kovale bija studējusi angļu valodu, viņai netika atļauts strādāt skolā.³⁰ Raunas un Drustu draudzes mācītājs ziņoja, ka dažiem viņa draudžu locekļiem draudēts pat atņemt pensiju, ja viņi turpināšot iet baznīcā.³¹ Protams, šādi draudi un sankcijas bija vēl krietni iedarbīgākas par izsmejošiem rakstiem presē. Arī draudžu locekļi bija norūpējušies gan par savu, gan arī par savu dzīvesbiedru un bērnu karjeru, un tādēļ daudzi no viņiem pārstāja apmeklēt baznīcu.

Kopš 60to gadu sākuma aizvien populārāks kļuva tā sauktais „individuālais darbs ar ticīgajiem”. Oficiāli šī pasākuma mērķis bija izskaidrot ticīgajiem zinātnisko pasaules uzskatu un palīdzēt atklāt reliģiskā pasaules uzskata aplamību, taču praksē tas parasti izpaudās kā mēģinājums „par katru cenu” panākt, lai konkrētais cilvēks pārstātu apmeklēt dievkalpojumus. Pat ar mācītājiem tika „strādāts individuāli”. Alūksnes mācītājs Jānis Kovals atceras neskaitāmas tikšanās ar Gulbenes rajona partijas vadītāju, kurš centās pārliecināt mācītāju atstāt savu amatu. Tā kā Kovalam bija universitātes grāds dabas zinātnēs, viņam piedāvāja jebkuru citu „normālu” darbu. „Pārliecināšana” gāja pat tik tālu, ka Kovalam tikusi piedāvāta izvēle: vai viņš

²⁵ Baznīcas Virsvaldes plenārsēdes protokols Nr. 38. 11.05.1956. LELB arhīvs.

²⁶ Baznīcas Virsvaldes plenārsēdes protokols Nr. 27. 29.03.1955. LELB arhīvs.

²⁷ Gulbenes draudzes padomes iesniegums 07.07.1960. LVA.

²⁸ LVA, 1448, 1, 156, 38.-39.lpp.

²⁹ Personiska intervija ar Rasmu Kurtu, 11. augusts 2003.

³⁰ Personīga intervija ar Elzu Kovali, 26. aprīlis 2000.

³¹ Jāņa Rubeņa paskaidrojums. 14.02.1960. Latvijas Valsts Arhīvs (LVA), 1448, 1, 158, 18.-20.lpp.

atteiksies no mācītāja darba, vai arī viņa meitai būšot jāpārtrauc studijas universitātē. Situāciju atrisināja Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotā Liepas iejaukšanās, kurš norādījis, ka vietējā partijas darbinieka rīcība ir pretlikumīga.³² Arī Alūksnes draudzes aktīvākie darbinieki tikuši atkārtoti izsaukti uz pārrunām izpildkomitejā, kur viņus mēģinājuši pārliecināt atstāt darbu draudzē.³³ Arī Drustu un Raunas mācītājs Rubenis skaidroja zemo baznīcas apmeklējumu ar pieaugošajiem draudiem un „individuālo darbu” ar ticīgajiem.³⁴

Viens no uzskatāmākajiem piemēriem partijas darbinieku individuālajam darbam ar ticīgajiem atrodams Burtnieku un Piksāres draudzes vēsturē. 1963. gadā Politisko un zinātnisko zinātņu biedrības Valmieras rajona nodaļas vadītājs Liepiņš publicēja rakstu laikrakstā „Padomju Latvijas Komunisti”, kurā viņš aprakstīja savas nodaļas darbu un sasniegumus. Viņš uzsvēra, ka biedrības darbības rezultātā rajonā ir likvidējušās divas luteriskās draudzes – Burtnieku un Piksāres. Burtnieku draudzes darbinieki rakstīja vēstuli LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam, kurā tie atklāja Liepiņa izmantotās metodes. Draudzes darbinieki liecināja, ka Liepiņš esot sasaucis īpašu komisiju, kas ieradies Burtnieku un Piksāres ciema izpildkomitejā. Uz turieni tikuši izsaukti tie minēto „divdesmitnieka” pārstāvji, tas ir, draudžu locekļi, kas ar savu parakstu apliecinājuši savu atbildību par draudzes garīgo un materiālo dzīvi. Individuālā sarunā komisija centusies katru draudzes pārstāvi pierunāt atteikties no dalības „divdesmitniekā”. Acīmredzot lielākā daļa draudzes pārstāvju apsoltījuši komisijai pārtraukt savu līdzdalību draudzes dzīvē, taču neviens no viņiem oficiāli netika atsaucis savu parakstu. Savā vēstulē Burtnieku draudzes padome izteica savu neapmierinātību ar Liepiņa darba metodēm, norādīja uz Politisko un zinātnisko zinātņu biedrības Valmieras rajona nodaļas pieļautajām kļūdām ateistiskās audzināšanas darbā un lūdza atļaut draudzei turpināt savu darbību. Lai gan nav zināma valdības reakcija uz šo konkrēto sūdzību, tajā pašā gadā Latvijas PSR Komunistiskā partija izteica nosodījumu Valmieras un Limbažu rajona partijas vadītājiem. Viņiem tika uzdots pastiprināt zinātnisko un ateistisko propagandu, nevis slēgt draudzes ar administratīviem līdzekļiem.

Lai gan padomju valdības politiku 50-to gadu un beigās raksturoja tieši ideoloģiskā cīņa ar reliģiju, tā prasīja ilgu un rūpīgu darbu ar ticīgajiem un neuzrādīja rezultātus tik drīz kā plānots. Tāpēc, Ņikitam Hruščovam kļūstot par PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāju, par vienu no Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotā uzdevumiem kļuva arī veicināt draudžu materiālā stāvokļa pasliktināšanos.³⁵ Taču 1962. gadā padomju valdība nolēma dot spēcīgāko triecienu draudžu pastāvēšanai. Saskaņā ar LPSR Ministru Padomes rīkojumu Latvijas PSR rajonu izpildkomitejas veica dievnamu inventarizāciju un novērtēšanu. Ar šo pašu rīkojumu Finanšu Ministrijai bija uzdots veikt apdrošināšanas maksas un vietējo nodokļu pārrēķinu saskaņā ar jauno novērtējumu. Tā 1963. gadā draudzēm par savām baznīcām bija jāmaksā „stipri paaugstināta apdrošināšanas maksa salīdzinot ar 1962. un agrākiem gadiem, daudzām baznīcām 3-5, dažām 7-10, dažām pat 16 reizes”.³⁶ Maksājumu paaugstināšana kļuva par reālu draudu draudžu pastāvēšanai. Ticīgajiem nu bija jāizšķiras, cik daudz viņi ir gatavi maksāt par savu ticību. Daudzas draudzes nespēja samaksāt augstās

³² Personīga intervija ar Jāni Kovalu, 26. aprīlis 2000.

³³ Personīga intervija ar Elzu Kovali, 26. aprīlis 2000.

³⁴ Jāņa Rubeņa paskaidrojums. 14.02.1960. Latvijas Valsts Arhīvs (LVA), 1448, 1, 158, 18.-20.lpp.

³⁵ LVA, 1448, 1, 265, 18.-20.lpp.

³⁶ LVA, 1448, 1, 265, 65.lpp.

maksājumu summas un bija spiestas atstāt savus dievnamus. Šajā situācijā daļa draudžu nolēma likvidēties, dažas sāka izmantot kaimiņu draudžu dievnamus vai apvienojās ar kaimiņu draudzēm, citas noturēja dievnamus netālu atrodošās citu konfesiju baznīcas. Piemēram, Cescvaines draudze dievkalpojumus noturēja Lazdonas baznīcā, bet Valmieras draudze – septītās dienas adventistu lūgšanu namā.

Paaugstinātie maksājumi kļuva par stimulu draudžu locekļiem izšķirties, ko viņiem nozīmēja viņu baznīca un ticība un vai viņi ir gatavi ziedot savu naudu baznīcas uzturēšanai. Protams, daļa ticīgo nevarēja ziedot lielas summas savu niecīgo ienākumu dēļ, taču neskaitāmi piemēri liecina, ka ienākumu lielus nebija izšķirošais faktors. Vislielākie ziedotāji bija tieši pensionāri, kuru ienākumi bija mazi. Elza Kovale atceras, ka Alūksnes draudzē aktīvākie baznīcēni un ziedotāji bijuši veci cilvēki. „Viņiem tā bija liela nauda, ko viņi ziedoja baznīcai, un ar šiem ziedojumiem viņi uzturēja baznīcu.”³⁷ Mācītājs Kovals atceras, ka mazā Opekalna draudze bijusi tik trūcīga, ka nav varējusi mācītājam maksāt algu, taču apkārtnē esot bijuši daži cilvēki, kas baznīcā nav gājuši, bet samaksājuši visus maksājumus par baznīcas ēku.³⁸ Ēveles draudzes priekšniece un baznīcas atslēgu glabātāja Rasma Kurta esot gājusi pie ciema iedzīvotājiem uz mājām un pārdevusi Baznīcas kalendārus, lai par iegūto naudu samaksātu maksājumus par baznīcu.³⁹

Lai arī tas nebija viegli, lielākā daļa draudžu tomēr cīnījās par savu pastāvēšanu un dievnamu uzturēšanu, ziedojot šim mērķim savu laiku un līdzekļus. Līdz ar to padomju varas centieni ierobežot draudžu dzīvi, kopumā Baznīcai bija nesuši pozitīvu ieguldījumu. 1965. gadā prāvests Jānis Janelisītis, ziņojot par sava iecirkņa draudzēm, uzsvēra: „Novērojumi rāda, ka tā sauktajās nabadzīgajās draudzēs (piemēram, Opekalna) ticīgo skaits vairojies, turpretim agrākajās „bagātajās” draudzēs (Trikāta) samazinājies. Padomju laiks draudzēm nācis par labu, jo ticīgo vidū atsijājies graudus no pelavām.”⁴⁰ Līdzīgu domu savā ziņojumā par LELB darbību pēdējos divdesmit gados tajā pašā sēdē izteica arhibīskaps Gustavs Tūrs: „Kaut gan pēdējos divos gados vairākas draudzes bijušas spiestas atstāt savus dievnamus pārmērīgi lielo valsts maksājumu dēļ un draudzēs ir dažādas saimnieciskas un cita rakstura grūtības, tomēr viņu galvenais „kapitāls” – ticība – saglabājusies un atsevišķos gadījumos pat vairojusies.”⁴¹ Patiešām, Latvijas luteriskajā Baznīca ne tikai izdzīvoja padomju vajāšanu laikā, bet arī spēja turpināt savu darbību jaunajos apstākļos pēc Padomju Savienības sabrukuma. Un tas bija iespējams tikai pateicoties daudzu kristiešu - arī Vidzemē - drosmei un uzticībai.

³⁷ Personīga intervija ar Elzu Kovali, 26. aprīlis 2000.

³⁸ Personīga intervija ar Jāni Kovalu, 26. aprīlis 2000.

³⁹ Personīga intervija ar Rasma Kurta. 11.08.2003.

⁴⁰ Baznīcas virsvaldes svinīgās paplašinātās plenārsēdes protokols 06.07.1965. LVA, 1448, 1, 197, 105.-108. lpp.

⁴¹ Turpat.

Dr. hist. T.Pumpuriņš

**LATVIEŠIEM DOMĀTO LUTERISKO DZIESMU GRĀMATU
MODERNIZĀCIJA (18. GS. BEIGAS – 19. GS. SĀKUMS).**

No XVI gs. līdz XVIII gs. vidum protestantisms Latvijā tika izplatīts luteriskās ortodoksijas veidā. Atbilstoši tam izdeva arī dziesmu grāmatas latviešu valodā, kas Kurzemē un Vidzemē XVIII gs. gaitā piedzīvoja pāri par desmit izdevumu. Starp dziesmu tulkotājiem un autoriem bija gan kurzemnieki, gan vidzemnieki. Luterisma ortodoksālo dziesmu tematika smelta no Vecās un Jaunās Derības. Dziesmās ne tikai aprakstīta Jēzus dievišķā biogrāfija, bet daudzkārt pieminēti arī citi Bībeles personāži. Ortodoksālā, tā sauktā vecā dziesmu grāmata saturēja ļoti daudz viduslaiku irracionāli dogmatisko un agrīnā luterisma mistikas elementu.

XVIII gs. Rietumeiropas protestantiskais modernisms atspoguļoja uzskatus par cilvēka prāta visspēcību, par sabiedrības progresu. Modernisms bija mēģinājums vismaz ārēji, šķietami savienot zinātņi ar reliģiju. Modernisti centās Bībeli interpretēt Apgaismības laikmeta cilvēku valodā, tas ir atšķirt dogmas jēgu no tās formas. Tas bija mēģinājums izveidot reliģiju prāta robežās, lai pasargātu Baznīcas autoritāti no sekularizētās kultūras un zinātnes ateistiskās kritikas.

Latvijas teritorijā XVIII gs. beigās dzimtbūtnieciskās iekārtas ideoloģiskais balsts joprojām bija luteriskā baznīca. Luterisms savā ortodoksālajā veidā šajā laikā bija jau ievērojami „novecojis”. Latviešu dzimtļaudis to joprojām uzskatīja par „kungu ticību”. Valdošo aprindu izglītotākā daļa – īpaši baltvācu inteliģence (tā sauktie literāti) – savukārt vairs nespēja samierināties ar ortodoksālās dogmatikas arhaismu. Pastāvošās iekārtas krīze un laicīgās kultūras izplatīšanās satricināja protestantiskās ortodoksijas pamatus Latvijā. Oficiālajai baznīcai, īpaši Vidzemē, bija jāreķinās arī ar Brāļu draudzes kustību. Daļa Baltijas teologu, lai pārvarētu reliģijas krīzi, sāka modernizēt luterismu, pielāgojot to sava laika laicīgās kultūras, īpaši filozofijas, prasībām.

Modernisms lielā mērā skāra ne tikai luterisma ticības mācību, bet arī stipri pārveidoja baznīcas dziesmas. Jauninājumi vispirms skāra Kurzemes un Vidzemes vācu valodā izdotās luterāņu dziesmu grāmatas, bet drīz vien mācītāji pievērsās arī latviešu lasītājiem domātajām dziesmām. Runājot par latviešu veco dziesmu grāmatu, kuras saturs daudzējādā ziņā atkarājās arī no tulkotāju latviešu valodas prasmes, mācītāji-modernisti bija spiesti atzīt, ka tur „tomēr dažā vietā nav tā sacīts, kā tādā grāmatā to sacīt klājas”.^{1/} Ortodoksālās dziesmu grāmatas novecojusī dogmatika un arhaiskā valoda bija nonākusi pretrunā ar jaunlaiku kultūras attīstības prasībām. Par latviešu zemniekiem runājot, mācītājs-modernists Aleksandrs Johans Stenders (Stender A. J., 1744-1819) atzīmēja, ka veco dziesmu grāmatu nav „ne viņi, ne viņu tēvi sapratuši”.^{2/} Savā amatā aktīvākie mācītāji jau XVIII gs. otrajā pusē pēc pašu iniciatīvas tulkoja, sacerēja un izdeva pēc viņu uzskatiem, laika garam atbilstošas dziesmu grāmatas latviešu valodā, kas gan pēc ideoloģiskās ievirzes vēl bija ļoti eklektiskas, proti, modernizēšana tajās bija veikta tikai nelielā mērā.

Kā jebkurā reliģijā, arī „modernizētajā” protestantismā savijās gan racionālistiskie, gan irracionālistiskie momenti. Lai saglabātu luterismu kā reliģiju, teologi nemaz

nestādīja jautājumu par pilnīgu atteikšanos no irracionālisma, tādēļ Apgaismības laikmeta modernistus uzskatīt par racionālistiem var tikai nosacīti. Kā luteriskajā ortodoksijā, tā racionālismā daudz kā kopēja.

Raksturojot protestantiskā racionālisma ideoloģiju referātā, kā galvenie avoti izmantoti 1806. gadā Jelgavā un 1809. gadā Rīgā latviešu valodā izdotie dziesmu krājumi: „Jauna un pilnīga Dziesmu grāmata”/3/ un „Kristīgas Dziesmas Vidzemes baznīcās un mājās dziedamas”/4/. (Turpmāk citējot šie krājumi atsaucēs attiecīgi apzīmēti – Kurzemes dz. g. un Vidzemes dz. g.). Pēc mācītāju ziņojumiem Virskonsistorijai redzams, ka jaunās dziesmu grāmatas sastādīšanai tika veikti plaši sagatavošanas darbi/5/.

Kurzemes 1806. gada dziesmu grāmatā no vecajām ortodoksālajām dziesmām praktiski nekas nav palicis. Galvenie autori, kuru dziesmas nosaka visa krājuma seju, bija racionālisti-modernisti: Durbes vācu draudzes mācītājs Johans Kristops Baumbahs (Baumbach J.C., 1742 – 1801), Piltenes superintendants un Ārlavas mācītājs Fridrihs Gustavs Mačevskis (Maczewsky F. G., 1761 – 1813) un Sēlpils un Sunākstes mācītājs Vecais Stenders (Stender Gothard Friedrich, 1714 – 1796). Racionalizējot luterisko ticības mācību, autori dziesmas ir lielā mērā padarījuši prozaiskas. Jau dziesmu grāmatu iekārtojums liecina par lielajām izmaiņām krājumā, jo galvenokārt izceltas dziesmas, kurām jākalpo reliģiski interpretētai cilvēka tikumiskai audzināšanai.

Līdzīgs iepriekš apskatītajam krājumam ir 1809. gadā izdotā dziesmu grāmata Vidzemei. Atšķirībā no Kurzemes 1806. gada dziesmu grāmatas, tās sastādītāji nav tik konsekventi atteikušies no vecajām ortodoksālajām dziesmām. Liela daļa krājumā ievietoto dziesmu ir pārņemtas no minētās Kurzemes racionālistu dziesmu grāmatas, īpaši Baumbaha, Mačevska un Vecā Stendera dziesmas. Dziesmu grāmatā no jauna uzņemtajām dziesmām dominē Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa (Bergmann G., von, 1749 – 1814), Jaunpiebalgas mācītāja Kristofera Reinholda Girgensonā (Girgenson C. R., 1752 – 1814) un Rubenes mācītāja Kristofa Hardera (Harder C., 1747 – 1818) sacerētās dziesmas. Atsevišķas dziesmas darinājis arī tāds ievērojams sava laika Baltijas racionālisma pārstāvis kā Vidzemes ģenerālsuperintendents Kārlis Gotlībs Zontāgs (Sonntag K. G., 1765 – 1827), kura tiešā vadībā iznāca minētā dziesmu grāmata.

Jāatzīmē, ka Vidzemes krājumā ar divām dziesmām pārstāvēts kurzemnieks, latvietis Neredzīgais Indriķis /6/ un ar trijām dziesmām vidzemniece, latviešu zemniece Bormaņa Anna. Par pēdējo dziesmu grāmatas autoru rādītājā teikts: „Bormann Anne, no Raunas, meita to godīga saimnieka un vēvera Bormann Anša; tagad laulībā ar Launakalna muižas uzlūka, Griša”. Viņa tiek uzskatīta ne tikai par pirmo latviešu dzejniecei, bet arī par Vidzemes Brāļu draudzes dzejniecei, kurai publicēti dzejoļi. Dziesmu grāmatā publicētas viņas „Mātes dziesma” („Kaut jel pareizi varētu Tev pateikt Debess Tētīt”) , „Par savu mīļu Ņeizeru” un Jauna gada iesākumā dziedamā „Kungs palīdz’ man, mans radītājs” /7/.

Līdzīgi kā Kurzemes 1806. gada dziesmu grāmata arī Vidzemes dziesmu krājumā izceltas dziesmas ar tikumisku saturu. Vērojama tendence reliģiju izšķīdināt tikumībā. Gan Kurzemes, gan Vidzemes dziesmu grāmatu iekārtojums liecina, ka tajās morāle dominē pār reliģiju. Dziesmu grāmatās ievērojamu daļu aizņem nodaļas: „No tā

cilvēka”, „Kas cilvēkam pret sev pašu pienākas”, „Tikumu dziesmas” u. t. t. Vidzemes dziesmu grāmatas daļa „No cilvēka” ar 250 dziesmām sastāda gandrīz trešdaļu no krājuma 757 dziesmām /8/.

Racionālisti Dieva traktējumā, izmantojot dažādas filozofiskās sistēmas, ienesa ļoti lielu daudzveidību. Dziesmu grāmatās, dzejas valodas iespaidā, dažkārt pat vienā dziesmā nav iespējams novilkt stingru robežu starp dažādajām Dieva interpretācijām. Dieva traktējumā modernisti atkāpās no abramitiski teistiskās tradīcijas. Te sāka dominēt deistiskas un pat panteistiskas tendences. Rakstot par Dievu, modernisti uzsvēra, ka Dievs gan pasauli un tās likumus radījis, bet pēc tam vairs pasaules lietās īpaši neiejaucas. Citviet uzsvērts, ka Dievs ir tikumiska kārtība, vai arī dziesmu autori centās Dievu identificēt ar dabu un akcentēt viņa visuresamību. Dziesmās pārsvarā dominē tādas Dieva īpašības kā mīlīgums, žēlsirdība, taisnīgums, viszināšana un visur klātesamība. Dievu apveltot ar absolūtajām pozitīvajām īpašībām, Dieva rīcība lielā mērā tiek ierobežota. Dieva rīcību sevišķi ierobežo panteistiskā tendence, kas ļauj darboties dabas likumu ietvaros. No ortodoksijas viedokļa gan deistiskā, gan panteistiskā tendence bija vistīrākā ķecerība.

Atšķirībā no ortodoksāļiem, kas uzskatīja, ka cilvēks var nodibināt sakarus ar Dievu tikai ticībā, tad racionālisti uzsvēra domu, ka redzot „Dieva darbus” var ar prātu izprast pašu Dievu. „Tu man par prāta cilvēku uzcēli, Mīlīgais, ka brīnīdamies varētu Tev atzīt, Augstākais. Tā pasaule mums sludina Dievs! tavu godību, Viss ko es redzu skubina Uz tavu teikšanu”./9/

Modernistu Dieva pierādījumos dominēja kosmoloģiskie un teleoloģiskie Dieva esamības pierādījumi. Atbilstoši kosmoloģiskajam pierādījumam Dievu sludina pati daba: „Iekš zvaigznēm un iekš vārpām mēs Tev manam augstais Dievs”./10/

Leibnīca-Volfa (Leibniz G.W., 1646 -1716; Wolff Ch., 1679 -1754) filozofijas ietekmē modernisti īpaši akcentēja teleoloģisko uzskatu par dievišķo mērķtiecību dabā: Dievs, radīdams pasauli, katru lietu izveidojis noteiktam, iepriekš paredzētam mērķim. „Kas likās maza sliktā lieta, Nav’ tāpēc velti radīta. Kas vajadzīgs ik kurā vietā, Kas derīgs, tavs prāts nodomā. Labs un ne smādējams ir viss Ko tu, Kungs, esi radījis”. /11/.

Reliģiskajās dziesmās dažkārt ieskanas doma, ka bez Zemes eksistē arī citas pasaules: „Cik pasaules tur rādās no Dieva piekoptas”. /12/ Dziesmu autori pat pieļauj, ka šīs daudzās pasaules varētu būt apdzīvotas: „Un kā šē dzīvu pilnība, Tā tur ar visur dzīvība, No visām saulēm Dievam skan, Tā kā no mūsu zemes, pateikšan”. /13/ Dziesmās parādās tas, uz ko Vecais Stenders „Augstas gudrības grāmatas” nodaļā „No citu pasaulu iedzīvotājiem” mudināja latviešus apdomāt: „Voi Dievs ne būtu tāds Kungs, kad viņš tikai virs mūsu vienīgās zemes vien būtu iedzīvotājus cēlis, un visas citas pasaules, un arīdzan tās daudz lielākas, bez sava goda un slavas pametis ? To tu no tā visaugstākā Dieva ne vari domāt, kam nei prāts, nei padoms, nei spēks trūkst”. /14/ Kā redzams šeit tiek noraidīts Bībeles tradicionālais uzskats par mūsu pasauli kā vienīgo uz, kuras ir apzinīgas būtnes. Tradicionāli bībliskais viedoklis noliedz šādu pasaulu eksistenci, jo tikai mūsu pasaulē Kristus upurējot sevi, izglābis cilvēci.

Mācītāji-modernisti, protams, nevarēja noliegt sabiedrībā pastāvošo sociālo netaisnību. Dziesmās zemes dzīve vēl nereti tiek tēlota negatīvās krāsās, taču tā vairs

nav ortodoksālo dziesmu grāmatā sastopamā bēdu un ciešanu leja. Dziesmu autori parāda šo pasauli kā labāko, ko Dievs būtu varējis radīt, bet ja arī ir sastopams ļaunums, tad pie tā nav vainojams Dievs. /15/ Šis modernistu uzskats arī veidojies Leibnīca teodicejas spēcīgā ietekmē.

Modernisti, sekojot Apgaismības laika domātāju viedoklim, noraidīja dogmu par iedzimto grēku. Pēc viņu uzskatiem cilvēka daba nav samaitāta. Atšķirībā no ortodoksālās koncepcijas racionālisti uzskatīja, ka cilvēks spēj veikt labus darbus. Cilvēks savos labajos darbos līdzinājās Dievam. Cilvēka prāts spēj atšķirt labo no sliktā: „Kad to labu darīdami Līdzīgi tev topam tēvs” /16/ , jo „prāts parādās iekš tikumiem, Un visiem labiem darbiņiem”. /17/

Jēzu modernisti centās traktēt atbilstoši sava laika filozofiskajiem uzskatiem. Reliģiskajās dziesmās akcents no Kristus kā cilvēces pestītāja pārņests uz Kristu kā Dieva sūtītu skolotāju, kā piemēru tikumiskai kalpošanai Dievam. Kādā dziesmā teikts: „Liec sirdī viņa mīlību Un topi līdzīgs viņam”./18/ Dziesmās tiek parādīts, ka nevis ar aklu ticību, bet gan ar tikumīgu dzīvi var iemantot Dieva mīlestību. „Tu jaunās dienās augi tā kā Dievs Mūs visus audzina, Un tapi mīļš caur tikumiem, Visaugstākam un cilvēkiem”./19/

Mācītāji-modernisti, lai pastiprinātu reliģiski tikumisko audzināšanu, diferencēti piegāja dažādiem cilvēkiem atkarībā no viņu sociālā stāvokļa, vecuma, dzimuma, izglītības u.t.t. Cenšoties nostiprināt reliģijas lomu sadzīvē, dziesmas piemēroja visdažādākiem cilvēku dzīves gadījumiem, tās bija domātas dziedāt ne tikai baznīcā, bet arī mājās. Šeit var saskatīt zināmas paralēles ar Brāļu draudzes dziesmu grāmatām.

Pēc dziesmu grāmatām redzams, ka to autori reliģiju lielā mērā saprot kā utilitāru mācību. Dziesmās tiek aicināts „labi pārdomāt ko citi māc’ un rāda”. /20/ Tajās tiek doti padomi kādu attieksmi ieņemt ne tikai pret Dievu, bet arī pret cilvēkiem: kungiem, saimniekiem, kalpiem, vecākiem, bērniem, kaimiņiem u.t.t. Baznīcas dziesmās apskatīta arī attieksme pret dabu un dzīvniekiem. Dažkārt šķiet, ka viena otra dziesma lielā mērā zaudējusi savu reliģisko raksturu, jo pat nevienā rindiņā nav pieminēts Dievs.

Racionālisti savās mācībās izcēla cilvēka prāta nozīmi. „Ak prāts, ko nevar izslavēt, Tu mūsu dārga daļa, kas tas par kaunu, tevi smiet, Un dzīvot savā vaļā”. /21/ Lai cilvēks savā dzīvē varētu tikumiski pilnveidoties, tad jāmācās kā teikts dziesmā „sevi pazīt”. /22/ Pēc modernistu domām: „Iekš man viens gars, kas domāt var, Un prāts, kas Dievam godu dar ; Es apzinos, es gādāju, salīdzināju, izšķiru. Un cik daudz darbus paspēju to es caur prātu padaru”./23/

Lai celtu reliģijas autoritāti sabiedrībā, mācītāji modernisti vairs nedeva noliedzošu vērtējumu darbam. Jaunajās dziesmu grāmatās darbs vairs netiek uzlūkots kā Dieva sods, bet gan kā „cilvēcības gods, Uz Dieva līdzību mums dots”, jo „Dievs bezdarbis ar ne rādās”. /24/ Jaunajos krājumos īpaši izdalītas darba dziesmas, kas pēc to autoru domām būtu dziedamas gan pirms, gan pēc darba. Dziesmās uzsvērts, ka cilvēki „Bez darbiem būtu lopiņi, Un vairāk ne, kā nejēgi”. /25/ Izceļot darbu kā tikumu, kā kalpošanu Dievam, modernisti dziesmās aicina cilvēku „šeit labu pastrādāt, un sev un citiem sagādāt, kas īstu laimi vairo”. /26/ Cenšoties nostiprināt kristietības tikumību,

dziesmu autori asi nosodīja dzeršanu, slinkumu, skaudību, zagšanu un citus netikumus.

Akcentējami reliģijas laicīgo, praktisko pusi, modernisti uzskatīja, ka ticīgu un tikumīgu cilvēku Dievs jau atalgo šajā pasaulē, „jau šeit mūs aplaimo, ar saldiem priekiem ieliksmo”. /27/ Dziesmu autori cenšas pārliecināt ticīgos, ka šis atalgojums turpināsies arī pēc nāves, jo „ko cilvēks labu dara, Ne izposta nāves vara”. /28/ Līdz ar to racionālistu dziesmās nāve netiek vairs uzlūkota kā Dieva sods, bet gan kā tuvošanās Dievam. Ja tomēr ticīgam cilvēkam šajā pasaulē jāsastopās ar netaisnību, tad pēc nāves viņš dzīvot sāks „Tur īstās prieka mājās, Bez zemes grūtības”. /29/

Liekot galveno akcentu uz reliģiskās tikumības izkopšanu kā ķīlu labākai dzīvei, modernisti līdz ar to tādejādi centās balstīt arī dzimtbūšanas saļodzījušos pamatus. To pauda arī katrai kārtai veltītās reliģiskās dziesmas. Mēģinot samierināt zemniekus ar viņu stāvokli kādā dziesmā teikts: „Lai Kungi dzen, es klausīšu”. /30/ Dziesmas autora izpratnē ideāls ir tāds zemnieks, kurš dzīvo pēc principa: „Kas darāms ir, tas jādara, Kas maksājams tas jāmaksā, Jāklausa bez pārgalvības, Bez dusmām un bez blēdības”. /31/ Pēc autoru domām klausīt kungiem liek cilvēka saprāts.

Racionālisti, līdzīgi kā ortodoksijas pārstāvji, apkaroja arī pagāniskos ticējumus. Taču atšķirībā no ortodoksāļiem, kas to darīja „tīrās mācības” vārdā, modernisti atsaucās uz saprātu. Pēc dziesmu autoru domām māņticība „mūsu laikus kaunā liek”. /32/ Pie māņiem un aizspriedumiem modernisti pieskaitīja arī atsevišķas ortodoksālās dogmas. Piemēram: par iedzimto grēku, par elles sodu u.c. Pēc viņu uzskatiem „Patiesi Dievu zaimo tas, kas vēl priekš vella baiļojās”. /33/ Dziesmu grāmatās vairs nav sastopamas ortodoksijai raksturīgās demonoloģijas kategorijas. Ortodoksālajā dziesmu grāmatā elle un cilvēku mocības tajā bija tēlota bieži.

Attīrīdami reliģiju no daudziem tradicionāliem mītiem, racionālisti to lielā mērā padarīja filozofisku, izšķīdināja kailā moralizēšanā. Tāpēc jaunās dziesmu grāmatas kļuva sausākas, mazāk emocionālas.

Neskatoties uz racionālisma garā izdoto dziesmu grāmatu savam laikam samērā lielo tirāžu - Kurzemes 1806. gada dziesmu grāmatas subskribentu skaits sniedzās pāri par 5200, /34/ Vidzemes dziesmu grāmatu 1809. gadā izdeva 20 000 eksemplāros, /35/ kam sekoja vēl vairāki tās izdevumi, kā arī mācītāju aktīvo darbību to izplatīšanā, latviešu zemniekiem interese par tām bija vāja. Par Vecā Stendera modernisma garā izdoto reliģisko dziesmu grāmatu nepopularitāti latviešu zemnieku vidū jau 1805. gadā, t.i. pirms oficiālās jauno dziesmu grāmatu ieviešanas, sūdzējās viņa dēls, mācītājs A. J. Stenders. Viņš uzsvēra, ka no „ļaudīm tās tā ne top cienītas nedz pirktas, kā tās gan vērtas iraid”. /36/

Skeptiski par Vidzemes jauno dziesmu grāmatu vēl pirms tās iznākšanas bija izteicies viens no tās sastādītājiem un dziesmu autoriem Valmieras diecēzes prāvests un Rubenes mācītājs K.Harders: „Ja nevar dot ko sevišķi labāku, tad vēlams taču zemniekam atstāt veco, ko viņš jau pazīst un pie kā ir pieradis”. /37/ Zemnieki racionālistu sacerēto dēvējuši par „joku dziesmiņām”.

Ieviešot jaunās dziesmu grāmatas, mācītājiem daudzās draudzēs nācās sastapties ar draudžu kolektīvu pretestību. /38/ Piemēram, neskatoties uz to, ka Kurzemes jaunā

dziesmu grāmata iznāca 1806. gadā, Kalnmuižas draudzē no tās pirmo reizi dziedāja tikai 1817. gada Jaungada dienā. Racionālistu dziesmu grāmatu šeit izdevās ieviest tikai uz konsistorijas atkārtotu pavēli. /39/

Vairākās draudzēs zemnieki rakstīja kolektīvus iesniegumus virskonsistorijai, kuros izteica prasību atgriezties pie vecās ortodoksālās dziesmu grāmatas. Vidzemē šādas prasības kolektīvos iesniegumos zemnieki izteica vēl XIX gs. 30 –os gados (Raunas, Mārsnēnu, Auļu zemnieki).

Virskonsistorija bija norūpējusies ne tikai par latviešu zemnieku attieksmi pret jauno dziesmu grāmatu, bet īpašā ģenerālsuperintendenta K. G. Zontāga 1810. gadā izdotā cirkulārā interesējās par muižnieku uzskatiem šajā jautājumā. Ja muižniecības liberālās aprindas neiebilda pret mācītāju modernistu darbību, tad tās konservatīvie pārstāvji baidījās, ka neapmierinātība ar racionālistu jauninājumiem varētu pāraugt atklātos nemieros. Viņu bažas lielā mērā bija pamatotas. Kā rādīja vēlākie notikumi Liepājas latviešu draudzē, tad tur bija nepieciešama pat karaspēka iejaukšanās.

Interesanti atzīmēt, ka dažkārt kā Siguldas draudzē, zemnieki par neapmierinātības cēloni minēja to, ka Vidzemes dziesmu grāmatā ievietotas Bormaņu Annas dziesmas. Viņuprāt latviešu zemnieces sacerētās nevarot būt Dieva dziesma. /40/ Zemnieku neapmierinātības cēlonis ar racionālistu dziesmu grāmatām meklējams tajā apstākļi, ka modernisms tāpat kā konfesionālā ortodoksija bija „kungu ticība”. Uz modernistu dziesmu grāmatām zemnieki raudzījās kā uz mācītāju un muižnieku savtīgu pasākumu. Tas, ka latviešu zemnieki dažkārt izvirzīja prasību atgriezties pie ortodoksālajām dziesmu grāmatām, izskaidrojams daļēji ar to, ka tās izmantoja hernhūtieši. Zemnieki modernismu nevarēja pieņemt arī tāpēc, ka nesaprata tā filosofiskos aspektus.

Kā zināmu faktoru, zemnieku neapmierinātībai ar modernistu literatūru, var minēt to, ka aiz praktiskām pamācībām te pazuda dziesmu tradicionāli mitoloģiski – emocionālais raksturs.

Jau XIX gs. pirmajā pusē luterāņu mācītāji bija spiesti no jauna pievērsties reliģijas irracionālajām interpretācijām. Daļēji tas izpaudās arī tādejādi, ka no apgrozības izņēma modernizētās dziesmu grāmatas. To vietā ieviesa citas – ieturētas neoortodoksijas garā. XIX gs. 30.- 40- tajos gados gan Kurzemē, gan Vidzemē no jauna tika izdotas baznīcas dziesmu grāmatas. Neskatoties uz to, ka šo dziesmu grāmatu kodolu veidoja vecās pirmsracionālisma laika dziesmas, tad tomēr tie vairs nebija burtiski veco ortodoksālo dziesmu pārspiedumi. Racionālisms atstāja iespaidu arī uz grāmatas nodaļu iedalījumu. 1847. gada Vidzemes dziesmu grāmatas sastādītāji izmantoja arī G. H. Loskīla (Loskiel G. H., 1740 – 1814) Brāļu draudzēm domāto dziesmu krājumu. Sevišķi lielas izmaiņas vērojamas valodas ziņā.

XIX gs. vidū vietējās neoortodoksijas pārstāvis, Kurzemes mācītājs un literāts J. F. Lundbergs (Lundberg J.F., 1782 – 1858) savās atmiņās atcerējās, ka „aukstais racionālisms, kas pagājušā gadsimta beigās valdīja augstākajās kārtās, laimīgā kārtā neskāra mūsu zemniekus”. /41/

Arī vēlākie autori savos darbos atzīmējuši, ka protestantiskais racionālisms visumā nav ietekmējis latviešu zemnieku reliģisko apziņu. Valmieras mācītājs un literāts

Jānis Neilands (1840-1915) Latviešu draugu biedrībā 1904. gadā lasītā referātā atzīmējis, „ka Vidzemē pie zemes ļaudīm racionālistu laikmets ar savu „jauno dziesmu grāmatu” palika gluži bez dziļāka iespaida”. /42/

Ja arī protestantiskais modernisms neatstāja dziļākas pēdas latviešu reliģiskajā apziņā, tad tomēr tas aplūkojams kā interesanta sava laika kultūrparādība arī plašākā kontekstā, tai skaitā kopsakarībās ar Vidzemes brāļu draudzes kustību.

Atsauces.

- 1 Kristīgas Dziesmas Vidzemes baznīcās un mājās dziedamas. – Rīga: J.K.Müller, 1809.- [6.lpp.]
- 2 Stenders A.J. Dziesmas, Stāstu dziesmas, Pasakas u. c.- Jelgava: Stefenhāgens un dēls, 1805, 128. lpp.
- 3 Jauna un pilnīga Dziesmu grāmata. – Jelgava: Stefenhāgens un dēls, 1806. - 484. lpp. Turpmāk atsaucēs – Kurzemes dz. gr.
- 4 Kristīgas Dziesmas Vidzemes baznīcās un mājās dziedamas. – Rīga: J.K.Müller, 1809. – 672 .lpp. Turpmāk atsaucēs – Vidzemes dz. gr.
- 5 Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 233. fonds., 1. apr., 1291. lieta.
- 6 Vidzemes dz. gr., 452. – 454., 578. lpp.
- 7 Turpat, 415. – 416., 444., 557. – 558. lpp.
- 8 Turpat, 226. – 458. lpp.
- 9 Turpat, 45. lpp.
- 10 Turpat, 26. lpp.
- 11 Turpat, 12. lpp.
- 12 Kurzemes dz. gr., 417. lpp.
- 13 Vidzemes dz. gr., 26. lpp.
- 14 /Stenders G. F./ Tā veca Stendera Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas, tagad no jauna pārlūkota no tā jauna Stendera, Sērpils un Sunākstes baznīckunga. Jelgava, J. F. Stefenhāgens, 1796, 179.lpp.
- 15 Kurzemes dz. gr., 17. lpp.
- 16 Turpat.
- 17 Turpat, 240. lpp.
- 18 Turpat, 14. lpp.
- 19 Turpat, 121. lpp.
- 20 Turpat, 246. lpp.
- 21 Turpat, 330. lpp.
- 22 Turpat, 146. lpp.
- 23 Vidzemes dz. gr., 227. lpp.
- 24 Kurzemes dz. gr., 259. lpp.
- 25 Turpat.
- 26 Vidzemes dz. gr., 379. lpp.
- 27 Kurzemes dz. gr., 65. lpp.
- 28 Vidzemes dz. gr., 317. lpp.
- 29 Turpat, 302. lpp.
- 30 Kurzemes dz. gr., 112. lpp.
- 31 Vidzemes dz. gr., 446. lpp.
- 32 Kurzemes dz. gr., 246. lpp.
- 33 Turpat, 249. lpp.

- 34 Adamovičs L. Latviešu ieaugšana kristietībā.- Grām.: Eņģelija gaismā.- Rīga.: Valters un Rapa, 1939, 147. lpp.
- 35 Apīnis A. Latviešu grāmatniecība. No pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. – Rīga, Liesma, 1977, 124. lpp.
- 36 Stenders A. J. Dziesmas, Stāstu dziesmas, Pasakas u.c. – Jelgava, Stefenhāgens un dēls, 1805, 128. lpp.
- 37 Apīnis A. Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās. Apcerējumi. – [b.v.], Preses nams, [2000], 102.lpp.
- 38 Apīnis A. Grāmatas funkcijas latviešu sabiedrībā 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā. – Karogs, 1981, Nr. 3, 148.-149. lpp.
- 39 Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas // Valsts Arhīva Raksti, 2.sēj. – Rīga, 1930, 158. lpp.
- 40 Apīnis A. Latviešu grāmatniecība. No pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. – Rīga, Liesma, 1977, 93.lpp.
- 41 Lundberg J. F. Rückblicke auf eine 50 jährige Amtsführung.- Mitteilungen und Nachrichten für die ewangelische Christlichkeit Russlands. – Bd. 12, - Riga, 1856, S. 93.
- 42 Neilands J. Par mūsu baznīcas dziesmu grāmatām. – Valmiera, P. Skrastiņš, 1905, 25. lpp.

Heinrihs Vitrams

VALMIERA VĀCBALTIEŠU BAZNĪCAS VĒSTURES SKATĪJUMĀ 18. UN 19. GADSIMTĀ

I Baznīcas dzīves atskaņas Valmierā no reformācijas līdz Ziemeļu karam

Gotiskā trīsjomu Svētā Sīmaņa baznīca Valmierā kopš 13. gadsimta, tas ir, kopš tās uzcelšanas stāvajā Gaujas krastā, līdz ar ordeņa pili ir bijis viens no Vidzemei vēsturiski svarīgu notikumu krustpunktiem. Šeit, ceļā no Rīgas uz Tērbatu, apliecinot kristietības klātbūtnes nozīmīgumu, bija nepieciešams atrasties baznīcai. Uz to norāda jau pats fakts, ka Svētā Sīmaņa baznīcu laikā no 1283. līdz 1287. gadam kopīgi uzcēla ordeņa mestrs Vilekins fon Endorps un Rīgas arhibīskaps Johaness I. Tas, ka luterticība Vidzemē, sākot ar 16. gadsimtu un beidzot ar mūsdienām, bijusi nozīmīga visā tās teritorijā, ir 16. gadsimtā Valmierā noturēto landtāgu rezultāts. Angļu valodā izdotā Svētās Sīmaņa baznīcas ceļveža autors Jānis Kalnačs atgādina par kaismīgajiem Rīgas mācītāja Silvestra Tegetmeijera 1525. gadā Valmieras landtāga laikā noturētajiem sprediķiem un tiem sekojošajiem vētrainajiem notikumiem Sv. Antonija kapsētā Valmierā.¹ Tiesa gan, Ludvigs Adamovičs ar pilnām tiesībām konstatēja, ka „reformācijas kustība reformācijas laikmetā gandrīz tikpat kā nemaz neskāra plašās latviešu zemnieku masas“.² Tomēr šie Tegetmeijera sprediķi un vēl jo vairāk tiem sekojošie Valmieras landtāgi līdz pat 19. gadsimtam deva ievērojamu ieguldījumu izglītoto ļaužu – vāciešu, zviedru un 19. gadsimta beigās arī latviešu nostādnes izveidošanā Vidzemes un Igaunijas novados. 1533. gadā Valmieras landtāgā „pilsētas vienojās par dogmatisku un ar satversmi juridiski noteiktu baznīcas pievēršanos Luteram un Vitenbergas ortodoksijai“ (Heincs fon cur Mīlens). Luteriskā ticība Vidzemē tika oficiāli atzīta 1554. gada landtāgā.³

Krievijas, Zviedrijas un Polijas starpā notiekošo karu virpulī zemes sociālā un izglītības attīstība līdz pat 18. gadsimtam nevarēja notikt netraucēti. Jau Frīdrihs Holmans, Bruņniecības skolotāju semināra direktors Tērbatā (1859-1873), rakstīja, ka „par sakārtotu tautas izglītību nav atrodams nekādas liecības līdz pat 16. gadsimta beigām“, taču arī 17. gadsimtā tādas ir tikai dažas.⁴ Visas iniciatīvas šajā virzienā, arī attiecībā uz pilsētas vācu iedzīvotājiem, padarīja par nebijušām abu gadsimtu kari un cīņas: Valmieras aplenkums 1560. gadā, kura laikā krievu armija iedzīvotājus ar varu izveda uz Maskavu, tad kaujas starp Poliju un Zviedriju, piedevām vēl poļu mēģinājumi izraisīt kontrreformāciju. Valmiera, būdama pilsēta pie tirdzniecības ceļa, tika pakļauta kārtējo ienaidnieku uzbrukumiem vairāk nekā citas vietas. 17. gadsimta sākumā Sīmaņa baznīca bija tuvu iebrukšanai. Katrā ziņā ir pierādīts, ka Viļņā notikušajās sarunās ar poļiem Valmieras rātskungs Jirgens fon Femurns aizstāvējis Valmieras pilsētas intereses.⁵

Labāki laiki Valmierai nāca līdz ar zviedru valdīšanas sākumu 1629. gadā, galvenokārt zviedru gubernatora grāfa K.G.Uksenšernas darbības laikā, kuram karalis Gustavs Ādolfs II Valmieras apgabalu bija nodevis īpašumā. Uksenšerna, kurš no 1656. līdz 1658. gadam vēlreiz bija nonācis militārā konfliktā ar Poliju, atjaunoja gan pilsētas, gan pils nocietinājumus. Pakāpeniski uzlabojās namnieku materiālais stāvoklis. Vidzemes baznīca, ieviešot 1686. gada zviedru baznīcas noteikumus par dievkalpojumu kārtību, 1693. gadā juridiski tika cieši piesaistīta Zviedrijas valsts

baznīcai. Luteriskās baznīcas mācības pamatā palika Augsburgas konfesija, baznīcas kārtība noteica pārvaldi, baznīcas disciplīnu un ar patronātu saistītos aristokrātijas pienākumus. „Līdzīgi kā visā impērijā tautas izglītības sistēma Baltijas jūras provincēs vispirms izrietēja no katehisma apguves un regulāras katehisma atprasīšanas“ (Ralfs Tuhtenhagens)⁶. Mācītājs Ernsts Gliks Alūksnes apkārtne nodibināja trīs nelielas skolas. Daži muižu īpašnieki un mācītāji papildus līdz šim vienīgajam apmācības veidam – māj mācībai, mēģināja muižās ierīkot nelielas skoliņas. Landtāgs, paklausot zviedru karaļa rīkojumam, 1687. gadā Rīgā nolēma, ka „ikvienai baznīcai ir nepieciešams ķesteris, kuram par ķestera zemju izmantošanu un ienākumu gūšanu būtu jāuzliek pienākums mācīt jaunatni. 1694. gadā karalis pieprasīja, lai katram ķesterim par šo darbu tiktu iedalīta zeme ¼ arkla apmērā“ (Johans Heinrihs Guleke, 1889.g.).⁷ Mācībām, kurās apgūtu lasīšanu, katehismu un baznīcas dziesmas, bija jānotiek latviešu valodā.

1674. gadā ar grāfa K.G.Uksenšernas gādību Valmierā tika ierīkots luteriešu diakonāts. 1697. gadā pilsētā (tikai uz pāris gadiem) tika atvērta draudzeskola. Zviedru valdīšanas gadu desmiti būtiski veicināja latviešu un igauņu rakstu valodas attīstību. Mācītājs Ernsts Gliks (kopš 1673. gada Rīgā un no 1683. līdz 1702. gadam Alūksnē) ar Zviedrijas karaļa un Vidzemes ģenerālsuperintendentu (Jakoba Fišera) īpašu atbalstu 1685. gadā varēja publicēt pirmo Jaunās Derības tulkojumu latviešu valodā, bet 1689. gadā – pilnu Bībeles latvisko tekstu.

Grāfs K.G.Uksenšerna ataicināja uz Valmieru par mācītāju Johanu Neihauzenu (1645- 1694), vispirms kā mājskolotāju, pēc tam no 1674. gada pirmā diakona amatā, bet no 1688. gada kā mācītāju un prāvestu. Zviedru laika pedagogiskie centieni piedzīvoja atplūdus 1695.- 97. gada bada laikā, kad iedzīvotāji no Valmieras novada izceļoja austrumu virzienā. Gandrīz visi pirmie dibinājumi, ķesterāti un skolas, Valmieras apkārtne tika izpostīti Ziemeļu kara laikā. Pēc 1706. gada baznīcu vizitācijas protokolu ziņām „sešas no divpadsmit vizitētajām draudzēm bija bez skolas vai skolmeistara, un, proti, ne jau tikai kara dēļ, šāds stāvoklis bija ildzis jau vairākus gadus, pie kam pie vainas te būs bijis muižu redukcijas izsauktais sajukums īpašuma attiecībās“ (Heinrihs Šaudins)⁸.

II Ziemeļu kara postījumi un jauncelsmes grūtības

Ziemeļu karš uz Vidzemes iedzīvotājiem atstāja sevišķi postošu iespaidu, ko spēja pārvarēt tikai palēnām, pēc gadu desmitiem. 1702. gada 19. jūlijā krievu karaspēks ieņēma Valmieru. Pilsētā izdega lielas platības, tostarp nodega arī Svētās Annas baznīca. Konstantīns Metigs raksta: „Daļa iedzīvotāju gāja bojā, daļu kā gūstekņus aizveda uz Krieviju. Gūstā saņemtie valmierieši atgriezās dzimtenē tikai pēc Nīstadas miera noslēgšanas. Mazpilsētu eksistence balstījās uz produktu iepirkšanu no zemniekiem, bet zemnieki kara gados gandrīz visu bija zaudējuši, un viņu vidū (1710.g.) plosījās baiss mēris“.⁹ To, cik lēnām noritēja atjaunošanas darbs, var redzēt no māju skaita Valmierā: 1745. gadā pilsētā nebija kopskaitā pat ne simts māju un vēl 1765. gadā to (koka māju) nebija vairāk par 150. Kopš 1688. gada pastāvošā vecāko satversme deva daudz dažādu iemeslu neapmierinātībai, vēl 1765. gadā pilsētā nebija sava maģistrāta, tikai viens vienīgs vecākais, kuram bija uzticēta pilsētas pārvalde un kurš juridiskajos jautājumos bija pakļauts zemestiesai Rīgā. Pilsētas namus papildus vēl bojāja ugunsgrēki 1720. gadā un pēcāk arī 1772. un 1774. gadā.

Ziemeļu kara laikā pilsētas iedzīvotāju garīga aprūpēšana bija gandrīz pilnīgi neiespējama. Vidzemē kara gados bija saglabājušās tikai aptuveni 20 draudzes; vairāk nekā 60 draudzes, galvenokārt laikā starp 1701. un 1720. gadu, bija palikušas bez mācītāja, trešā daļa baznīcu un vairākums mācītājmuižu bija nopostītas. Nikolausu fon Hardungu (dzim. 1636.g.), kurš Valmierā kalpoja kā mācītājs un prāvests kopš 1696. gada, nošāva krievu karaspēka vienības kauju laikā 1702. gada 15. augustā, kad viņš cēlās pāri Gaujai. 1704. gada 7. maijā iecelto mācītāju Mihaelu Klembkenu tā paša gada 4. jūlijā aizdzina uz Toboļsku, bet pēc atgriešanās Valmierā viņš vairs nevarēja darboties kā mācītājs, jo nebija dzīvokļa. Viņa aizvietotāju Dāvidu Reinkenu (dzim. 1661. g. Valmierā, mācītājs Lugažos) 1704. gadā uz septiņiem gadiem izsūtīja uz Maskavu, tikai 1712.-1713. gadā viņš atkal varēja kļūt par vakanto vietu aizvietotāju Valmierā. Deportācija tika pamatota ar to, ka personas nav samaksājušas izpirkšanas naudu par vienu krievu okupācijas armijas karavīru (150 līdz 200 dālderu).¹⁰

1721. gadā noslēgtais Nīstadas miers atnesa Vidzemē dažu labu pārmaiņu. Par baznīcu ēkām nu bija jā rūpējas muižniecībai un pilsētām, līdz tam līdzekļus bija izdalījusi Zviedrijas valsts. Domājot par izglītības sistēmu, cars Pēteris Pirmais 1711. gada 13. novembrī bija izdevis rīkojumu par skolu atjaunošanu, un, sākot ar 1713. gadu, vispārējā baznīcu vizitācija mēģināja šo rīkojumu ieviest dzīvē, vispirms attiecinot to uz draudzesskolām. Valmierā atkal atvēra pilsētas skolu. Latviešu un igauņu iedzīvotājiem tiesiskā un arī sadzīves ziņā laiks pēc 1721. gada atnesa ievērojamu stāvokļa pasliktināšanos. Zviedru valdības realizētā revīzija, kas konstatēja zemnieku padarīto, tika atcelta tāpat kā muižu redukcija, notika muižu restitūcija, tā ka muižnieku un mācītāju, proti, mācītājmuižu apsaimniekotāju, ziņā bija lemt par kļūstu palielināšanu, tādējādi nostādot zemnieku līdz šim nepazītā „stāvoklī bez tiesībām un bez īpašuma“ (Pauls Bērents).

1713. gadā Valmierā beidzot atkal sāka strādāt mācītājs un prāvests (līdz 1734.g.), kuram bija garīga ietekme – Kristians Gotholds Neihauzens (1684-1734), agrākā mācītāja Johana Neihauzena dēls. Viņš bija studējis Hallē un, kā vēlāk (1801.g.) viņu raksturoja hernhūtiets Jēkabs Skangalis, bija „ļoti nopietns un centīgs Dieva kalps no profesora Frankes draugu loka“.¹¹ Neihauzens, kurš vienlaikus darbojās kā prāvests un konsistorijas Vidzemes asesors, atstāja pozitīvu ietekmi ar savām katehisma stundām un latvisko lūgšanu grāmatu „Ceļš uz labklāšanu“. 1725.-1727. gadā viņam palīdzēja no Halles atbraukušais diakons, vēlākais izcilais hernhūtiešu kustības izplatītājs Tobiass Šprekelsens. Šprekelsena pēctecis diakona amatā no 1729. līdz 1736. gadam Jakobs Majs (1700-1743), arī „hallēnietis“, darbojās tajā pat garā.

Piētismu pārstāvošie mācītāji bija īstie sarunu partneri muižniecei Magdalēnai Elizabetei fon Hallartei, dzim. fon Bīlovai (1683-1750), ģenerāļa Ludviga Nikolausa fon Hallarta atraitnei. Šī dižciltīgā, piētismam pievērsusies dāma līdz ar Valmiermuižas un Mūrmuižas iegūšanu savā īpašumā bija kļuvusi par Valmieras draudzes locekli. Būdam ārkārtīgi aktīva sieviete, viņa 1725. gadā kādā no Valmiermuižas rijām ierīkoja „vienu no pirmajām muižas skolām zemniekiem“, kurā ar „mājas mācītāju“ palīdzību bērniem mācības notika latviešu valodā. Kā mājas mācītāji darbojās domubiedri Alberts Antons Fīrorts (1725), Frīdrihs Bernhards Blaufūss (1726), kurš vēlāk kļuva par otrā Bībeles latviešu izdevuma (1739) līdzstrādnieku. Heinrihs Šaudins raksta par ģenerālsuperintendenta Heinriha fon Bruininga veltīgajām pūlēm 1727. un 1730. gadā rosināt landtāgu uzlabot skolu

sistēmu un algot piemērotus skolotājus. Viņam amatā sekoja Jakobs Benjamins Fišers (1684-1744), kura 1736. gadā realizētās pirmās „vispārējās skolu vizitācijas“ rezultāti Vidzemes latviešu daļā bija maz iepriecinoši: šajā gadā darbojās tikai 43 pavisam mazas draudzesskolas ar 366 skolabērniem un 8 skolas muižās, kurās pa daļai par skolotājiem jau strādāja latviešu zemnieki bez pietiekamas izglītības.¹²

III Hernhūtiešu kustības izsauktā atmoda un attīstība

Nozīmīgākais notikums Valmieras apkaimei, kā arī latviešu un igauņu iedzīvotāju virzībai uz vēlāko neatkarību bija hernhūtiešu brāļu Kristiāna Dāvida un Timoteja Fīdlera pirmajam Vidzemes apciemojumam 1729.–1730. gadā; savu braucienu abi aprakstījuši ziņojumā „Īss izvilkums no brāļu Kristiāna Dāvida un Timoteja Fīdlera ticībā padevīgā un ar svētību iedrošinātā ceļojuma uz Vidzemi 1729. un 1730. gadā“.¹³ Par pirmo Valmiermuižā notikušo satikšanos ar Hallartes kundzi ģenerālleitnanta Baltazara fon Kampenhauzena klātbūtnē (kurš 1727. gadā no viņas bija nopircis Ungurmuižu) rakstīts sekojošais:

„Arī Valmierā tika rasta evaņģēlija svētība. Tur ir godīgs un gudrs prāvests, kurš brāļus uzņēma labprāt, un sirsnīgs diakons, kurš pirms 20 gadiem bija dzīvojis pie Morāvijas brāļiem. Šis brālis vēl neko nezināja par jauno pieplūdumu Hernhūtē, viņš jutās ļoti aizkustināts un slavēja Dievu, kad Kristiāns Dāvids viņam to pamatīgi izstāstīja. Viņš pats ir nopietns un apdomīgs vīrs, viņa mājās svētdien sanāca liels pulks puīšu, meitu un daži veci ļaudis“. Kristiāns Dāvids runāja uz viņiem un „vienojās sirsnīgā lūgšanā ar atmodinātajām dvēselēm, starp kurām bija kāds neprecējies podnieka māceklis, kuram piederēja sava darbnīca un kurš ar brāli Kristiānu Dāvidu apgājās ļoti sirsnīgi un draudzīgi. Mājskolotājs un sludinātājs Valmiermuižā katru dienu skaita lūgšanas, pie tam viņa aprūpē ir arī skola, kurā mācās aptuveni 200 zemnieku bērnu“. Tā kā zemnieku bērni bija „itin dedzīgi gaidījuši“, tad Kristiāns Dāvids ar tulka starpniecību esot runājis arī ar viņiem. Hallartes kundze izteikusi vēlēšanos, lai pie viņas ierastos „kāda Morāvijas māsa ikdienas satiksmei“.

Būtisku ieguldījumu hernhūtiešu darbības paplašināšanā deva abu Valmieras vācu mācītāju iesaistīšanās un viņu arvien aktīvākā līdzdarbība. Tie bija: pirmkārt, mācītājs Justins fon Bruinings, iepriekš minētā ģenerālsuperintendenta Heinriha fon Bruininga dēls, kurš no 1735. gada strādāja Valmierā, bet kopš 1736. gada bija arī prāvests un virskonsistorijas asesors. Iesākumā fon Bruinings bija diezgan atturīgs, tad viņa uzmanību piesaistīja grāfa fon Cincendorfa sprediķi, kurus grāfs nolasīja Valmieras baznīcas un Valmiermuižas apmeklējuma laikā 1736. gadā. Savā „Dzīves gājumā“ („Lebenslauf“) Bruinings raksta, ka viņu gandrīz pilnīgi savā varā pārņēmusi Cincendorfa „Berlīnes runu“ pirmā daļa, kuru viņš izlasījis 1738. gadā.¹⁴ Otrs mācītājs, par kuru ir runa, bija diakons Johans Kaspars Barlahs (1707-1766). Vispirms viņš kalpoja par privātmācītāju Valmiermuižā, bet 1737. gadā kļuva par diakonu. Viņš, līdzīgi fon Bruiningam un Šprekelsenam, bija studējis Hallē un turpmākajos gados aktīvi piedalījās hernhūtiešu kustības izplatīšanā.

Grāfa Cincendorfa 1736. gada Valmiermuižas apmeklējuma iespaidā fon Hallartes kundze pēc gada īstenoja līdz tam atkārtoti izjukušo plānu par latviešu zemniekiem domāta skolotāju semināra dibināšanu Valmiermuižā. Par skolas vadītāju iecēla

Magnusu Buntebartu, teologu no Jēnas, kura pedagoga dotības bija apliecinājis ģenerālsuperintendents Fišers. Hernhūietis Buntebarts nedēļā mācīja nākamos skolotājus kādā skolas klasē Valmieras pilsētā, daži no viņiem drīz tika pieskaitīti „atmodinātajiem“ un bija spējīgi savu ticības spēku nodot tālāk citiem.¹⁵ 1738. gadā Hallartes kundze lika krievu namdariem uzcelt Valmiermuižā skolas ēku, 1739. gadā tur jau mācījās 135 bērni. Tajā gadā Valmiermuižas paplašinātajā skolā darbojās mācītājs Melhioris Pauli un mājas mācītājs Johans Frīdrihs Zīlmans, kurš arī bija aktīvs hernhūietis, piedevām vēl tur strādāja trīs četri skolotāji no latviešu zemnieku vidus, kuri muižas klaušu vietā pildīja skolas klaušas. „Nepieciešamās grāmatas bērniem uzdāvināja. Viņiem gan līdzī bija pašu pavalgs, bet trešdienās muiža viņiem izsniedza siltu ēdienu un maizi un ik nedēļu priekš padzeršanās bērni saņēma pūru iesala“.

Semināra darbība tūdaļ nodrošināja dažu līdzīgu muižas skolu atvēršanu, kurās par skolotājiem strādāja tā audzēkņi, piemēram, Ungurmuižā un Kārķos pie Valkas. Arī šīs skolas tika aprūpētas un apgādātas ar mācību grāmatām (tajā skaitā Jaunā Derība katrai zemnieku sētai). Skolotāju seminārā tā neilgajā pastāvēšanas laikā mācījās 121 seminārists. Hallartes kundze semināra vajadzībām iekārtoja veselu ēku, kas vēlāk kļuva par vienu no hernhūtiešu garīgo stundu un pulcēšanās centriem (Jērakalns/Lamsberga). Seminārā par pasniedzējiem strādāja Magnuss Frīdrihs Buntebarts un J. K. Barlahs. 1739. gada vizitācijas protokolā lasām, ka M. F. Buntebartam vizitācijas gadā bijuši 15 audzēkņi, kurus Hallartes kundze „pa lielākai daļai apgādājusi ar pārtiku, drēbēm un grāmatām“. Skolnieki visu gadu uzturējās seminārā, kura oficiālais nosaukums bija „Diakonāta latviešu skola“. Buntebarts baznīcas komisijai sniedza paraugstundu.¹⁶

1739. gads bija laiks, kad hernhūtieši latviešu iedzīvotāju vidū, galvenokārt Valmieras apkārtnē, izraisīja spēcīgu „atmodu“. Notikumi ir aprakstīti ļoti sīki, piemēram, pirmā atmodas stunda, ko sniedza Magnuss Buntebarts Kristiāna Dāvida klātbūtnē, kad mācībai tika pievērsts Pēteris Šķesteris no Kaugurmuižas un daži viņa radnieki, tad pārpildītā istaba nākamajā svētdienā, kad kļuva pat nepieciešams papildus sarīkojums diakonātā, tad pirmais „mīlestības ēdiens“ pirms Lieldienām, kura laikā jaunā mācība ieguva daudzu laucinieku uzticēšanos, iespaidīgais Debesbraukšanas dienas sprediķis diakonātā un visbeidzot Vasarsvētku sprediķis zem klajas debess diakonāta pagalmā, kad par kanceļi tika izmantotas trepes. No tālākās apkārtnes atbraukušie par saviem iespaidiem stāstīja Cēsīs, Trikātā, Raunā un Smiltē.¹⁷ Guntrams Filips citē Kristiāna Dāvida vēstuli, kurā viņš attēlo 1739. gada vasaras notikumus: „Viņi nāca uz Valmieru no 10 jūdžu tālas apkārtnes, sestdienā mums vajadzēja pa nakti izmitināt 500 dvēseles un pie tirgus pat kādu tūkstoti. Beigu beigās daudziem bija jāpārnākšņo zem klajas debess. Evaņģēlijs iet pāri zemei un Dieva augļi ir pārpludinājuši visu zemi“.¹⁸ Jūlijs Ekarts raksta: „Valmieras apkārtnē kustības priekšgalā nostājās Pēteris Šķesteris un izplatīja to tik ātri un intensīvi, ka zemnieki siena pļavā aizrautīgi sludināja evaņģēliju, visās mācītājmuižas un diakonāta priekšelpās un uz trepēm tika noturētas lūgšanas un īsteno sludināšanu piekopa kā latvieši – hernhūtisma piekritēji, tā arī galvgalā stāvošie brāļi“.¹⁹ Līdzās Pēterim Šķesterim kā latviešu puses iniciatori tiek nosaukti Paulis Jēcis, Jēkabs Kenge, Ansis Cēle un par „korespondentu“ tiek dēvēts Kungeta Jēkabs. „Kopējā atskaitē“ minēts, ka „pretēji brāļu gribai“ lūgšanu laikā ir nonācis pat līdz psihiska rakstura eksaltācijām, jo sevišķi Kaugurmuižā.

Par notikumiem Valmiermuižā kļuva zināms visā zemē. Ziņnešu skaits 1739. gadā bija pieaudzis līdz 40–50 cilvēkiem. Mācītāji ielūdza Kristiānu Dāvidu, lai noklausītos viņa ziņojumu un saņemtu padomu. „Brāļi“ devās uz muižām, lai veicinātu draudžu tikumību. Bijušais Vidzemes gubernators ģenerālis H.J.Bons apmeklēja Valmiermuižu un ziedoja 1000 dālderus jauna latviešu Bībeles izdevuma iespiešanai, viņa piemēram sekoja kaimiņu muižnieki. Bībele iznāca 1739. gadā arī ar grāfa Cincendorfa atbalstu. 1740. gadā hernhūtiešu dziesmas tika pārtulkotas latviešu valodā. Nākamās jaundibinātās skolas (Mārcienā, Jaunraunā, Rozulā) saņēma skolotājus no skolotāju semināra.²⁰

Jūlijs Ekarts 1739. gadu salīdzināja ar „reformācijas pirmo laiku, ar varenajām dienām, kurās reliģiskā atmoda kā viesulis brāzās pāri visai Eiropai un šķīta vēstām jauna laikmeta sākumu“. Par hernhūtiešu kustības ietekmi kopumā Ekarts raksta: „Pirmo reizi, kopš vācieši bija spēruši kāju uz latviešu un igauņu zemes, no pirmajiem nākoša garīga kustība otro vidū bija kļuvusi patiesi nacionāla un populāra, pirmo reizi valdošā šķira bija uzrunājusi apspiestos patiesi brālīgā veidā, bija apelējusi pie viņu pašnoteikšanās tiesībām un likusi tautā sarosīties iniciatīvai un gribai darboties, tautā, kas parasti tika uzskatīta par bezgribas objektu, par neizteiksmīgu padoto masu“. Līdzšinējā baznīcas darbība „savu uzdevumu bija pildījusi ļoti pavirši, nebija pilnībā apmierinājusi mūsu novadnieku zemnieku reliģiozās vajadzības, nebija arī cilvēciski pratusi tiem pietuvoties un tikt pāri bezdibenim, kas pastāvēja starp valdītājiem un padotajiem.“ Hernhūtieši daudzviet bija panākuši novēršanos no māņticības un vardarbības, no seksuālām novirzēm un pārmērībām.²¹

Ludvigs Adamovičs pirmais apstrādāja datus par hernhūtiešu piekritēju skaitu Vidzemē 1742. gadā, ko Gvido Straube 2000. gadā specificēja un saglabāja vārdiski.²² Vidzemē kopumā šajā gadā ir apzināti aptuveni 2700 hernhūtiešu atbalstītāji, Valmieras apgabālā – 600 latviešu un 50 vāciešu, pēdējo skaitā arī pilsētas skolas rektors Joahims Šmits. Iesākumā latviešus un vāciešus uzrunāja pēc vienotiem pamatprincipiem, tomēr pilnībā šķirti vienus no otriem. Kā tika ziņots uz Hernhūti, sākot ar 1741. gadu, viņu kārtējās sapulces galvenokārt tika noturētas kopīgi. Tajā pat gadā, lai sagatavotu draudžu dibināšanu uz vietām, notika latviešu hernhūtiešu dalīšana četrās grupās (vīros, sievietēs, puīšos un meitās), kas papildus vēl dalījās pēc vecuma – vecākos un jaunākos, vietēji viņi tika iedalīti trīs kopās („klasēs“), vecākos (Älteste) un palīgos (Helfer).²³

Prāvests Justins fon Bruinings, kuru kopā ar sievu Hedvigu Helēnu 1741. gadā formāli uzņēma hernhūtiešu draudzē, kā loceklis varēja piedalīties pirmās latviešu brāļu draudzes dibināšanā Valmierā 1742. gadā. Viņa klātbūtnē 1742. gada 14. aprīlī ar izlozi tika noteikti pirmie četrdesmit latviešu atbildīgie, un, proti, 11 vīri, 11 sievietes, 9 puīši un 9 meitas, kuru vārdus ir publicējis Gvido Straube.²⁴ Šos četrdesmit 1742. gada Lieldienās ordinēja Valmieras Sīmaņa baznīcā. Tajā pat gadā draudzes nodibinājās Straupē, Liepā un Mārcienā. Kā to apliecinājis dalībnieks Skangaļu Jēkabs, 1743. gadā notika pirmā Vidzemes latviešu daļas vecāko padomes sēde, par kuru pirmais literatūrā rakstījis Haralds Biezais. Deviņpadsmit nosaukto vidū no Valmieras bija ieradušies Pēteris Šķesteris, Pēteris Ķīsis, Jānis Liberts, pie tam arī „teicēja“ Jēka no Valmieras.²⁵ 1743. gadā grāfs Cincendorfs iecēla Justinu fon Bruiningu par Vidzemes latviešu daļas hernhūtiešu priekšstāvi.

IV Aizliegums, aizstāvēšanās, hernhūtiešu „klusais gājiens“ Vidzemē

Hernhūtiešu kustības paplašināšanās jau iepriekšējos gados gados nebija iztikusi bez pretrunām. Gan valdošajās vācbaltiešu bruņniecības aprindās, gan arī Vidzemes un Igaunijas garīdzniecības vidū šo hernhūtiešu ietekmes pieaugumu varēja arī skaidrot kā zīmi plašu iedzīvotāju daļu neapmierinātībai ar dzimtcilvēku stāvokli un nepietiekamo garīgo aprūpi no mācītāju puses. Iesniegumi par hernhūtiešu brāļu darbību, kas tika uztverta kā konkurence, nonāca uz hernhūtiešu garīgajiem mērķiem labvēlīgi noskaņotā ģenerālsuperintendenta Jakoba Benjamina Fišera galda. Iesniegumi attiecās uz zviedru laiku baznīcas satversmes nozīmīgumu, kurā ietverta arī katehisma un dziesmu grāmatas nozīme, viņi apsūdzēja paralēlās draudžu struktūras un atsevišķos gadījumos arī ticībai atgriezto ekstāzes parādības. Sūdzības sasniedza arī landtāgu, kas tās izskatīja no 1742. gada 14. jūnija līdz 5. jūlijam un pieprasīja nodibināt izmeklēšanas komisijas virskonsistorijas prezidenta H.E. fon Volfensilda un juristu K.G. fon Jarmeršteta un G.H. fon Igelštrēma vadībā. Ģenerālsuperintendenta Fišera pirmais skaidrojums bija tāds, ka „līdz ar to patiesi labajam ceļā netiktu likti nekādi šķēršļi“. Uz viņa pieprasījumu virskonsistorija 1742. gada jūlijā izdeva apkārtrakstu ar prāvestiem domātu aptauju: ikvienam mācītājam bija jāziņo par visu, ko viņš no paša vai kaimiņu draudžu pieredzes „noteikti zina un ir piedzīvojis“ attiecībā uz hernhūtiešu „kustību, mācību un izturēšanos“. Ja šajā aptaujā kopējais tonis bija izteikti kritisks, tad 85 iesūtīto atbilžu rezultāts nebūt nebija viendabīgs: 50 atbildes nesaturēja nekā ievērināšanas cienīga, 16 atbildes bija negatīvas, bet 19 atbildēs bija izteikts nepārprotams atbalsts hernhūtiešu mācībai un dzīvesveidam. Justins fon Bruinings un J.K. Barlahs bija pieskaitāmi pēdējiem.²⁶

Nenogaidot aptaujas izvērtējumu no baznīcas puses, ģenerālgubernators, vispirms aizsūtījis ziņojumu galmam, 1743. gada 10. janvārī izdeva dekrētu un iecēla izmeklēšanas komisiju, kas tūlīt uzsāka savu darbību. Ziņojums un, iespējams, arī turpmākās intervences Sanktpēterburgā panāca to, ka 1743. gada 16. aprīlī cariene Elizabete II izdeva rīkojumu par hernhūtiešu brāļu izraidīšanu, publisko saiešanu aizliegumu un Valmieras tautskolotāju semināra slēgšanu.

Valmiermuižas latviešu komisijas 1743. un 1744. gada aktīs atrodam uz Valmieru attiecošos izmeklēšanas ziņojumus un viedokļus. Justins fon Bruinings jutās spiests ieņemt nostāju gan attiecībā pret virskonsistoriju, gan arī pret ģenerālgubernatoru.

Virskonsistorijai adresētā rakstā viņš ņem brāļu draudzes locekļus savā aizstāvībā, proti, „mājas pārvaldnieku Mikšu ar sievu, kurpnieku Jesteru no Valmiermuižas, linu audēju Frēlihu ar sievu, rektoru Šmitu“ (pilsētas skolas rektors kopš 1737. gada). Bruinings raksturo hernhūtiešu saiešanas kā „gara un spēka pierādījumu“. Vidzemes baznīcā „līdz šim esot trūkuši brāļi un māsas, kādi tie esot bijuši apustuļu laikos“. „Luteriešu baznīcā esot jābūt ticīgo pulciņiem“, šķiršanās no viņiem varētu izsaukt „sacelšanos un sarūgtinājumu“. Ziņojumā ģenerālgubernatoram Bruinings noraida pārmetumu, kas hernhūtiešus it kā pielīdzina sektai. Dievkalpojumu noturēšana citā laikā nekā baznīcās esot vērtējama pozitīvi, ja tie notiek stundās, kurās cilvēki savu laiku citādi pavadītu krogos vai mājās. Tā kā vācieši un latvieši oficiālos dievkalpojumus sākuši apmeklēt pat biežāk, tad nevarot būt runas par oficiālās baznīcas noniecinājumu. Kā mācītājs viņš līdztekus sabiedriskajai svētības došanai „no sirds rūpējoties arī par citu, privātu svētību“. Viņš paļaujoties uz „atziņu un apsvērumu, ka tieši šīs rūpes ir mana amata galvenais pienākums, kas, stingri balstoties Dieva vārdos, nekādi nevar būt pretrunā svētīgajai baznīcas un zemes

satversmei“.²⁷ Attiecībā uz komisijas sastādītiem aktiem par viņa Valmieras draudzi Bruinings iesniegumā gubernatoram raksta: „Cik gan maz komisija pilda savu patieso uzdevumu, cik maz uzmanības tā velta galvenajam, proti, paveiktajai daudzu baznīcēnu simtu atmodināšanai un viņu aprūpēšanai, toties tā vietā komisija bez svārstīšanās pieņēmusi visu ļauno, ko vien tik naidīgie un netikumīgie pilsoņi un zemnieki sastāstījuši“. Pirms aktu iesniegšanas „visa zeme esot piepildīta ar šādās ziņām, tā ka liekoties, it kā komisija, vismaz daži tās locekļi, esot izvirzījuši mērķi, visu padarīt tikai nīstamu un vainu uzkraut viņiem – prāvestam un diakonam, un arī Morāvijas brāļiem.“²⁸

Kā zināms, visus apsūdzētos Vidzemes mācītājus virskonsistorija atstāja amatos, tomēr viņi saņēma norādījumus aizliegt savā draudzē sludināt hernhūtiešu brāļiem. Sāmsalā tika īstenoti daudz stingrāki valstiski pasākumi. Jūlijs Ekarts 1876. gadā nosodīja valsts izteiktos aizliegumus un izmeklēšanas komisiju darbību, kurās par piesēdētājiem darbojās arī mācītāji. Viņš rakstīja: „Zemes laicīgās un baznīcas autoritātes, pakļaujoties atsevišķu pārāk centīgu brāļu muļķībai un izlēcieniem, 1743. gadā ļāva sevi noskaņot uz pretsabiedrisku rīcību, kas tika realizēta ar nesaprātīgu pedantismu un necilvēcīgu bardzību“. Vēl līdz pat viņa laikam šis lēmums „bija par iemeslu vienkāršo cilvēku nepatikai pret zemes laicīgajām un baznīcas autoritātēm“.²⁹

Aizliegumi un noteikumi nespēja aizkavēt hernhūtiešu grupu tālāko pastāvēšanu. Draudzes vairs neuzstājās atklātībā, bet gan izklīda pa privātiem saietiem zemnieku sētās un dižciltīgo draugu muižās, un arī turpmāk tās saņēma atbalstu no vēl joprojām uzticamiem mācītājiem. Valmieras apkārtnē tika ievērotas arī personīgas konsekvences. Justins fon Bruinings, būdams mācītājs, prāvests un virskonsistorijas asesors, bet no 1743. gada vienlaicīgi arī Vidzemes latviešu daļas hernhūtiešu brāļu draudžu priekšstāvis, nonāca smagā konflikta situācijā starp sirdsapziņu un lojalitāti. Pēc tam, kad 1744. gadā bija miris ģenerālsuperintendents Fišers, 1745. gadā par viņa pēcteci kļuva Johans Andreass Cimmermans, krass hernhūtiešu pretinieks. Uz viņa ierosinājumu virskonsistorija izdeva rīkojumu par to, ka turpmāk visiem mācītāja amata kandidātiem rakstiski jāapliecina, ka viņi „noraida visas aizraušanās, bet jo sevišķi hernhūtiešu padarīšanu“.³⁰ Bruinings nonāca tik lielās domstarpībās ar virskonsistoriju, ka 1746. gada beigās lūdza atbrīvot viņu no baznīcas dienesta, kam piekrišanu saņēma 1747. gada sākumā (ģenerālgubernatora 1747. gada 7. janvāra paziņojums virskonsistorijai „par prasīto un apstiprināto demisiju“). Pateicoties personīgajām iespējām, J. fon Bruinings varēja turpināt Dienvidvidzemes hernhūtiešu priekšstāvja darbību no tuvumā esošās Jaunraunas muižas. Viņš apmeklēja mazās grupiņas zemnieku sētās un ielūdza līdzstrādniekus un līdzstrādnieces uz vecāko un palīgu padomes sapulcēm Jaunraunā. Personīgu konsekvenci ievēroja arī Valmieras pilsētas skolas rektors Joahims Šmits. Par viņu Jūlijs Ekarts raksta: „Viņš gan pievērsās Augsбургas konfesijai, tomēr apgalvoja, ka tajā esot kļūdas, un bija tik dedzīgs brāļu draudzes atbalstītājs, ka tās padzīšanas dēļ atteicās no amata un, neskatoties uz savu diezgan lielo gadu skaitu (viņš, proti, bija 62 gadus vecs) aizbrauca uz Hernhūti.“³¹

Valmieras draudze 1747.-1748. gadā piedzīvoja virskonsistorijas izraisītu abu mācītāju konfrontāciju. „Lai novērstu hernhūtiešu nekārtības“, virskonsistorija 1746. gadā par Valmieras mācītāju un prāvestu iecēla Frīdrihu Gotlību Hildi (studējis Kēnigsbergā). Viņš stājās amatā 1747. gada 23. martā un drīz vien nonāca konfliktā ar hernhūtiešu atbalstītāju diakonu Barlahu. Brāļu Unitātes arhīvā Hernhūtē glabājas akts

„Mācītāja Barlaha saukšana pie atbildības virskonsistorijā 1748. gadā“. Hilde apvainoja Barlahu, ka viņš trešdienā un otrajā pēclieldienu svētdienā 1747. gadā starp pulkstens deviņiem un desmitiem vakarā savā mācītājmuižā esot noturējis lūgšanas. Dalībnieku vārdi esot zināmi, piedalījušies arī citurienieši no Burtniekiem, tie lielākoties bijuši vācu un latviešu hernhūtiešu draudžu locekļi. 1748. gada 7. un 8. jūlijā Barlahu izsauca uz virskonsistoriju un viņam bija jāatbild uz 226 jautājumiem. Viņu apsūdzēja arī citos nodarījumos: dievkalpojumu noturēšanā mežā otrajās Lieldienās 1747. gadā ar Ķīšu Pēteri kā mācītāju, dziesmu dziedāšanā no citām dziesmu grāmatām, agrāko semināristu, arī no citurienes, klātbūtne pie dievgalda Valmiermuižā bez iepriekšējas personīgas pieteikšanās.

Barlahs aizstāvas: viņš taču nevarot atraidīt savas mācītājmuižas apmeklētājus, pie dievgalda cilvēki arī agrāk bieži vien nākuši muižās, klātesošie skolotāji (agrākie semināristi) Mikšs, Baumanis, Turks, Hatvigs esot nodarbināti muižā pie Hallartes kundzes. Arī no Tībingenas universitātes Teoloģijas fakultātes viņš esot saņēmis pozitīvu atsaukmi par Hernhūti. Hilde, neraugoties uz Barlaha lūgumiem, ne reizi neesot piedalījies viņa noturētajos dievkalpojumos vai pasākumos. – Barlaha iztaujāšanai virskonsistorijā Rīgā seko neizbēgams personīgs konflikts.

Barlaha iztaujāšana beidzās 18. jūlijā ar lēmumu, kas Barlaham izvirzīja noteiktus nosacījumus, ko parakstīja landrātu kolēģijas priekšsēdētājs fon Volfenšilds, ģenerālsuperintendents Cimmermans un piesēdētāji: Raušerts un mācītājs Andrē. Barlaham tiek noteikts ievērot sekojošo: viņš nedrīkst veikt nekādas amata darbības, kas pienākas pirmajam mācītājam, viņam saskaņā ar baznīcas noteikumiem kā mācītāja palīgam svētdienās un svētku dienās jānotur pēcpusdienas sprediķi, pa nedēļu un svētdienās jālasa katehisms. Dievgaldniekus viņš drīkst pieņemt tikai pēc pieteikuma, pirmais mācītājs viņam jārespektē gan vārdos, gan darbos, savā mācītājmuižā lūgšanas viņam nav atļauts noturēt. Sanākt kopā viņš drīkst tikai ar saviem mājiniekiem, nekādas saiešanas nav atļautas ar svešiem vāciešiem vai zemniekiem, viņš drīkst aicināt dziedāt dziesmas tikai no Rīgas dziesmu grāmatas (ne no Rēveles hernhūtiešu vai citām). Hildem tiek uzdots uzraudzīt „visus jauninājumus, kas kaut cik izdalās pārējo vidū“, un par tādiem, ja tie parādās, nekavējoties ziņot virskonsistorijai. J.K.Barlahs līdz pat mūža beigām 1765. gadā varēja netraucēti darboties Valmierā par mācītāju.³²

Hernhūtieši turpināja pulcēties viens pie otra zemnieku sētās. Sākot ar 1746. gadu Hernhūtes unitāte sūtīja brāļus uz Latviju, galvenokārt lai izglītotu latviešu un igauņu „nacionālos darbiniekus“. 1749. gadā Valmieras apkārtnē tiek minēti 647 latviešu hernhūtieši, bet 1769. gadā – 844. 1756. gadā nosaukti 50 vācbrāļi, tostarp 25 muižnieki, viens prāvests un trīs mācītāji.³³ Brāļu draudžu dzīve ir aprakstīta Hernhūtē uzglabātajās „Latviešu diasporas dienasgrāmatās“ (Diarie der lettischen Diaspora), kuras sākumā vedis Magnuss Buntebarts (1743.g., 1745.g.), tomēr lielāko tiesu ierakstu izdarījis Pēteris Hese (1747.g., 1752.-1758.g., 1760.-1776.g.), 1759. gadā dienasgrāmatu rakstījis Justins fon Bruinings. Par stāvokli Valmieras apkaimē 1753. gadā Pēteris Hese raksta: „Četri pulciņi (latvieši) pie Valmieras jau pusotru gadu nevar kārtīgi sanākt kopā, tie ikreiz ir tikai tuvākie kaimiņi“. Viņi apmeklē citus pulciņus, „kur vēl sastopama brīvība“. Mācītājs Hilde Valmierā ir „miermīlīgs, bet drīzāk jau aiz bailēm no cilvēkiem un dēļ īpašās lēnības pret Barlahu nekā pret pašu lietu. Diakons šeit ir brālis Barlahs, bet kopš tā laika, kad latviešiem tika aizliegts pulcēties, viņš notura sevišķi piesardzīgus („sarūpētus“) sprediķus. Muižu īpašnieku

attieksme ir dažāda, Kaugurmuižas grāfiene (Kristīne Elizabete) fon Mengdena savu draudzību ir saglabājusi“. „Visus pulciņus aprūpē no Jaunraunas un nepieciešamības gadījumā tos apmeklē arī no Lenču muižas audēja mājas, noturot tulkotas runas. Tur piedalās arī brālis un māsa Bruiningi un Gāvels“. ³⁴ Audēja māju Lenčos 1749.-1750. gadā iekārtoja Baltazars fon Kampenhauzens (Ungurmuiža) kā hernhūtiešu saiešanas namu, šeit dzīvoja amatnieki, no šejienes Pēteris Hese, kurš no 1755. gadā nomainīja Justinu fon Bruiningu priekšstāvja amatā, īstenoja hernhūtiešu aprūpi. Justins fon Bruinings kopā ar savu otro sievu Justīni Luīzi fon Gāveli bija pārcēlušies dzīvot uz viņas vecāku rentes muižu Jaunraunu. Muiža palika par hernhūtiešu darbinieku sanāksmju centru arī laikā no 1758. līdz 1761. gadam, kad fon Bruiningu laulātais pāris pildīja savus pienākumus Krīmaņu muižā Tērbatas tuvumā, vadot vietējo draudzi un vienlaikus arī saglabājot kontaktus ar Valmieru.

Savā 1759. gada dienasgrāmatā Justins fon Bruinings detalizēti attēlo sakarus ar nelielajām latviešu saiešanām Valmierā, galvenokārt zemnieku sētās, ar dažāda veida kora stundām, bērnu stundām, „svešinieku stundām“, piedevām vēl palīgu padomēm Jaunraunā un parastajām pusgada Svētā vakarēdiena svinībām Sv. Sīmaņa baznīcā Valmierā (piemēram, trešdienā, 1751. gada 27. jūnijā un tā paša gada 13. decembrī, ceturtdienā). 1761. gadā Justins fon Bruinings savā jauniegūtajā īpašumā – Veselauskas muižā, iekārtoja vēl vienu saiešanas centru. Saskaņā ar carienes Elizabetes II 1764. gada 11. februārī izdoto ukazu hernhūtieši Vidzemē atkal ieguva lielāku kustības brīvību.

Tostarp pārmaiņas ģenerālsuperintendenta institūcijā 1771. gada sākumā mainīja vispārējo klimatu: Jakobs Lange (1711-1777), atzīdams apgaismības idejas, savu vizitāciju laikā „atsauca visu, kas varētu apvainojoši iedarboties uz hernhūtiešiem“, piemēram, mācītāja amata kandidātu svārku atloku. ³⁵ Viņa pēctecis amatā Kristiāns Dāvids Lencs (1720 - 1798), pietists būdams, bija palicis uzticīgs savai iepriekšējai attieksmei pret hernhūtiešiem. Valmieras apkārtnē pēc 1764. gada vērojams skaidri izteikts hernhūtiešu brāļu skaita pieaugums: ja 1769. gadā bija reģistrēti 844 hernhūtieši, tad 1792. gadā to skaits pieauga līdz 1388, kulmināciju sasniedzot 1817. gadā ar 2409 un 1823. gadā ar 2581 locekli (Gvido Straube). Guntrams Filips publicējis datus par „vācbrāļu un draugu“ mazo skaitu 1794. gadā, kā arī jauniekārtotajiem lūgšanu namiem – Valmieras apkārtnē to bija astoņi. 1792. gadā visā Vidzemes latviešu daļā tiek minētas 42 saietu vietas piecos rajonos. Valmieras – Cēsu apriņķī (Jaunveļķu rajons) hernhūtiisma vislielākā uzplaukuma laikā 1829. gadā 3000 hernhūtiešu pulcējās 29 lūgšanu namos. ³⁶

V Sociālie nemieri un neveiksmīgie zemnieku atbrīvošanas mēģinājumi

Dzimtbūšanai pakļauto zemes iedzīvotāju sociālais stāvoklis 18. gadsimta otrajā pusē aizvien vairāk prasīja būtiskas pārmaiņas. Ja pilsētu iedzīvotāji vācieši (arī amatnieki) konsolidējās, un apgaismības ietekmē viņiem pavērās jaunas izglītības iespējas, tad zemnieku stāvoklis turpretī kļuva arvien smagāks. Šajos gadu desmitos izteiktos protestus aprakstījis Juhans Kahks. 1783. gadā zemnieki protestēja vismaz 48 Vidzemes muižās, viņi arī liedzās pildīt kļaušas. „Valmieras pilsētas apkaimē zemnieki sāka prasīt, lai viņiem pašiem atļautu maksāt galvasnaudu un līdz ar to saistības ar muižām skaitītos nokārtotas“. Šajos „galvasnaudas nemieros“ piedalījās zemnieki no 151 muižas un tos apspieda bieži izsauktais krievu karaspēks. Arī Valmierā pirms 1784. gada Jāņu dienas jautās nemieru sākums.

Generālsuperintendents Karls Gotlobs Zontāgs šajā pieaugošas spriedzes laikā Vidzemes landtāga atklāšanas sprediķī brīdināja muižniekus, lai viņi atvieglo zemnieku stāvokli, tomēr 1797.–1798. gadā Vidzemē un Igaunijā atsākās protesta akcijas. 1802. gadā Kaugurmuižā pie Valmieras notika smaga sadursme starp zemniekiem un zaldātiem, kā rezultātā četri zemnieki gāja bojā.³⁷ Tikai 1804. gadā pēc domstarpībām landtāgā sākās darbs pie pirmā zemnieku likuma, kas tomēr bija visai neapmierinošs starprisinājums, kā arī vēlākā, 1819. gadā izdotā zemnieku likuma. Jūlijs Ekarts sūdzas par Hernhūtes mācības iespaidoto muižniecību, kas „lielākoties nokavējusi ieviest praksē jauko mācību par visu Dieva bērnu brālīgo līdztiesību“; nedz saimnieciski, nedz arī politiski netika paveikts ne visniecīgākais, lai atbrīvotos no vecajām važām.³⁸ Nedaudzo tālredzīgo vidū, kuru skaitā vispirms minams Karls Frīdrihs Šulcs fon Ašeradens (1720-1782) un kuri iestājās ne tikai par dzimtbūšanas atcelšanu, bet 1816.–1819. gadā arī „par lietošanas tiesību mantošanas attiecināšanu uz zemniekiem, tiesa gan, neveiksmīgi“, bija landrāts Karls Aksels Kristers fon Bruinings (1782- 1848), kurš bija izglītojies Hernhūtē un Hallē.

Protesti laukos Valmieras pilsētas iedzīvotājus neskāra tieši. Par mācītāju šeit no 1776. līdz 1806. gadam (no 1786. gada prāvests) strādāja Martins G. A. Loders (1739-1806). Līdzīgi draudzesskolas rektoram Johanam Heinriham Blokam arī Loders, būdams apgaismotājs, pievienojās sabiedrībai, kas pulcējās ap pazīstamo Peltsamā mācītāju Augustu Vilhelmu Hūpeli; viņi abi bija Hūpeļa izdotā žurnāla „Nordische Miscellaneen“ līdzstrādnieki. Martins Loders bija arī to Vidzemes mācītāju skaitā, kuri izteica priekšlikumus zemnieku stāvokļa uzlabošanai 1802. gadā Rīgas ārsta Oto Vilhelma fon Hūna organizētajā aptaujā. Rīgas – Valmieras baznīcu virspriekšnieka aktīs redzams, ka Martins Loders jo sevišķi rūpējies par mācībām zemnieku sētās un ar lieliem panākumiem mācītājmuižā organizējis trīsgadīgu iesvētes jauniešu mācību. Viņa mācības apmeklētāju skaits dubultojās laikā starp 1777. un 1782. gadu un 1786. gadā minēts par paraugu citiem.³⁹

Martina Lodera darbības laikā 1795. gadā atkal kļuva iespējams atsūtīt no Hernhūtes uz Valmieru diakonu Jesperu Brodersenu, kurš kļuva par Vidzemes hernhūtiešu vadītāju. Nolūkā piešķirt viņam publiski atpazīstamu dzīvokli, viņu iemitināja aptiekara Johana Frīdriha Ničmana mājā, kurš bija ieradies Valmierā 1787. gadā. Uz Vidzemi atbraukušiem hernhūtiešu diakoniem muižās vēl joprojām izrādīja ne tikai viesmīlību, viņi tur saņēma arī atspaidu, jo sevišķi no ietekmīgās fon Kampenhauzenu ģimenes, ieskaitot pat draudzīgu un familiāru landrāta Baltazara fon Kampenhauzenu (1745-1800) atbalstu.⁴⁰ Muižnieki bieži vien pieņēma hernhūtiešus par muižu pārvaldniekiem, jo pastāvēja uzskats, ka viņi ir īpaši uzticami.

VI Ierosmes un apvērsumi, kas veicināja vecās provinces valsts sabrukumu

Valmieras izskats pirmajos četros gadu desmitos neko daudz vēl nemainījās, toties jo straujāk pārvērtās turpmākajā laikā. 1821. gadā Valmierā bija 529 iedzīvotāji: 404 vācieši, 100 latvieši un daži citu tautību pārstāvji. 1834. gadā pilsētā dzīvoja nedaudz vairāk par 1000 iedzīvotājiem. Līdzīgi kā citās Vidzemes pilsētās, piemēram, Cēsīs, vāciešu skaits kopš 19. gadsimta 60. gadiem strauji samazinājās, „jo pieplūdums no Vācijas aizvien vairāk apsīka, diezgan daudzi pārcēlās dzīvot uz lielākām pilsētām, dzimstība samazinājās un latviešu pārvācošanās pamazām izbeidzās, jo sevišķi kopš 80. gados notikušās rusifikācijas“. (Vilhelms Lencs, sen.)⁴¹

19. gadsimta 30. un 40. gados vēl joprojām daudzu vāciešu apdzīvotā pilsēta ieguva raksturīgu iezīmi līdz šim nepazītā veidā, proti, ar dažu vācu inteliģences ģimeņu starpniecību, kuras ieņēma nozīmīgus amatus pilsētas pārvaldē, veselības, kultūras un izglītības iestādēs. Jūlijs Ekarts, ievērojamais zemes hronists, bija pilsētas sekretāra Jūlija Ekarta sen. dēls. Ļoti svarīgas pilsētas tēlam bija savstarpēji radniecīgās Valteru un Erdmaņu ģimenes. Heinrihs Timme raksta: „Valteri bija cēlušies no kādas ap 18. gadsimta vidu no Vācijas ieceļojušas un 1785. gadā uz dzīvi Valmierā apmetušās inteliģentu ģimenes. No tās galvenokārt nākuši ārsti un mācītāji. Kopā ar Erdmaņu un Bandavu ģimenēm, ar kurām tie bija saprecējušies, Valteri piešķīra Valmieras pilsētai īpašu, pilsoniski lepnu tēlu, kas toreiz Vidzemes mazpilsētai nozīmēja ko nebijušu“.⁴² 1804. gadā pilsētas skolu pārveidoja par apriņķa skolu, kuru vadīja Ferdinands Bergs, bet par skolotājiem strādāja K.Bandavs un A.Pahts (vienlaikus arī ērģelnieks).

Valteru ģimenes ciltstēvs Valmierā bija apriņķa ārsts Hermans Johans (1757-1807), kura amatu laikā no 1819. līdz 1834. gadam pārņēma viņa dēls Pīrss (1795-1874), kurš pēc tam kļuva par ginekoloģijas profesoru Tērbatā/Tartu. Doktorāts Pilskalnā, ko šodien dēvē par „Valtera namu“ un kurā izvietojies pilsētas muzejs, toreiz bija nozīmīga tikšanās vieta iedzīvotājiem, arī no tuvākās apkārtnes, jo pilsētas ārsta rīcībā taču bija medikamenti, cita veida ārstniecības līdzekļi un speciālā literatūra, kas lauku ārstam bija pieejama tikai ar pūlēm (jau pēc konsultēšanās ar pilsētas ārstu). Valmierā par ārstu no 1834. līdz 1847. gadam strādāja Jūlijs Frīdrihs Erdmans, kurš pēc tam arī kļuva par medicīnas profesoru (iekšķīgās slimībās) Tērbatā.⁴³

Par mācītājiem Valmierā pēc Martina Lodera vispirms no 1806 līdz 1823. gadam strādāja Johans Vilhelms Erdmans (1769-1824), viņam no 1823. līdz 1830. gadam sekoja apriņķa ārsta Valtera dēls Jūlijs Valters. Tad īsu laiku 1831.–1832. gadā mācītāja amatu ieņēma Johans Eduards Erdmans (1805-1892), kurš vēlāk kļuva par pazīstamu filozofijas profesoru Hallē pie Zāles.⁴⁴ Savukārt viņa pēctecis amatā (arī apriņķa ārsta dēls) bija vēlāk plaši pazīstamais Ferdinands Valters, kurš no 1833. līdz 1855. gadam strādāja Valmierā, bet pēc tam deviņus gadus (1855-1864) bija Vidzemes ģenerālsuperintendents. Viena no viņa māsām Elizabete Doroteja un viņa svainis Bandavs kā literatūras pazinējs bija skolotāji apriņķa skolā. Jūlijs Ekarts atceras: „Pilsētiņa no citām līdzīgām atšķīrās ar rosīgu garīgo dzīvi. Šeit dzīvoja un strādāja centīgi muzikālie spēki“. Pastorāts bija vācu literārās dzīves un augsta līmeņa sabiedrisko diskusiju centrs, jo sevišķi trešdienu vakaros, ko īpaši veicināja Ferdinanda Valtera klātbūtne. Vakaros piedalījās arī amatnieki, piemēram, galdniekmeistars J.Vārhūzens.⁴⁵

Ferdinands Valters intensīvi izvērta ievērojamu draudzes uzbūves darbu latviešu un vāciešu vidū, uzsākot līdz šim tādā veidā nepazītus apmeklējumus; formāli atdarinot hernhūtiešu draudzi, iesvētāmo zālē organizēja „koru“ ar regulārām koru stundām, kā arī „dievgaldnieku kopas“ ar ikreizējām vakarēdiena svētdienām, pie tam viņš pēc zviedru parauga ieviesa presbiterāņu satversmi. Lai gan Valters pamatos atzina Hernhūtes mācību, tomēr hernhūtiešu patstāvīgo organizāciju uzskatīja par „kaitīgu separātismu“. Tādēļ viņš, diemžēl, nonāca izteiktā pretrunā ar Hernhūti. 1832. gadā attiecībā uz Krievijas luterisko baznīcu izdotsais likums apstiprināja kontroles un juridisko ierobežojumu tiesības. Valters apmeklēja hernhūtiešu lūgšanu namus. Viņa panākumi luteriskās draudzes vadīšanā panāca astoņu lūgšanu namu pakļaušanos viņa vadībai. Ar sevišķu degsmi Valters nodevās vizītēm, lai garīgi sagatavotu Svētā vakarēdiena svinības pagastos. Uz šīm svinībām bija jāierodas vismaz vienam vai

vienai no katras zemnieku sētas. Valters pastiprināja „līgavas mācību“, bet pavasarī un rudenī devās „bērnu braucienos“, lai pārbaudītu māj mācībā apgūto katehismu, baznīcas dziesmas un dievvārdus, ievērojami palielinot bērnu lasītprasmi. Savos latviešu un vācu sprediķos viņš labprāt lietoja tautiskus izteicienus, tomēr sprediķoja „latviešu draudzei gar ausīm“ (Karls Ulmans).⁴⁶

Paliekošu iespaidu atstāja ar ievērojamām grūtībām saistītā latviešu skolotāju semināra dibināšana 1839. gadā un tā vadītāja Jāņa Cimzes iecelšana. Savam nodomam Valters bija radis atbalstu pirmajā Vidzemes mācītāju sinodē 1834. gadā. Cimze 1836.–1839. gadā Vācijā ieguva padziļinātu pedagoģisko izglītību, pie tam devās četru mēnešu ilgā ceļojumā pa vairākām Eiropas zemēm, iegūdamas vērtīgas iespaidus. Neskatoties uz daudzām sākuma grūtībām, kas radās, sadarbojoties ar krievu iestādēm, seminārs ar jauniem latviešu audzēkņiem varēja Valmierā uzsākt pagaidu darbību.

Semināra pamats bija 1827. gadā dibinātā draudzesskola.⁴⁷ Cimze izstrādāja mācību plānu četriem gadiem, ņemot vērā zemnieku dzīves kārtību un uzskatus un seminārā paredzēja latviešu mācību valodu. Jautājums par to, kāda vieta ierādāma vācu un krievu valodām, ilgi palika strīdīgs. Valters vēlējās vācu valodai piešķirt nozīmīgu lomu, tomēr viņa priekšlikumi netika ievēroti. Kad 1853. gadā pastāvīgo semināru atklāja Valkā, tad vācu un krievu valoda bija iekļautas papildus mācību priekšmetu skaitā. 1846. gadā semināristi G.Caunītis, M.Švalbe, Freimanis un J.Neikens dibinātājam Valteram pasniedza nelielu apsveikuma rakstu ar dziesmu „Dievs Kungs ir mūsu stipra pils“ un četriem latviešu dzejoļiem.⁴⁸

Atskatoties pagātnē, Jūlijs Ekarts gadu desmitu no 1833. līdz 1842.-1843. gadam Valmierā nosaucis par „Vidzemes kluso dabu“ un attiecībā uz politiski nepieciešamo vērtējis ļoti kritiski. Šie gadi beidzās līdz ar 1842. gada lietainajai vasarai sekojošo bada postu un zemnieku sacelšanos. J.Ekarts raksta: „Ļoti drīz tapa skaidrs, ka lieta grozās ap daudz ko vairāk nekā tikai posta pārvarēšanu. Izrādījās, ka vairāku paaudžu laikā uzkrātais parāds pēkšņi prasījās samaksājams, ka visas Vidzemes zemnieku kārtas stāvoklis kļuvis neizturams un vispārējā neapmierinātība uz zemēm draud sagraut visas pastāvošās attiecības, visu veco provinces valsti“. „Laukos rūga“, zemnieki atteicās paklausīt un pieprasīja „debesmannu“, ko viņiem solīja krievu pareizticīgie garīdznieki, ja viņi pārietu pareizticībā. Taču vienlaikus „kazaki sodīja nemierniekus ar rīkstēm un rungām“. Dziļākos cēloņus „mēmās zemnieku kārtas“ trūkumā un pagrimumā Jūlijs Ekarts saskatīja nebūšanās, kas bija laidušas dziļas saknes – „namnieku tuvredzībā, garīdznieku remdenībā un prasībās pēc ērtībām, muižnieku šaursirdībā un jebkādas politiskas asredzības trūkumā“. „Nākamā ziema atnesa zemei jaunas jukas, jaunas bailes un rūpestus. Militārās eksekūcijas un ārkārtas komisijas likās gribēja iegūt sev pastāvīgu statusu, bet zemnieku vidū sākusies jaunā kustība neatturami turpinājās“.⁴⁹

Savu daudzo ārpus Valmieras kontaktu dēļ Ferdinands Valters jau 1841. gadā tika iesaistīts landrātu mēģinājumos izskaidrot valsts iestādēm Sanktpēterburgā zemnieku neciešamo stāvokli un brīdināt par zemnieku nomas un īpašuma attiecību reformas nepieciešamību. Sava ceļojuma laikā 1841. gada septembrī saziņā ar landrātiem Karlu Akseli Kristeru fon Bruīngu un Nikolausu Johanu fon Tranzē viņš Sanktpēterburgā velti mēģināja izlūgties audienci pie cara Nikolaja I, tomēr 1842. gadā viņu iecēla par ģenerālkonsistorijas piesēdētāju no garīdznieku vidus. Valmierā viņš kopā ar kārtības tiesnesi fon Fītinghofu pa daļai dramatiskos apstākļos nostājās pret mēģinājumiem

rosināt Valmieras draudzes locekļu pāriešanu pareizticībā. Mācītāja palīga Karla Vilhelma Hekera (1805-1850) personā Valters bija atradis uzticamu un centīgu amata brāli draudzes uzdevumu veikšanai.

Zemnieku stāvoklis uzlabojās līdz ar Hamilkara fon Felkerzāma panākto un 1849. gadā izdoto Vidzemes zemnieku pagaidu agrārlikumu, kas kļuva par pamatu zemnieku īpašumtiesībām uz zemi un veicināja vismaz vienas zemnieku daļas saimniecisko uzplaukumu. „Otrā Baltijas agrārreformu pakāpe atbrīvoja ceļu garīgajai emancipācijai“ (Mihaels Garlefs), „nacionālajai atmodai“, kas latviešu un igauņu vidū pastiprinājās līdz ar izglītības pieaugumu.⁵⁰

1855. gadā Ferdinands Valters kļuva par Vidzemes ģenerālsuperintendentu, tomēr 1864. gadā viņam no šī amata bija jāatkāpjas. Savā landtāga atklāšanas sprediķī viņš atbalstīja izglītoto latviešu un igauņu pārvācošanu un tādēļ saņēma visasākos uzbrukumus no krievu preses puses.⁵¹ Gan viņa attieksme pret Hernhūti, gan arī nepietiekamā stāvokļa izpratne attiecībā pret latviešu patstāvību norāda uz šīs ievērojamās personības trūkumiem.

Kopš 19. gadsimta vidus Valmieras pilsēta piedzīvoja pastāvīgu latviešu iedzīvotāju skaita kāpumu, tā ka 1897. gada tautas skaitīšanā no iedzīvotāju kopējā skaita – 5050 – kā mazākumtautības minēti 603 vācieši, 327 krievi, 161 ebrejs, 45 poļi un 45 igauņi. 1897. gads vienlaicīgi bija arī beigu gads vāciešu vairākumam pilsētas domē.⁵² Visu Vidzemes mazpilsētu attīstībai 19. gadsimta beigās bija raksturīgi aizstāt iedzīvotāju dalīšanu kārtās ar to dalīšanu pēc nacionālā principa.

Tas vēl neattiecās uz Ferdinanda Valtera pēcteci Valmieras mācītāja amatā no 1857. līdz 1882. gadam Alfredu Valteru (1820-1882), kurš arī nāca no pazīstamās valmieriešu ģimenes. Atbilstoši etniskajai notikumu attīstībai jau 1883. gadā par mācītāju Valmierā iecēla latvieti, proti, Jāni Neilandu (1840-1915), skolotāja dēlu no Krimuldas. Viņš bija apmeklējis draudzesskolas Burtņiekos un Valmierā un gubernas ģimnāziju Rīgā, bija studējis Tērbatā un strādājis par mājskolotāju muižās, bet 1878.–1881. gadā bijis skolu revidents no garīdzniecības puses. Kā divas valodas runājošs Valmieras mācītājs viņš darbojās līdz ar latviešu dziesmu grāmatas sastādīšanas, pārtulkoja latviski rakstus par Lutera mācību, un līdztekus pamatdarbam, bija arī skolu padomnieks Vidzemes laukskolu virskomisijā.⁵³

1883. gadā no pastorāta un diakonāta izveidoja divas patstāvīgas draudzes: Valmieras-Valmiermuižas draudzi ar mācītāju Neilandu un Ziemeļu-austrumu draudzi, kurā 1910. gadā skaitījās 8540 draudzes locekļi, tostarp tikai 50 vācieši un 14 igauņi. Patstāvīga tagad kļuva Valmieras-Veides draudze ar dienvidrietumu muižu zemēm, šajā draudzē 1910. gadā bija 7500 locekļu, no tiem 350 vācieši. Par vācu mācītājiem šeit strādāja Tomass Girgensons (1885–1890) un Leopolds Krīgers (1890-1905), viņus nomainīja latviešu mācītāji tēvs un dēls Eduardi Pavasari (1906–1931 un 1931-1944). Patronāta attiecības, mācītājmuižu ienākumus un kopīgo draudzesskolas un Sv. Sīmaņa baznīcas uzturēšanu aprakstījis Aksels Gernets 1910. gadā.⁵⁴

Valmieras pilsēta un tās apkārtnē palika pasargāta no 1905. gada revolucionārajām protesta akcijām. 1919. gada kauju laikā baznīcai tika nodarīti postījumi, bet to drīz restaurēja. Pēc Pirmā pasaules kara un muižu atsavināšanas vāciešu skaits atkal samazinājās: 1920. gadā no 6946 cilvēku lielā kopējā iedzīvotāju skaita vāciešu bija

116, 1935. gadā vairs tikai 96. Lauku apriņķī 1925. gadā bija 507 vācieši, bet 1930. gadā – 449, kurus kopš 1924. gada līdz pat vācbaltiešu aizceļošanai uz Vāciju 1939. gada vēlajā rudenī pašu (reģionālā) vācu draudzē aprūpēja mācītājs Roberts Oto Heinrihsens (1871-1945).⁵⁵

Sv. Sīmaņa baznīca smagi cieta 1944. gadā, kad pilsētu skāra stipri postījumi, taču spēja atkal atjaunoties (1964. gadā kā koncertzāle).⁵⁶ Latviešu (atkal apvienotā) luteriskā draudze Valmierā cauri visiem gadu desmitiem, arī piespiedu ierobežojumu laikā, līdz pat šodienai ir palikusi ļoti rošīga draudze, kas rāda priekšzīmi arī attiecībā uz savas plaši apmeklētās baznīcas uzturēšanu.

A t s a u c e s

¹ Janis Kalnacs. Valmiera St. Simonis Church 1283-2003, Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas ev.-lut.draudzes izd., 3.lpp.

² Ludvigs Adamovičs. Die Letten und die evangelische Kirche//Die Letten, Rīga, 1930, 246. un turpm. lpp.

³ Heinz von zur Mühlen//Baltische Länder sērijā Deutsche Geschichte im Osten Europas, izd. Gert von Pistohlkors, Berlīne, 1994, izdevn. *Siedler*, 142.lpp. Sal. Leonid Arbusow. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, Leipciga, 1921.

⁴ Friedrich Hollmann. Die Volksschule in Livland//Aus baltischer Geistesarbeit, Reden und Aufsätze. Rīga, 1909, 280.lpp.

⁵ Constantin Mettig. Baltische Städte, 2.izd., Rīga, 1905, 148.lpp. (Valmiera)

⁶ Ralph Tuchtenhagen. Inquisitio privata. Katechisation unter der estnischsprachigen Bevölkerung der schwedischen Ostseeprovinzen vor Einführung der Volksschule//Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale, izd. Norbert Angermann, Michael Garleff, Wilhelm Lenz. Minstere, 2005, 54.lpp.

⁷ Johann Heinrich Guleke. Geschichte des livländischen Volksschulwesens, izd. Detlef Kühn/Vija Daukste. Līneburga, 1997, 37. un turpm. lpp.

⁸ Heinrich Schaudinn. Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts. Minhene, 1937 (pārzdots Hanoverē 1975.g. ar Georga fon Rauha priekšvārdu), 149.lpp.

⁹ Constantin Mettig, sk. 5. atsauci: 163.lpp., 165. un turpm.lpp.

¹⁰ Paul Baerendt. Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts//Baltische Monatsschrift, 56.sēj., 1903, 219., 222., 228.lpp.

- ¹¹ Guntram Philipp. Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Ķelne/Vīne, 1974, 151.lpp. Neihauzenu par ērgelnieku pieņēma Johans Frīdrihs Woltemāss, kurš 1734.-1737.g. darbojās Valmierā.
- ¹² Heinrich Schaudinn, sk. 8.atsauci: 57., 62.un turpm.lpp., 149.lpp., sk. 7.atsauci: 151.lpp., sk. 48.atsauci.
- ¹³ Brāļu Unitātes arhīvs Hernhūtē (saīs. UAH), R 19, Ga2, Nr.5
- ¹⁴ Justina fon Bruininga (1707-1774) biogrāfija, UAH R 22.27.10a
- ¹⁵ Guntram Philipp, sk. 11. atsauci: 154.lpp.
- ¹⁶ Heinrich Schaudinn, sk.8.atsauci: 62.un turpm.lpp., 151.lpp., sk.56.atsauci.
- ¹⁷ Hernhūtes 1739.g. vispārējā atskaite, UAH R 19 Ga 3, 10.-14.lpp.
- ¹⁸ Guntram Philipp, sk.14.atsauci: 156.lpp., par turpmāko 155.lpp.
- ¹⁹ Julius Eckardt. Livland im 18. Jahrhundert. Leipcega, 1876, 218.lpp.
- ²⁰ Relation von Anfang und Fortgang der Erweckung in Livland, 20.lpp. UAH R 19 Ga 3, Nr.6a. Sal. Julius Eckardt, sk.19.atsauci: 218.un turpm. lpp.
- ²¹ Julius Eckardt, sk.19.atsauci: 243.lpp.
- ²² Ludvigs Adamovičs, sk.2.atsauci: 79.lpp. Gvido Straube. Latvijas brāļu draudzes diārijs. Rīga, 2000, 68.lpp.
- ²³ Relation ..., sk.20.atsauci: 29.lpp. Guntram Philipp, sk.14.atsauci: 173.lpp.
- ²⁴ Gvido Straube, sk.22.atsauci: 65. un turpm. lpp.
- ²⁵ Haralds Biezais. Anfang und Krisis der Brüdergemeinde im Baltikum.//Unitas fratrum, Herrnhuter Studien, izd. M.van Buytenen, Cornelis Dekker Huib Leeuwenberg. Utrehta, 1995, 177.-194.lpp, šeit 183. un turpm. lpp.
- ²⁶ Hermann von Bruiningk. Das Geschlecht der von Bruiningk in Livland. Rīga, 1913, 146. un turpm. lpp.
- ²⁷ Justina Bruininga ziņojums, UAH R 19 Ga 4 II. Nr.15
- ²⁸ Hermann von Bruiningk, sk 26.atsauci, Justina fon Bruininga citāts, 148.lpp.
- ²⁹ Julius Eckardt, sk.19.atsauci: 245.lpp.
- ³⁰ Paziņojuma tekstu publicējis Guntrams Filips, sk. 14. atsauci, 5.pielikums, 391.lpp.
- ³¹ Julius Eckardt, sk. 19.atsauci: 248.lpp.

- ³² Verhandlung Barlach, UAH R 19 Ga 4 Nr.22
- ³³ “Verzeichnis der Orte, wo Nationalgeschwister wohnen”, UAH 19 Ga Nr. 3/12. Sal. Gvido Straube, sk. 22.atsauci: 69.,121.lpp.
- ³⁴ UAH, R 19 Ga.a. 2b: Peter Hesse “Kurze Relation vom Wolmarschen Häuflein”.
- ³⁵ August Wilhelm Hupel. Topographische Nachrichten, 2.d., 1777, citējis Guntrams Filips, sk.14.atsauci: 168.lpp., sk. 44.atsauci.
- ³⁶ Gvido Straube, sk. 22.atsauci: 142.,184.lpp. Guntram Philipp, sk. 14.atsauci: 214. un turpm. lpp., 414.-417.lpp.
- ³⁷ Juhan Kahk. Bauer und Baron im Baltikum. Tallina, 1999, 104.,105.,109.,112.,115.,115.lpp. Sal. Gert von Pistohlkors. Baltische Länder, sk. 3.atsauci: 330.un turpm. lpp.
- ³⁸ Julius Eckardt, sk. 19.atsauci: 247.lpp.
- ³⁹ Indrek Jürjo. Aufklärung im Baltikum, Leben und Werk des livl. Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737-1819), izdevn. *Böhlau*, 2006, 205., 408.lpp. Sal. Heinrich Schaudinn, sk. 8.atsauci: 77.lpp. Martins Loders Sv. Sīmaņa baznīcai Valmierā uzdāvināja vērtīgu pulksteni.
- ⁴⁰ Guntram Philipp, sk. 14.atsauci: 169, 276, 311.lpp., sk. 9.atsauci.
- ⁴¹ Baltisches historisches Ortslexikon, 2.d. Latvija, izd. Hans Feldmann un Heinz von zur Mühlen, izdevn. *Böhlau*, 1990, 713.,714.lpp. Wilhelm Lenz sen. Die Bevölkerungsstruktur der Kreisstadt Wenden in Livland vor dem Ersten Weltkriege.//Das Vergangene und die Geschichte, Geringene, 1973 (izd. R.von Thadden, Gert von Pistohlkors, H.Weiss), 220.lpp.
- ⁴² Heinrich Thimme. Kirche und nationale Frage in Livland. Kēnigsberga-Berlīne, 1938, 19.lpp.
- ⁴³ Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker, 5.sēj., 1934, 836.lpp. Isidorus Brennsohn. Die Ärzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Rīga, 1905.
- ⁴⁴ Die Ev. Prediger Livlands bis 1918, izd. Martin Ottow un Wilhelm Lenz, izdevn. *Böhlau*, 1977. Pārizdevuši Stephan Bitter, Johann Eduard Erdmann, CMZ-Verlag Rheinbach-Merzbach, 1994.
- ⁴⁵ Julius Eckardt. Livländisches Stilleben.//Aus baltischer Geistesarbeit, Reden und Aufsätze, 1.sēj., Rīga, 1908, 39. un turpm. lpp. (šeit 46.lpp.). Carl Ulmann. Gedenket eurer Lehrer, Erinnerungen aus meiner Candidatenzeit, Mitteilungen und Nachrichten für die ev. Geistlichkeit, Rīga, 1899, 145. un turpm. lpp., šeit 216.-218.lpp. galvenokārt atmiņas par Ferdinandu Valteru (1801-1869).

- ⁴⁶ Heinrich Thimme, sk.42.atsauci: 23.un turpm. lpp. Sal. Julius Walter. Bischof Dr. Ferdinand Walter, Seine Landtagspredigten und sein Lebenslauf. Leipziga, 1891, 136.lpp. Carl Ulmann, sk.45.atsauci: 205.lpp.
- ⁴⁷ Detlev Kühn/Vija Daukšte, sk. 7.atsauci: 46.-61.lpp. Heinrich Thimme, sk. 42.atsauci: 41.un turpm. lpp.
- ⁴⁸ Julius Walter, sk. 46.atsauci: 151.lpp.
- ⁴⁹ Julius Eckardt, 1908, sk.45.atsauci, citāti 62.-66.lpp.
- ⁵⁰ Michael Garleff. Die baltischen Länder. Regensburga, 2001, 77.lpp.
- ⁵¹ Reinhard Wittram. Politische Landtagspredigten//Bleibendes im Wandel der Kirchengeschichte. Izd. Bernd Moeller un Gerhard Ruhbach, Tībingene, 1973, 353.-361.lpp. Sal. Gert von Pistohlkors, sk. 3.atsauci: 360. un turpm. lpp.
- ⁵² Baltisches historisches Ortslexikon, sk. 41.atsauci: 714.lpp.
- ⁵³ Die Ev. Prediger Livlands, sk. 44.atsauci, teksts par Johanu Neilandu.
- ⁵⁴ Axel Gernet. Die ev.-luth. Gemeinden in Rußland, 2.sēj. Sanktpēterburga, 1911, 134.-138.lpp.
- ⁵⁵ Jahrbuch des baltischen Deutschtums in Lettland und Estland 1930, 45.lpp., 1931, 64.lpp. Wilhelm Neander. Lexikon deutschbaltischer Theologen seit 1920, 2.izd, izdevis Theodor Hasselblatt, 1988, 74.lpp.
- ⁵⁶ Astaf von Transehe. Die lettische Revolution. 2.sēj., Rīga, 1907, 364., 371., 372.lpp.
- ⁵⁷ Edgars Ķiploks. Dzimtenes draudzes un baznīcas. Mineapole, 1987, 196.-198.lpp.

Jānis Kalnačs, Dr.art. Vidzemes augstskolas profesors

SAKRĀLĀ MĀKSLA NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

Līdzīgi kā citus kultūras un mākslas procesus nacistu okupētajā Latvijā, tāpat kā Igaunijā un Lietuvā nevar vērtēt, neņemot vērā Baigo gadu un atkārtoto, vairāk nekā nepilnu pusgadsimtu garo padomju okupāciju pēc Otrā pasaules kara.

Cik zināms, šis laika posms ne Latvijas kristīgās baznīcas, ne atsevišķu konfesiju vēsturē atšķirībā no padomju okupācijas perioda⁴² nav īpaši pētīts. Tomēr kopumā var piekrist mācītāja Edgara Langes, kas Otrā pasaules kara gados turpināja strādāt Straupes luterāņu draudzē un saglabāja arī liecības par vienu no šī laika būtiskākajām un līdzīgi vairākām citām līdz galam nerealizētajām Latvijas ne tikai sakrālās mākslas darba – Straupes luteriskās baznīcas vitrāžu - tapšanas vēsturi, šī laika posma vērtējumam, kas dota viņa īsajā Latvijas baznīcas vēsturē, kas labi zināmu iemeslu dēļ tika izdota trimdā ASV⁴³. Viņš pretstata šo nacistiskās Vācijas okupācijas laiku padomju varas gada cīņai pret kristīgo baznīcu - gan atņemot draudzēm to īpašumus, gan uzliekot tām nesamērīgi lielus nodokļus, gan izņemot ticības mācību no skolas programmām, gan apcietinot un izsūtīt mācītājus - kā laika posmu, kad luterāņu baznīcas darbība tik pat kā netika ierobežota.

„Vācu valsts vadība nebija kristīga, bet tā atdeva baznīcai komunistu atņemtās baznīcas, draudžu namus un mācītāju mājas līdz ar zemi. Mācītāji varēja brīvi noturēt dievkalpojumu un citus amata darbus. Atkal varēja uzsākt bērnu un jaunatnes darbu. Skolās bija atļauts mācīt ticības mācību, gan bez Vecās derības stāstiem. Baznīcas virsvalde varēja izdot Baznīcas Ziņas un Baznīcas kalendāru. Citiem izdevumiem vajadzēja vācu iestāžu atļaujas. Vācu vadība kristīgo baznīcu gan cieta, bet tā nebija kristīgas ticības piekritēja.”⁴⁴

Šie nedaudzie kara gadus raksturojošie teikumi mazliet jākomentē. Pirmkārt, *Baznīcas Ziņas* - laikrakstam līdzīgs žurnāls patiešām ir vērtīgs informācijas avots, kurā tā īsajā izdošanas laikā -no 1942.pavasara līdz 1944.gada rudenim – tika publicētas ziņas par luterāņu baznīcu iekārtu un interjera papildināšanu, gan par padarīto, gan par iecerēto. Tas līdz ar citiem avotiem noderēja, pētot šī laika mākslas dzīvi. Ja tajā nebūtu tik pilnīgi dokumentētas liecības par šajā laikā radītajiem sakrālās mākslas darbiem, to būtiski pietrūktu, jo daudzi no tiem padomju okupācijas gados, kad baznīcas darbība bija apgrūtināta, tika iznīcināti vai ir zuduši.

Otrkārt, tas, kas notika Padomju Latvijas Sociālistiskajā republikā pēc Otrā pasaules kara pamudināja, Edgaru Ķiploku apkopot ziņas par baznīcu stāvokli un draudžu vēsturi pirms graužošajām pārmaiņā, baznīcas un mākslas vēsturniekiem labi

⁴² Latvijas luterāņu baznīcas vēsturei pēc 2.pasaules kara pievērsušies somu reliģijas vēsturnieks Juko Talonens (Talonens J. Church under the Pressure of Stalinism: the Development of the Status and Activities of Soviet Latvian Evangelical Lutheran Church during 1944-1950. - Rovaniemi : Historical Society of Northern Finland, 1997); Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps Ēriks Mesters. (Mesters Ē. Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsture (1944-1990)- Rīga : Klints, 2005.).

⁴³ Lange E. Baznīcas vēsture. Saīsināts kurss. - Mineapolisa : Sējējs, 1961.

⁴⁴ Lange E. Baznīcas vēsture. - 46.lpp.

pagāzstamajā grāmatā „Dzimtenes draudzes un baznīcas. Ev.lut. baznīcas un draudzes Latvijā”⁴⁵, ko viņš veltīja savu skolotāju, teologu, Latvijas Universitātes pasniedzēju, Baigajā gadā represēto un kara gados izsūtījumā mirušo – profesora Ludviga Adamoviča un docenta Edgara Rumbas piemiņai.

Uzreiz pēc nacistiskās varas nostiprināšanās tika uzsākti remonta darbi vairākās kara darbībā cietušās luterāņu baznīcās. Starp tām bija Cēsu Svētā Jāņa baznīca un Vaiņodes-Bātas baznīca.

Laikā, kad netika pasūtīnāti lielāka apjoma sabiedriski vai valstiski mākslas darbi, vairākas luterāņu baznīcas 1942.-1944.gadā ieguva jaunas altārglezņas – starp tām Indriķa Zeberiņa “Kristus izdziedina slimos” (Ķemeru baznīcā, 1943.gadā), Augusta Annusa “Kristus svētī druvas” (Vangažu baznīcā, 1942.gadā⁴⁶) un “Kristus tautas vidū” (Pāles baznīcā, 1943.gadā) un, cik zināms, pēdējais vācu okupācijas laikā tapušais sakrālās glezniecības darbs - Jūlija Jēgera “Jēzus māca ļaudis” (Rīgas Atdzimšanas draudzes namā⁴⁷), kas tika iesvētīta 1944.gada aprīlī, atzīmējot draudzes 4 gadu darbības jubileju⁴⁸. Pēc II pasaules kara Atdzimšanas draudze pievienojās Svētās Ķertrūdes draudzei. Bet izmēros lielajai gleznei vieta „Vecajā” Ķertrūdes baznīcā neatradās. 20.gadsimta 60.-70.gados altārglezna atradusies mācītāja Arvīda Perlbahta dzīvoklī „aizņemot pussienu”⁴⁹, bet kas ar to notika pēc tam, nav zināms.

Šīs altārglezņas, tāpat kā daži kara gada mazāka izmēra sakrāla rakstura mākslas darbi, piemēram, Indriķa Zeberiņa „Kristus māca laivā” (1943.gads, Rīgas Jēzus baznīcā) apliecina, ka turpinājās pirmskara mākslas procesi, kuru raksturīgākā iezīme Kristus tēla un darbības pārņemšana uz Latvijas laukiem un to sabiedrību, saglabājot autoriem raksturīgās mākslinieciskā rokraksta iezīmes - Indriķa Zeberiņa impresionistisko reālismu, Jūlija Jēgera neoklasicisma iezīmes, viņa “Jēzus māca ļaudis” mazliet variē viņa 1931.gada Jaunciema baznīcai darinātās altārglezņas kompozīciju, Augusta Annusa monumentālista centienus un prasmi risināt izvērstākas figurālas kompozīcijas, dažādojot cilvēku kustības.

Pārsteidzoši, ka kara laika situācijā, kad bija pamatīgi ierobežotas iespējas izmantot daudzus materiālus, gleznojumi uz stikla un vitražas tika darinātas ne vienai vien baznīcai. Rīgas Svētā Pētera draudze pēc tam, kad 1941.gada jūnijā tika sagrauta tās baznīca, 1942.gada vasarā atsāka darbību agrākajā anglikāņu baznīcā, kuru bija nolemts pārdēvēt par Pestītāja baznīcu, iepriekš novēršot tai nodarītos postījumus un pārkārtojot interjeru atbilstoši luterāņu draudžu tradīcijām. Vienlaikus ar šīm pārmaiņām baznīcas altāra daļas logā tika ievietots pēc mākslinieka Elerta Treilona skices darināts stikla gleznojums, kurā kristīgo simboliku papildināja latviski raksti, kā arī atgādinot par daudz smagāk cietušo Rīgas Svētā Pētera baznīcu, kuras torņa

⁴⁵ Ķiploks E. Dzimtenes draudzes un baznīcas : ev.-lut. baznīcas un draudzes Latvijā.- [ASV] : Latviešu ev.-lut. baznīcas Amerikā apgāds, 1987.

⁴⁶ Altārglezna tika iesvētīta 1942.gada 28.jūnijā. (Jauna altārglezna. // Baznīcas Ziņas-1942.-nr.13.-4.lpp.) 20.gadsimta 60.gados Vangažu luterāņu baznīcā tika iekārtota padomju saimniecības „Ādaži” noliktava. Altārglezna, kuras fotogrāfiju vismaz pagaidām šī raksta autoram izdevies atrast, cik zināms, nav saglabājusies

⁴⁷ Tas atradās Rīgā, Lāčplēša ielā, pagalmā aiz kādreizējā kinoteātra „Daile” ēkas.

⁴⁸ Ir saglabājusies altārglezņas iesvētīšanas mielasta, kurā piedalījās gan Atdzimšanas draudzes mācītājs Arvīds Perlbahts, gan luterāņu arhibīskaps Teodors Grīnbergs, fotogrāfija.

⁴⁹ Arvīda Perlbahta meitas Erizanas Perlbahtas stāstījums 2002.gada 26.jūnijā.

siluets bija iekļauts mākslas darba kompozīcijā. Šo stikla gleznojumu draudzei uzdāvināja laikraksts „Tēvija”⁵⁰.

Īpaši darbīga bija Baumaņa-Fromholda būvstiklniecības firma Rīgā, kas kara gados turpināja savu darbību un kuru vadīja Kārlis Fromholds. Tā, sadarbojoties ar liepājnieku Maksimiliānu Mitrēvicu, atjaunoja kara darbībā cietušās Liepājas Svētās Annas baznīcas gleznojumus uz stikla. 1943.gadā tās altāra daļas logos tika ievietoti gleznojumi uz stikla, kuros atveidotas evaņģēlistu figūras četrlapu kartušā. Bet neīstenota palika iecere par diviem jauniem gleznojumiem uz stikla. Tajās pēc skicēm, kuras izstrādāja arhitekts Pauls Kundziņš, bija paredzēts atveidot kristīgās ticības reformatoru un luterānisma dibinātāju Mārtiņu Luteru un viņa sekotāju Filipu Melanhtonu, kā arī pirmo latviešu luterāņu bīskapu Kārli Irbi līdz ar arhibīskapu Teodoru Grīnbergu, un tām bija jābūt gatavām 1944.gada pavasarī⁵¹.

Kara gados ar Fromholda - Baumaņa darbnīcu vairakkārt sadarbojās Sigismunds Vidbergs, kas 1.pasaules kara gados bija pabeidzis Štiglica tehniskās zīmēšanas skolu Pēterburgā, specializējoties stikla gleznošanā pie Kārļa Brencēna, 30.gados mākslinieks atsāka strādāt stikla glezniecībā, bet tieši kara gados īpaši aktīvi nodarbojās ar sakrālo mākslu. Vairumu šo ieceru gan palika nerealizētas. Jelgavas pilsētas draudze 1944.gada pavasarī atteicās no sākotnējās ieceres par Svētās Vienības baznīcas⁵² krucifiksa aizvietošanu ar altārgleznu, kurai četri – konkrēti nenosaukti mākslinieki jau bija uzzīmējuši skices⁵³, atzīstot, ka telpai nepiemērots apgaismojums un nolēma tās vietā altārdaļai pasūtīt „krāsaino stikla logus”, atvēlot tiem diezgan prāvu summu 600 000 reihsmarkas⁵⁴. Draudzes vadība ar šo ideju vērsās pie Sigismunda Vidberga un Kārļa Fromholda. Tomēr nav zināms, ne kādi bija paredzēti to sižeti un vai mākslinieks paspēja iesākt darbu pie tiem. Tālāk tika ar ieceri Liepājas Lutera baznīcai, kur gleznojumus uz stikla vai vitrāžas ierosināja izveidot mācītājs Jānis Siliņš. 1943.gada rudenī Sigismunda Vidberga skices divām trīsdaļīgām kompozīcijām - „Svētais vakarēdiens” un „Kristus bērnu vidū” (ar moto „Laidiet bērniņus pie manis”) - tika izstādītas baznīcas kancelejā un draudze tām sāka vākt ziedojumus⁵⁵.

Raksturīgi, ka kara gados Latvijā dzīvojošie mākslinieki, ja vien nebija nokļuvuši kara ziņotājos izvairījās no laikmeta ainu gan dramatiskas, gan ideoloģizētas tēlošanas (šāda satura darbi tik pat netika eksponēti arī izstādes). Nacistu okupācijas vara

⁵⁰ Neskaidrajā attēlā kara laikā avīzē gan Svētā Pētera baznīcas torni nav iespējams saskatīt. Atjaunota baznīca// Tēvija.- 1942.-nr.192.-21.aug.-6.lpp.; Rīgas Sv.Pētera draudze un Pestītāja baznīca//Baznīcas Ziņas.-1942.-nr.20.-4.lpp. Šis stikla gleznojums nav saglabājies, bet iecere par stikla gleznojumu ievietošanu arī citos baznīcas logos, cik zināms, palika nerealizēta.

⁵¹ Latviskie gleznojumi Sv. Annas baznīcas logu stiklos// Tēvija. – 1943.-27.jūl.-4.lpp.

⁵² Baznīcu ar nosaukumu, kas atgādina Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikam raksturīgu leksiku, var nezināt arī vairums jelgavnieku. Šādu nosaukumu 20.gadsimtā sākumā uzceltā un 1944.gada vasarā iznīcinātā baznīca, kura sākotnēji tika veltīta Krievijas caram Nikolajam II, patiešām ieguva 1937.gadā. (Mašnovskis V. Latvijas luterāņu baznīcas. Vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra. 2.sējums.- Rīga:Due. 158.-161.lpp.)

⁵³ Jelgava// Baznīcas Ziņas.-1943.-nr.50.-4.lpp.

⁵⁴ Jelgavas pilsētas draudze//Baznīcas Vēstis.-1944.-nr.18.-4.lpp.

⁵⁵ Izdailos Lutera baznīcu//Kurzemes Vārds.-1943.g.9.oktobris-4.lpp. Vienas no S.Vidberga skicēm, kurā redzams zem arkas sēdošs, domās iegrimis garmatāns jauneklis, reprodukcija publicēta laikrakstā „Tēvija”(1943.gada 3.novembris, 6.lpp.) Tomēr pēc tās nevar spriest, kurā no abām kompozīcijām tā bija iekļauta.

atšķirībā no padomju varas Baigā gada vai pirmajiem pēckara gadiem nespieda to darīt.

Būtiski, ka kara gados radītajos sakrālās mākslas darbus, gan ar tradicionālākiem sižetiem kā bažu pilnās pārdomās iegrimušais zemnieks Augusta Annusa Pāles altārglezņas priekšplānā, gan vairakkārt pievēršoties komunistiskā terora upuru piemiņai kā Rīgas Lutera baznīcā esošajā mazāk pazīstamā mākslinieka Rūdolfa Vītola gleznā „Kristus svētī vajātos” (1943.gads), kas darināta autoram raksturīgajā skrupulozajā un sentimentālajā manierē, tiešāk ietekmējušas laikmeta sāpīgā izjūtas un dramatiskie notikumi.

Viens no pēdējiem Fromholda-Baumaņa darbnīcas veikumiem bija Rīgas Jēzus baznīcai pēc tās draudzes locekļa Oskara Vīndedža meta izgatavotais divdaļīgais „Aizvesto logs”, droši vien stikla gleznējums, kas tika radīts pēc mācītāja Viestura Šefera ierosinājuma. Tajā attēlotais simboliskais saturs detalizēti tika paskaidrots šādi: „Tās priekšplānā attēlo raudošu sievieti, kas ietinusies villainē, kurā paglābusi vienu bērniņu, otra meitene, pie savas mātes pieķērusies dreb augstumā uz akmeņainas zemes kailām kājām. Jau to vien redzot, acs top mikla un lūpas lūdz tautas dziesmas vārdiem: „Nepūsat, auksti vēji...” Ceļā tiem stāv ērkšķu žogs, kas neļauj atgriezties. Pār galvām ceļas baigi mākoņi – izmisīgās domas, kuras tomēr nav vienīgās: ilgās baltu baložu veidā ceļas pāri sprostam un dodas uz vakariem; tur gaiša mirdz dzimtenes ainava, no kuras nāk cerību stari: viņi atgriezīsies. Šim galvenajam logam augšā ir četrstūrainā rūts, kas parāda krustu un ap to ceriņu vainagu ar ērkšķiem: toreiz, kad viņus aizveda, un kad par tiem gadskārtēji aizlūdzam, zied ceriņi”.

Tas tika iesvētīts 1944.gada 18. jūnijā, bet mazliet vēlāk, bīstoties no iznīcināšanas kara darbības rezultātā, to izņēma. Ilgu laiku mākslas darbs glabājās Jēzus baznīcas pagrabā, bet 60.-70.gados, baidoties no iespējamām represijām – tā apakšējā daļā bija lasāms nepārprotams teksts „Aizvesto piemiņai 1941.gada 14.jūnijā”, bet vainagā ievītas sarkanbaltsarkanās lentes, to iznīcināja paši draudzes locekļi⁵⁶. Saglabājušās vien brūnganpelēkos toņos darinātā darba skices, kas liecina par nelielām atšķirībām realizētajā darbā - uzsvērtākas draudīgo mākoņu un ērkšķaino stublāju biedējošās kontūras.

Vērienīgākā no Sigismunda Vidberga un Fromholda-Baumaņa darbnīcas kara gadu sadarbības iecerēm bija piecas vitrāžas Straupes luterāņu baznīcai, ko bija paredzēts ievietot tās altāra daļas logos. Laikā šķietami neiederīgā iecere bija saistīta ar Kārļa Fromholda dziļi personīgiem pārdzīvojumiem, jo 1941.gada represijās tika deportēta arī viņa sieva. Laikā no 1943.-1944.gada vasarai paspēja izgatavot četras⁵⁷ vitrāžas, bet par piektās sižetu, kurai bija jābūt ar patriotisku sižetu, iespējams, attēlojot Lāčplēsi, nevienojās. Tās tomēr palika neuzstādītas. Trīs vitrāžas ar tradicionāliem kristīgās mākslas sižetiem - „Kristus dzimšana”, „Golgāta”, „Debesbraukšana” – pēc uzstādīja 20.gadsimta 70.gadu sākumā. Laikā, kad tās atjaunoja, nebija zināms, ka ir saglabājušās pāris Sigismunda Vidberga skices⁵⁸. Ceturto - tā saukto „Aizvesto logu”

⁵⁶ Saruna ar Lidiju Vīndedzi 2002.gada 2.jūlijā.

⁵⁷ K.Fromholda vēstule E.Langem 1965.gada 1.martā,

⁵⁸ S.Vidberga skices Straupes baznīcas vitrāžām „Kristus dzimšana” un „Golgāta” atrodas mākslinieka Valda Villeruša kolekcijā. Tās reproducētas viņa simtgades piemiņas izstādes Valsts mākslas (tagad Nacionālās mākslas) katalogā. (Sigismundam Vidbergam 100. Izstādes katalogs. Rīga: Latvijas Mākslas muzeju apvienība, 1990.) Sigismunda Vidberga un stikla apgleznotāja Augusta Treirāta darbs,

- veltījumu 1941.gada 14.jūnijā deportētajiem, kas bija saglabājusies ļoti fragmentāri pēc Noras Cēsnieces, Ilgas Dripes, Vilņa Buteļa veiktās restaurācijas, izmantojot vienīgo saglabājušos attēlu⁵⁹, uzstādīja tikai 1996.gadā.

Laikā, kad Latvijas tēlotājā mākslā tikai atsevišķos gadījumos tika attēlotas ar laikmeta dramatiskajiem notikumiem saistītas tēmas un kad tik pat kā pilnībā (arī materiālu trūkuma dēļ) bija ierobežota vērienīgāku ieceru īstenošana, luterāņu draudzes bija nozīmīgākās mākslas darbu pasūtītājas, kā rezultātā radās arī viens būtiskākajiem šī laika mākslas darbiem - Augusta Annusa altārglezna "Kungs, palīdzi mums-mēs grimstam!" Aizkraukles luterāņu baznīcai. Tā tika iesvētīta 1943.gada nogalē un ir saglabājusies līdz mūsdienām. Aizkraukles baznīcas altārglezna, kurā attēlota vētrains jūras viļņu piešļākta, grimstoša laiva, kurā satraukto tēvu un viņam uzticīgi pieklāvušos dēlu virs ūdens notur vien Kristus pastieptā roka, ir viens no nedaudzajiem tā laika mākslas darbiem, kas līdzīgi Lūcijas Garūtas un Andreja Eglīša kantātei „Dievs Tava Zeme deg!” tik tiešā veidā pauž kara beigu un neskaidrās nākotnes traģiskās izjūtas.

Mazāk ir ziņu par katoļu un pareizticīgo konfesiju, kas, var pieņemt, šajā jomā bija mazāk darbīgas, pasūtītājiem un realizētajiem sakrālās mākslas darbiem, Periodikā publicēta Sigismunda Vidberga skice⁶⁰, kurā attēlots apustulis Svētais Pēteris un izmantoti citiem viņa šī laika darbiem raksturīgie 19.gadsimta beigu eklektisma ornamentī un kas bijusi domāta kādam no Aglonas Brīnumdarītājas dievmātes baznīcas logiem, bet kuras iederība 18.gadsimta katoļu baznīcā rada pamatotas bažas.

Būtiskākās nacistu okupācijas laika sakrālo mākslu ietekmējošas iezīmes - 1) baznīcas, droši vien ne tikai luteriskās, darbība, tāpat kā kultūras dzīve kopumā šajā laikā atdzima, lielā mērā turpinot pirmskara procesus, kas atkal tika pārtraukti, pēc okupācijas varu nomaiņas Latvijas teritorijā 1944.-1945.gadā, 2) nacistu salīdzinoši maz kontrolētās kultūras un mākslas dzīves nozīmība kara apstākļos pieauga, daļēji kompensējot citus kara laika ierobežojumus.

Bet šie procesi uz ilgu laiku tika pārtraukti, varmācīgi atjaunojot padomju varu, kad ar sakrālās mākslas darbu radīšanu profesionāli latviešu mākslinieki tik pat kā nenodarbojās⁶¹. No rakstā pieminētajiem un vairakkārt sakrālajai mākslai pievērsušamies autoriem - A.Annuss, J.Jēgers, S.Vidbergs, R.Vītols, tuvojoties kara beigām atstāja dzimteni, bet I.Zeberiņu, gandrīz 70 gadu vecumā 1951.gadā apcietināja un notiesāja par pretpadomju darbību. Bet daudziem Latvijā palikušajiem māksliniekiem, arī krasi sarūkot mākslas darbu privāto pircēju skaitam, nereti nācās portretēt padomju „ikonostasā” iekļautos personāžus, darba pirmrindniekus vai svētkus reizēs darināt plakātus, kuras pamatmateriāls bija koši sarkanā krāsa.

---

izgatavojot vitrāžu „Golgāta”, iemūžināts nacistu okupācijas laika kinožurnāla „Ostlands Woche” (Ostlandes nedēļa) 1944.gada 84.numurā. Tam tāpat kā daudziem citiem šī laika kino materiāliem, kas atrodas Valsts kinofotofono dokumentu arhīvā padomju laikā bija izdzēsta skaņa. Tas droši vien pirmo reizi pēc 2.pasaules kara publiski tika demonstrēts konferences „Vidzeme. Baznīca. Sabiedrība” dalībniekiem un klausītājiem Valmierā.

⁵⁹ N.Cēsnieces vēstule J.Kalnačam 2000. gada 19.jūnijā. „Aizvesto loga” fotogrāfija „Tēvijā” publicēta 1943.gada 3.septembrī.

⁶⁰ Tēvija. -1944.-4.febr.-4.lpp.

Ilona Miezīte

HERNHŪTISMA PĒDAS LATVIEŠU DZEJĀ (19. GS. 2. PUSE - 20. GS. 1. PUSE)

Vairāki ievērojami latviešu dzejnieki klasiķi, kas darbojās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, ir nākuši no Brāļu draudzē vairāk vai mazāk iesaistītām ģimenēm. Gandrīz neviens no viņiem nepalika tajā, bet, kā zināms, cilvēks, pat ļoti gribēdams, nevar pilnībā aiziet no bērībā gūtajiem iespaidiem, tie vienmēr atstāj kādas ietekmju pēdas viņa apziņā. Mans nolūks tāpat ir meklēt šo autoru dzejā tiešākas vai netiešākas hernhūtisma ietekmes.

Gribu uzsvērt, ka kādu ietekmju meklēšana vispār ir ļoti slidena lieta. Ja cilvēks tā ļoti grib, viņš ar pietiekami labām sekmēm var visur saskatīt visu ko. Tādēļ gandrīz nevienu gadījumu, kurā mēs redzam tādu vai citādu ietekmi, nedrīkst uztvert viennozīmīgi un apgalvot, ka tas tā noteikti ir bijis. Tie pārsvarā var būt vienīgi pieņēmumi, minējumi, varbūtības.

Lai izteiktu šādus pieņēmumus, vispirms ir jānoskaidro, kas tieši ir tas specifiskais, kas atšķir hernhūtismu no tradicionālās Baznīcas. Es sniegšu savu redzējumu.

Pirmkārt, atšķirībā no luteriskās ortodoksijas, hernhūtisms uzsver cilvēka personisko saikni ar Dievu kā pilnvērtīgas ticības dzīves nosacījumu. Gan ortodoksa luterisms, kas pirms Brāļu draudzes ienākšanas (18. gadsimtā) dominēja Vidzemē, gan vēlākā luteriskā neoortodoksija un racionālisms uzskata, ka galvenais ir stipra ticība, kas balstīta pareizā mācībā; tad pestīšana darbojas savā objektivitātē, un ārpus Bībeles cilvēkam nav iespējams saņemt nekādu tiešu Dieva atklāsmi. Hernhūtisms uzsver, ka cilvēkam Dieva klātbūtne ir jāpiedzīvo savā personiskajā pieredzē un cilvēks var saņemt tiešas dzīvā Dieva atklāsmes – uzrunas, vīzijas, satricinošus garīgus pārdzīvojumus. Ortodoksa luterisms to uzskata par sektantiskām iedomām un ticības balstīšanu subjektīvismā. Hernhūtismā tam ir izšķiroša nozīme cilvēka garīgajā ceļā. Šī personiskā attieksme atklājas arī aplūkojamā dzejā.

Ar to cieši saistās nākamais aspekts – emocionalitātes uzsvēršana. Tradicionālā Baznīca cilvēka emocijas uzskatīja par mazsvarīgām. Hernhūtismā emocionalitāte ir ticības vērtība. Tieši reliģiskā pārdzīvojuma spēks nosaka ticības pilnvērtību. Attiecinot to uz dzeju, protams, var sacīt, ka emocionalitāte ir dzejas specifika, dzeja pati par sevi ir jūtu izpausme, tādēļ ne jau katru dzejā paustu emocionālu attieksmi pret ticību var piedēvēt hernhūtisma ietekmei. No otras puses, jāatzīst, ka Brāļu draudzes garīgās dzīves emocionalitāte veicināja poētisku pasaules redzējumu, un varbūt tieši tādēļ dzejnieku skaits, kas nākuši no Vidzemes, ir ievērojami lielāks nekā no citiem Latvijas apgabaliem.

Brāļu draudzē tika īpaši akcentēts Kristus ciešanu personisks pārdzīvojums, kam jāiespiežas dziļi cilvēka sirdī, lai viņš sajustu šīs ciešanas kā savas un spētu raudāt par tām. Šādas asaras atzītas par dvēseli šķīstījošu un apskaidrojošu vērtību. Tas pamazām veidoja ciešanu un asaru kultu, kas, sevišķi Brāļu draudzes norieta posmā, aizgāja arī galējībās un pārspīlējumos. Šī asaru kulta pēdas atrodamas arī dažu mūsu dzejnieku darbos.

Ar šo dvēseles šķīstīšanu asarās saistās hernhūtismam raksturīgā dedzīgā tieksme pēc sirdsšķīstības – skaidras un tīras sirds, kas atbrīvota no visiem zemes sārņiem. Protams, jebkurš kristīgās ticības virziens tiecas uz dvēseles attīrīšanu no grēka, tomēr tradicionālā Baznīca tolaik uzsvēra vairāk ārējās izpausmes – taisnu dzīvošanu un baušļu pildīšanu, vismaz zemniekiem, - bet mazāk akcentēja sirdsšķīstību kā dvēseles iekšējo stāvokli. Šie sirds skaidrības motīvi guvuši spilgtu emocionālu attēlojumu latviešu klasiskajā literatūrā, arī dzejā.

Kaut gan hernhūtisms augstu nevērtēja folkloru, tomēr tajā ienākusi latviešu folklorai raksturīgā izjūta par Dieva klātesamību dabā un visā dzīvajā radībā, kura pielūdz savu Radītāju. Īpaši tas attīstījās laikā, kad brāļu draudze bija aizliegta. Nedrīkstēdami pulcēties saiešanas namos, ļaudis pielūdz Dievu dabā kā viņa lielajā svētnīcā. Matīss Kaudzīte min kāda sacītājtētiņa vārdus: “Lai slēdz mājas, bet Dieva lauka mums neviens neaizliegs, un mēs slavēsim viņu šai viņa paša lielā ēkā joprojām.”¹

Šī izjūta ir spēcīga arī latviešu dzejā. Te ir gan folkloras pamats, gan acīmredzot vispār latviskās mentalitātes iespaids, bet varbūt arī kāda daļiņa no Brāļu draudzes dzīves uztveres.

Nākamais hernhūtismam raksturīgais aspekts ir radikāls šīs pasaules un tās prieku noliegums, sakāpināts akcents uz mūžīgo, nevis šo dzīvi. Arī tradicionālā Baznīca izvirza šādu nostādni, bet ne tik radikāli. Ir liecības, ka šajā ziņā Brāļu draudzēs dažkārt tika aiziets galējībās, nepieļaujot jauniešiem pat visnevainīgāko līksmību. Latviešu dzejnieki gan mīlēja arī šo pasauli un tiecās izlīdzināt pretstatu starp laicīgo un mūžīgo dzīvi. Šis radikālais pretnostatījums sastopams vienīgi atsevišķos viņu agras jaunības sacerējumos.

Hernhūtismam ļoti būtiska ir draudzes kopības uzsvēršana. Te jāsaka uzreiz, ka aplūkojamie dzejnieki visi bija lieli individuālisti un vismaz viņu dzejā šādas garīgas kopības ietekmes nevarēju saskatīt.

Tātad es centīšos atrast šīs hernhūtismam specifiskās ietekmes atsevišķu dzejnieku sacerējumos. Šoreiz aplūkošu autorus, kas ienāca literatūrā 19. gs. otrā pusē un 20. gs. sākumā – laikā, kad brāļu draudze bija plašāk izplatīta. (Protams, šīs ietekmes varētu saredzēt gan 19. gs. pirmās puses dzejā, piemēram, Jānim Ruģenam, gan arī vēlāka laika darbos.) Piemērus citēšu ar īsinājumiem.

No hernhūtīešu ģimenes nācis mācītājs un rakstnieks Juris Neikens. Pieaudzis viņš vismaz zināmā savas dzīves posmā ar asu nosodījumu novērsās no brāļu draudzes un bija dedzīgs luteriskās ortodoksijas piekritējs. 2004. gadā Tartu universitātes arhīvā studente Andriņa Lozda atrada Jura Neikena rakstītu autobiogrāfiju latīņu valodā. Citēju ar īsinājumiem no tulkojuma, kurš pagaidām nav vēl publicēts:

“Vecāki bija ļoti (..) reliģiozi cilvēki un jau no pirmajiem dzīves gadiem man mācīja Dieva vārdu un kristieša dzīvi, taču viņi ar vislielāko dedzību bija iesaistījušies t.s. hernhūtīešu sektas dzīvē, un, vecākiem allaž sekodams, arī es pieradu pie šāda garīgā audzināšanas veida. (..)

(..) pirmo reizi (..) uzzināju, ar ko atšķiras hernhūtiešu uzskati un murgi no labās un stīprās evaņģēliskās ticības. (..) pilnībā atzinu luteriskās Baznīcas ticību un līdz ar to savā sirdī atteicos no hernhūtisma, kurā biju audzināts, un pie katras iespējas sāku runāt pret to. Toreiz es nedomāju, ka manā sirdī viltīgs ienaidnieks paslēpies un ka viņš man gatavos smagas cīņas daudzu gadu garumā. (..) Tolaik liels skaits manu tautiešu bija evaņģēliskās ticības atkritēji; tas mani dziļi sāpināja, jo tai bija ļoti liela nozīme visā manā turpmākajā dzīvē.”²

Juris Neikens pazīstams kā stāstu autors. Mazāk zināma viņa dzeja. Rodas jautājums, kā tad ir ar smagajām cīņām daudzu gadu garumā – vai viņa dzejā nav tomēr atrodamas ietekmes no tā, ko viņš tik radikāli tiecās noliegt.

Manuprāt, agrīnajos J. Neikena dzejoļos ir visai spēcīga hernhūtisma ietekme. Uzsvēta Dieva ieņemšana sirdī, un sakāpinātā emocionalitāte izpaužas asarās. Autors neatrod vārdus, lai izteiktu Dievam savas dziļās reliģiskās jūtas:

“Tad zemīgs klusu ciešu
Un asaras vien liešu
Sirdspriekā – skumjībā.”³

Dieva klātbūtne tiek saredzēta dabā, savienojot to ar dziļi personisku attieksmi:

“Ko raudi te? Ak, pacel actiņas
Un izej pretī debess draugam mīlam,
Kas kokiem audzē jaunas lapiņas,
Par tev` viņš savu dvēs`li devis ķīlām.”⁴

Izvirzīts arī sirdsšķīstā cilvēka ideāls, kurš, bērna uzticībā Dievam pieķeries, cenšas sevi saglabāt tīru no pasaules grēkiem. Pasaule viņu apsmej, sacīdama: “Redz, šē nāk tas sapņotājs!”⁵ Tradicionālā luterisma ideāls bija drīzāk taisns baušļu pildītājs nekā dzīvei tāls emocionāls sapņotājs.

Vēlākā J. Neikena dzejā šie motīvi patiešām pazūd, to vietā stājas “pareizas” mācības. Kā zināms, Jāņa Poruka vecāki bija dedzīgi Brāļu draudzes locekļi, un viņš bērnībā bieži tika vests līdzī uz saiešanām. Poruka garīgais ceļš ir ļoti sarežģīts. Bija posmi, kad viņš aizgāja tālu ne tikai no Brāļu draudzes, bet arī vispār no kristietības. Tomēr šie bērnības iespaidi atstāja neizdzēšamu ietekmi uz viņa personību.

J. Poruka agras jaunības dzejoļos sajūtama visai stipra Brāļu draudzes dzejas ietekme. Saulainā bērnība viņam vispirms saistās ar altāri, “kur svētums mirdz”.⁶ Tagad pasaule piedāvā savus priekus,

“(..) bet acis citur raugās;
Viņām jāraugās: kur dvēsle mērķi sprauž.
Zūd, - lai zūd; - šeit pasaul`s ainas jaukas:
Dvēsle debess vērtos rozes lauž...”⁷

Te tāpat radikālais šīs zemes prieku un mūžības mērķa pretstatījums, nesavienojamība. Šīs pasaules lietām nav vērtības:

“Viņš ūdens kausu zemē lej. –
Tur mana laime tek pa klonu,
Tā mūžam šķīsto laime būs;
Es citas laimes neatronu, (..)

Un nelaimīgs, kas maizes lūdzas.
Viņš nelaimīgs, pat gads kad jauks.”⁸

Taču jau drīz dzejnieks iepazīst pasaules priekus un domā gluži citādi. Veidojas divdabīga attieksme. No vienas puses, rodas protests pret radikālo šīs zemes prieku noliegumu, kādā viņš ticis audzināts:

“(..), kas ir prieki,
Kas ir mīlestības spēks?
Visas kaislās zemes nieki,
Visur noziegums un grēks!

Ziemelis ar aukstu sirdi
Nāk un tiesā visur bargs;
Soda rozi, soda mirti, (..).

Uzzied viņa paša meitas:
Ledus puķes logos mirdz,
Debešķīgi audzinātas, -
Tomēr aukstas viņu sird's...”⁹

No otras puses, ir žēlums un sāpes par kādreizējo sirdsšķīstību, kas zudusi, baudot pasaules priekus. Viņš atceras nevainīgo bērnību, kad

“Daudz dvēš`lei šķīstu baudījumu
Man radīja šī sāpju viet`”¹⁰,

respektīvi, Golgāta, par kuru viņam stāstījusi māte. Tas darījis dvēseli tīru:

“Ai, māmiņa, cik laba tu,
Tu mani baltu mazgāji, (..)
Ai, māmiņa, vai mūžīgi
Es varēšu tāds skaidris būt,
Jeb vai būs liktens nolēmis
Man citādam virs zemes kļūt?”¹¹

Bērnības atmiņas saistās ar sāpīgu atziņu, ka viņš ir kļuvis citāds:

“Tie laiki sen jau pagājuši, (..)
Un cerība aiz šaubu miglas
Kā izdziestoša zvaigzne mirdz.”¹²

No Brāļu draudzes dzīves izjūtas attālina ne tikai pasaules prieki. Dzejniekā jau agri pamostas mokoši filozofiski jautājumi, kādus Brāļu draudzē neuzdeva:

“(..) kāpēc viss tā bojā iet, (..)
Vai pasaulei kas jāsasniedz? (..)
Kāpēc tu dzīvo, kāpēc kusties!”¹³ utt.

Viņš gan atzīst, ka:

“Kas, gudrībām sekodams, laimīgs grib tapt,
Tam karstas asaras raudu,
Tik bērnišķas sirdis drīkst debesis just.”¹⁴

Taču, kurā šie jautājumi pamodušies, tas nespēj vairs būt laimīgs bērnišķā sirdsskaidrībā. J. Poruks, atbildes meklējot, aizraujas ar Nīčes filozofiju, ar Austrumu mācībām, antīko kultūru. Viņš jūtas zaudējis senāko paradīzi, par kuru sapņoja bērnībā:

“Tur augšā, kurp reiz es gribēju braukt,
 Baltsvārkos tērpts, no ķerubiem vests,
 Deg mana pirmā skaidrība, (..)
 Nu sirds no tumsas apņemta. (..)
 Tur mūžīga, mūžīga nakts.”¹⁵

Atziņa, ka visas cilvēces cerības un ideāli beidzas ar pretēju iznākumu, rada protestu pret Dievu un viņa likto pasaules kārtību. Tādai ir jābūt Dieva gribai - neradīt cilvēku labu. Tas vēl vairāk attālina no brāļiem un māsām bērības draudzē. Viens no pēdējiem J. Poruka dzejoļiem ir “Ziemas svētku vakarā”. Ne tas visiem zināmais par sniedziņu uz skujiņām, bet pilns sāpīga protesta un vientulības izjūtas:

“Es asru pilnām acīm, skumji
 Uz svētku brīdi kājas āvu. (..)
 Tev pārmet, pasaule, ir velti,
 Tu pate nezini, ko dari,
 Bet jums es mūžam pārmetīšu,
 Jūs augstie, neredzamiem gari... (..)
 Nav vairs to māsu, nav to brāļu,
 Kas mīli, dārgi man bij mazam.”¹⁶

Tomēr Poruka dzeja ir pretrunīga. Viņš atzīst, ka nonācis strupceļā, un dažādos veidos cenšas izmisīgi meklēt atpakaļceļu pie savas zaudētās bērnu dienu ticības:

“Ak, atlaižat mani no zemes!
 Laižat mani debesīs kāpt!
 Gribu redzēt Dieva troni, (..)
 Gribu tur raudāt un ceļos krist.”¹⁷

Te grēku nožēla nav kāds baznīcā izdarāms rituāls, bet, kā tas Brāļu draudzē raksturīgi, satricinošs emocionāls pārdzīvojums, kurā cilvēks tiecas pēc dziļi personiska un tieša kontakta ar Dievu.

Ticība J. Porukam visur cieši saistīta ar jūtām, emocijām, nevis ar kādām “pareizām” atziņām:

“Es ticu, ka ir debesis, (..)
 Un, ja tā visa nebūtu,
 Vai justu mums tad sirds?”¹⁸

Brāļu draudzes tradīcija iespaidojusi ne tikai Jāņa Poruka reliģisko dzeju. Viņa dzejai īpaši raksturīgs hernhūtiskais asaru kults. Poruks jautā:

“Vai tev ir tik daudz asaru,
 Ka vari dzejnieks būt?”¹⁹

Asaru viņam tiešām ir daudz. Ja saskaitītu, cik reizes J. Poruka dzejā minētas asaras un raudāšana, šis skaitlis būtu visai iespaidīgs. Es šeit saskatu Brāļu draudzes audzināšanas ietekmi.

Arī Matīss Kaudzīte nācis no aktīvas hernhūtiešu ģimenes. Pieaudzis viņš vienīgais no aplūkojamiem autoriem palika Brāļu draudzē, cik zināms, visu mūžu būdams draudzes vecākais, tomēr asi kritizēja atsevišķus trūkumus, kas izpaudās Brāļu draudzes norieta posmā 19. gs. nogalē. M. Kaudzītes pirmajos dzejoļos izpaužas hernhūtismam raksturīgais spēcīgais šīs zemes prieku noliegums:

“Nav tev vietas pasaulē,
Jo tur grēks, kas čūskai līdzīgs,
Nevainību nonāvē. (..)

Ko nes zemes dzīvē prieki? (..)
Viņas laime? – ak, tie nieki,
Put kā vējā pelavas.”²⁰

Arī Matīss Kaudzīte vēlāk tā vairs nedomāja, un viņam ir pat dzejolis, kas zemes priekus izvirza pārākus par it kā aukstajiem debesu priekiem.

M. Kaudzītes dzejai tāpat raksturīgs hernhūtiskais sirdsšķīstības ideāls:

“Kam dvēsele ir baltās drēbēs,
Tie neizmisēsies, nedz drebēs,
Bet Dieva vaigā skatīsies.”²¹

Citā dzejolī minēts dievbijīgs vectēvs, kurš arī vecumā ir priecīgs, jo savā dzīves gājumā saglabājis skaidru sirdi.

Brāļu draudzē ļoti populāra bija Džona Banjana grāmata “Svētceļnieka ceļojums”, latviskā tulkojumā “Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm”, kurā izmantota viduslaiku misticismā pazīstamā doma par cilvēka šīs zemes dzīvi kā ceļu, kurš caur dažādiem šķēršļiem un grūtībām ved uz mūžīgo mērķi. Latviešu literatūrā plaši izplatījās šis ceļa motīvs, kuru, protams, nevar viennozīmīgi saistīt tikai ar Brāļu draudzi, tomēr Brāļu draudzē tas bija sevišķi iemīļots.

Arī M. Kaudzītem ir šāds dzejolis, kurā ceļa motīvs savienots ar sirdsšķīstības motīvu:

“Saki, ceļiniek, kurp dodies, (..)
Ceļiniek, ko cerē košu
Atrast citā tēvijā?
Baltas drēbes iemantošu,
Kroni zelta spožumā.”²²

Ticības pārdzīvojums M. Kaudzītem parasti saistās ar sapni, kuru atmodina saikne ar Dievu:

“No Dieva mīlestības dziļas
Plūst klusām augsta svētība.(..)
Un klusas mīlestības liesmas
Sirds sapņodama klusi nes.”²³

Matīss Kaudzīte bija visai skeptisks pret Brāļu draudzēs izplatīto pārlieko raudāšanu, tomēr lūgšanā viņš aicina: “(..) nopūtas no sirds tad lej.”²⁴ Asaras tā tad aizvietotas ar nopūtām, taču emocionālai reakcijai ir jābūt.

Viņa dzejā ir arī motīvi par Dieva klātbūtni dabā, tomēr iekšējās debesis, kas mīt cilvēka sirdī, ir lielākas par ārējām.

Jau minēju, ka M. Kaudzīte kritizēja tās negatīvās tendences, kas iezīmēja Brāļu draudzes norieta posmu. Viena no tām bija pārspīlēta turēšanās pie senākām paražām, arī ārējās lietās. Grāmatā “Brāļu draudze Vidzemē” viņš raksta, ka sākotnēji Brāļu

draudze gāja sava laikmeta priekšgalā, bet tagad laiks tai ir aizgājis garām un tā iespītīgi nevēlas laikam sekot.

Apmēram vienlaikus ar šo grāmatu tapis viņa dzejolis “Novecojušiem”, kur izteikta līdzīga doma:

“Jūs saviem laikiem godu dodat
Un tagadējos laikus sodat,
Ka tas nu grēks, kas bijis svēts, (..)

Tik tādēļ tādu tiesu nesat,
Ka arī garā veci esat,
Un laiks, tas – paliek mūžam jauns.”²⁵

Man šķiet, šis dzejolis rakstīts, domājot par tiem pašiem cilvēkiem, kuri kritizēti grāmatā, – Brāļu draudzes vecāko paaudzi.

Arī Kārļa Skalbes māte apmeklēja Brāļu draudzes sapulci. Viņa sieva Lizete Skalbe par to raksta:

“Labprāt apmeklējusi hernhūtiešu saiešanas, bet, ka pati būtu pie šīs draudzes piederējusi, neatceros dzirdējusi.”²⁶

Pēc citām ziņām, viņa tomēr piederējusi draudzei. Katrā ziņā hernhūtisma iespaids ģimenē nebija gluži tik spēcīgs kā Porukam vai Kaudzītem, un mazāks tas arī Skalbes dzejā.

Jaunībā K. Skalbe ir visai stipri attālinājies no reliģijas, tādēļ šī ietekme tikai netieša. Dzejolī “Muļķītis” ietverts bērnišķās sirdsskaidrības ideāls:

“Kā bērns es vientiesīgs un pazemīgs. (..)
Man vārdus vienkāršus un vientiesīgas domas
Kā puķu kātus vieglās ķēdēs siet.”²⁷

K. Skalbe, līdzīgi J. Porukam, ar smeldzi atceras saulaino bērniības dienu ticību, kurā māte viņu audzinājusi un kas tagad zudusi. Viens no šiem dzejoļiem arī veltīts Porukam, tā apzinoties šo paralēli. Taču K. Skalbem te nav tik saasināta traģisma.

Pirmā pasaules kara smagajos gados dzejnieks no jauna pievēršas Dievam. Viņa reliģiskajā dzejā var samant ar Brāļu draudzei tuvas izjūtas. Atšķirībā no ortodoksā luterisma, hernhūtisms uzsvēra atgriešanos kā satricinošu emocionālu pārdzīvojumu. Tāds ir arī Kārlim Skalbem:

“ Šķir gaisu Dieva zibeņi,
Un manu tumšo sirdi dala
Kā plati, bāli asmeņi.

Un, sevī noliecies, es redzu,
Cik sapinies iekš tumša malda! (..)
Ar mokām acis as`ras valda.

Sirds saka, dziļi drebēdama:
Es tik šo nakti sevi guvu.
Viss krīt, kas mani maldos vilka,
Un viss, kas īsts, tas top tik tuvu.”²⁸

Te daudz līdzības ar Brāļu draudžu biogrāfijās aprakstītajiem atgriešanās pārdzīvojumiem. Bet hernhūtiešiem tas pilnībā noteica viņu tālāko dzīvi; K.Skalbem tā drīzāk ir zināma brīža izjūta, kas nenosaka visu viņa personību.

Kārļa Skalbes dzejā daudzkārt runāts par Dieva klātbūtni dabā. Koki ceļ zaru rokas uz augšu un lūdz, liksmi Dieva elpu jūt, rudens lapu krāšņumā deg kā lāpas priekš Dieva. Vienotībā ar dabu viņš izjūt vienotību ar Dievu. Kā jau minēju, šāda izjūta nebija sveša arī Brāļu draudžu rokrakstos.

Arī Skalbem sastopams ceļa motīvs, kuru viņš saista ar bērnības atmiņām, kad māte viņam teikusi:

“Dēls, kad dzīvē apmaldies,
Zelta spieķī atspiedies.”²⁹

Ar spieķi te domāta ticība; šis salīdzinājums, kurš sakņojas Bībelē, bija izplatīts garīgajās dziesmās. Dzejnieks paklausa reiz aizmirstajam mātes padomam, un zelta spieķis atrodas:

“Rokā zelta spieķis man.
Atkal esmu ceļinieks,
Sirdī Dieva miers un prieks.”³⁰

K.Skalbes dzejā saglabājas arī sirdsskaidrības motīvs, kas vēlākā posmā tieši saistīts ar ticību:

“Rīts ir tik gaišs, ka negribētos
Man ne ar ko šo dienu samaitāt. (..)
Tik sirdi tīru Dievam paglabāt.”³¹

Eduarda Veidenbauma tēvs bija Brāļu draudzes sacītājtētiņš. Veidenbaums ar mokošu traģismu meklēja atbildes uz būtiskākajiem esības jautājumiem, radot gan reliģiska, gan antireliģiska satura dzejoļus. Arī viņa reliģiskajā dzejā es nevaru saskatīt hernhūtiskas ietekmes. Acīmredzot Brāļu draudzes dzīves izjūta bija sveša viņa asi filozofiskajam prātam. Taču vienā dzejoļī, kurš gan ir vairāk filozofiska nekā reliģiska satura, atklājas ekstātisks garīgas apskaidrotības pārdzīvojums, kas uzsver pretstatu starp iznīcīgās pasaules niecību un mūžības varenību. Viņš aicina iedomāties zemes un cilvēka īslaicīgumu un niecīgumu Visumā. To izjūtot,

“(..) augstāk celts pār iznīcības niekiem,
Tev gars būs brīvs no dzīves bēdām, priekiem.”³²

Negribu apgalvot, ka šajā rindās ir hernhūtisma ietekme, taču vismaz paralēle te saskatāma.

Es aplūkoju dzejniekus, kas nākuši no Brāļu draudzē iesaistītām ģimenēm. Taču hernhūtisma iespaids latviešu dzejā acīmredzot neaprobežojas tikai ar šādu tiešu saikni. Garīgā atmosfēra, kādu Brāļu draudžu klātbūtne veidoja sabiedrībā, iespaidoja arī citus dzejniekus. Divus no tiem īsi pieminēšu.

Citēju Friča Bārdas dzejas rindas:

“Veca, sirma māmuliņa,
kurai Dieviņš augšā - viss,
stāsta man, ka kādreiz viņai

atvērušās debesis. (..)

bezglīga gaismas jūra,
it kā tūkstots saulēs gaiss...(..)

Pēkšņi viss tad atkal dzisis, (..)
Svēta atmiņa tik sirdī,
kuru mūžam neaizmirst.”³³

Autors gan ir mazliet skeptisks pret šādu ārēju redzējumu, taču atzīst, ka arī pats šo izjūtu piedzīvojis iekšēji – savā sirdī.

Tradicionālā Baznīca netiecās pēc šādiem ekstātiski mistiskiem pārdzīvojumiem un pat noliedza tos, tādēļ es gribētu izteikt drosmīgu pieņēmumu – šeit aprakstītā māmulīte bijusi Brāļu draudzes locekle vai vismaz stāvējusi tai tuvu.

Friča Bārdas dzejai raksturīgā personiskā attieksme pret Dievu, kurš “dziļi dvēslē mīt”³⁴, Dieva klātbūtnes pārdzīvojums dabā, ticības saistīšana ar sapņiem un sakāpinātām jūtām – tas viss liecina, ka viņam tuva bijusi Brāļu draudzes dzīves izjūta. F.Bārdam garīgās realitātes pieredze zemes dzīvi padara nesvarīgu. Par sirdsšķīstību viņš gan tiešos vārdos skaļi nerunā, taču viņa slavenā lūgšana:

“Lai zemei sāpes nav,
kad manas kājas to min,”³⁵

man šķiet visspilgtākais sirds skaidrības liecinājums.

Arī Augustam Saulietim tuva Brāļu draudzes pasaules izjūta. Saulieša interesi par Brāļu draudzi apliecina viņa savāktā hernhūtiešu rokkrakstu kolekcija, kas tagad glabājas Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā.

Viņa dzejā bērības atmiņas saistās ar satricinošu savas grēka apziņas pārdzīvojumu, pārdomājot Kristus upuri:

“Mūsu vaina?.. Tad es arī...(..)
Es ar ērkšķu kroni liku,
Es ar naglas rokās dzinu...

Cik es ļauns, to nezināju, -
Nu es jūtu, nu es jūtu...
Kur lai eju, ko lai daru?”³⁶

Un citā dzejolī:

“Viss manī negods –
Grēks un kauns!
Kungs! neaizdzeni!
Nesatriec!
Pie tavām kājām
Raudāt liec!”³⁷

Atvieglotumu tāpat sniedz grēku nožēlas asaras. Šādas izjūtas ļoti raksturīgas Brāļu draudzes garīgajai atmosfērai.

A. Saulietim daudz variēts arī motīvs par dzīvi kā tumšu un grūtu ceļu, kurš beigsies mūžības gaismā. Viņam, tāpat kā iepriekš minētajiem dzejniekiem, ticība bieži saistās ar sapņa klātbūtni:

“Kā sapnis maigā baltumā
Gar sirdi vēsvoja klusi
Tāls prieks – šo zemes tumsību
Jau sen tā apnikusi.”³⁸

Protams, līdzīgus tēlus un motīvus dažkārt var saskatīt arī to dzejnieku darbos, kas nākuši no citiem Latvijas apvidiem. No vienas puses, tas var mudināt apšaubīt, ka tie saistās ar Brāļu draudzes iespaidu. Bet tikpat labi var arī domāt, ka caur J. Poruka un citu hernalģisma ietekmē augušu dzejnieku darbiem šī īpašā garīgā atmosfēra netieši iespaidojusi visas Latvijas klasiskās dzejas tradīciju.

Izmantoto avotu saraksts:

- 1 Kaudzīte M. Brāļu draudze Vidzemē. – R.: autora izd., 1877.; 74. lpp.
- 2 No latīņu valodas tulkojusi Sarmīte Blaua – Rītiņa.
- 3 Jura Neikena Raksti. – R.: Cēsis, O. Jēpes izdevniecība, 1924.; 216. lpp.
- 4 Turpat, 218. lpp.
- 5 Turpat, 226. lpp.
- 6 Poruka Jāņa Kopoti raksti. Dzejas. – Baierna: E. Alaiņa izd., b. g.; 3. lpp.
- 7 Turpat, 9. lpp.
- 8 Turpat, 15. lpp.
- 9 Turpat, 16. lpp.
- 10 Turpat, 29. lpp.
- 11 Turpat, 112. lpp.
- 12 Turpat, 29. lpp.
- 13 Turpat, 35. lpp.
- 14 Turpat, 74. lpp.
- 15 Turpat, 190. lpp.
- 16 Turpat, 303. lpp.
- 17 Turpat, 275. – 276. lpp.
- 18 Turpat, 38. lpp.
- 19 Turpat, 22. lpp.
- 20 Brāļu Kaudzīšu Raksti I. – R.: apgāds „Literatūra”, 1939.; 127. lpp.
- 21 Turpat, 216. lpp.
- 22 Brāļu Kaudzīšu Raksti II. – R.: apgāds „Literatūra”, 1940.; 77. lpp.
- 23 Brāļu Kaudzīšu Raksti I ; 136. lpp.
- 24 Turpat, 221. lpp.
- 25 Brāļu Kaudzīšu Raksti II ; 21. – 22. lpp.
- 26 Skalbe L. Kārlis Skalbe. Pēcvārds K. Skalbes Kopotu rakstu V sēj. ; 517. lpp.
- 27 Skalbe K. Kopoti raksti. V sēj. Dzeja. – Stokholma: „Daugava”, 1953.; 123. lpp.
- 28 Turpat, 241. lpp.
- 29 Turpat, 385. lpp.
- 30 Turpat.
- 31 Turpat, 302. lpp.
- 32 Veidenbaums E. Dzejas. – R.: „Nova”, 1995.; 22. lpp.
- 33 Bārda F. Kopoti raksti II. – R.: „Liesma”, 1992.; 162. lpp.
- 34 Turpat, 17. lpp.

35 Turpat, 11. lpp.

36 Saulietis A. Raksti. 9. grām. Tālas vēstis. Dzejas. – R.: J. Rozes apgāds, 1926.; 275. lpp.

37 Turpat, 253. lpp.

38 Turpat, 163. lpp.

Darius Petkunas

LIVONIJAS LITURĢISKĀS TRADĪCIJAS 16 – 18 GADSIMTOS.

Līdzīgi kā citur reformācija Livonijā sākās pilsētās. Tur bija lielas vāciski runājošu tirgotāju un amatnieku komūnas, kas bija gatavas uzklaut Luteru rakstus, tiklīdz tie bija publicēti. 1522. gada 20. augustā Rīgas pilsētas domes municipālais sekretārs Johans Lomillers (Johann Lohmüller) rakstīja Luteram ziņojumu, ka viņa raksti tagad ir pieejami Rīgā un tiek dedzīgi lasīti.⁶² Tie, kas vēlējās sniegt bērniem augstāko izglītību, dabiski, sūtīja viņus uz Vāciju, kur tie uzsūca sevī reformācijas garu, ja ne vienmēr saturu, un pārveda sev līdz uz Livoniju. Romas virsvadībai nebija varas to aizkavēt, arī civilie ierēdņi neizrādīja vēlšanos to aizliegt. Lai gan muižniecība un bruņinieku ordenis deva priekšroku Romas baznīcai, viņi nespēja aizkavēt luterānisma izplatīšanos pilsētās, kur luterāņu reformācija ātri pieņēma spēkā un ieguva visaptverošu iedzīvotāju atbalstu.

Nesaskaņas ar dumpiniekiem par ceremonijām un tēliem

Sludinātāju mācība, ticība un grēksūdze evaņģēliski katoliskajai ticībai bija ļoti nepieciešama, lai sludinātu vārdu, kas pašu baznīcu saista pie sevis. 1521. gadā Andreass Knopkens (Andreas Knöppen), kurš agrāk bija kalpojis par priesteri Sv. Pētera baznīcā Rīgā, atgriezās pilsētā no Treptovas pēc Livonijas studentu un Dr. Filipa Melanhtona (Phillip Melanchthon) lūguma. Tas, ka viņš ap šo laiku bija kļuvis par atzītu evaņģēlistu, kļuva skaidrs, kad viņš 1522. gada 12. jūnijā piedalījās publiskā diskusijā Sv. Pētera baznīcā.⁶³ Nav zināms, vai viņa oponenti šajās debatēs bija franciskāņi vai dominikāņi, vai citi pastāvošā ordeņa vadošie aizstāvji. Diskusijas tēma bija doktrīna par taisnošanu caur ticību, mēs arī nezinām, kurš uzvarēja debatēs, bet tās iznākums ir skaidrs. 1522. gada septembrī ieradās Silvestrs Tegetmeijers (Sylvester Tegetmeyer) no Hamburgas. Kamēr Knopkens pamatā bija humānists savās simpātijās, Tegetmeijers bija rīcības cilvēks, līdzīgs Andreasam Karlštatom (Andreas Karlstadt), pie kura viņš bija mācījies Vitenburgā. Viņa radikālie uzskati, kas bija no Karlštata aizgūto ideju apvienojums ar husītu un valdensiešu uzskatiem, bija radījuši satraukumu Rostokā 1521. – 1522. gada ziemā. Viņu pamatoti var saukt par radikālu dumpinieku. Drīz pēc ierašanās, neskatoties uz Knopkena stingriem iebildumiem, viņš sāka sprediķot pret relikvijām, saņemot atbalstu no pilsētas domes radikālajiem locekļiem, kuri paziņoja, ka viņus interesē, lai tīrā doktrīna tiktu sludināta bez kompromisiem un veco balsis tiktu aplūsinātas.⁶⁴ Spriedze saasinājās gan starp Knopkenu un Tegetmeijeru, gan starp reformācijas konservatīvajiem un radikālajiem atbalstītājiem. Pilsētas domnieku vairākums nosliecās Knopkena pusē, un domnieki nolēma iecelt Knopkenu par Sv. Pētera baznīcas arhidiakonu, nerēķinoties ar arhibīskapa iebildumiem. Viņš stājās darbā 1522. gada 23. oktobrī, un šai laikā dome pasludināja, ka domkapituls ir viņu pārziņā. Apmēram mēnesi vēlāk, 30. novembrī, Tegetmeijeru iecēla par mācītāju Sv. Jēkaba baznīcā.⁶⁵ Luters atbalstīja reformāciju Livonijā, kā tas redzams no viņa vēstulēm, sākot ar 1523. gadu,

⁶² Dalton 1887, 53; Arbusow 1921, 228; Kallmeyer 1851, 11.

⁶³ Arbusow 1921, 171-185, 210.

⁶⁴ Arbusow 1921, 236-240; Duin 1975, 26.

⁶⁵ Arbusow 1921, 241-242; Sehling 1913, 8.

kurās viņš izteica savas rūpes par to, lai reformācija notiktu pienācīgā veidā. 1524. gadā viņš veltīja Rīgas pilsētai sava 127. psalma ekseģēzi.⁶⁶

Livonijas iedzīvotāji noteikti vēlējās reformāciju, bet vēl nebija skaidrs, vai reformācija saistās ar vēl ko citu nekā Romas varas noraidījumu, vai, kā dažiem likās, bija pret jebko, kas saistījās ar Romas Baznīcu, kas nebija skaidri pateikts Bībelē. Romas ieceltais arhibīskaps un mūki turpināja noturēt mises katedrālē, bet dažu radikālāku cilvēku acīs tas nozīmēja elku pielūgšanu, kas par katru cenu jāaptur. Mācītājiem Tegetmeijeram un Knopkenam nebija vienota uzskata par to, kā jāīsteno reformācija. Liekas, ka Knopkens vairāk domāja par ārpus liturģiskām lūgšanām, kas mazināja sakramenta pareizu pielietojumu vai apsoltījumus dievlūdžējiem. Tegetmeijers ticēja, ka reformācijai jāizmanto tādi instrumenti kā lāpas, āmuri, zobeni un cirvji. Viņam līdzīgu radikāļu ietekmē Rīgas jaunatnei sāka likties, ka Dieva pielūgšana ietver tādas lietas kā altāru nojaukšana, kokgrebumu saciršana, lūgšanu grāmatu, altāra pārklāju, vīna kausu, svētā vakarēdiena trauku, svečturu un mises liturģisko tērpu iznīcināšana.

1524. gada 6. martā pūlis uzbruka Sv. Katrīnas klosterim. Nenovērtējami dārgas grāmatas un lūgšanu priekšmeti, kas saistījās ar pāvesta misi, tika izmesti.⁶⁷ Tas, kas tagad sākās, drīz ieguva masveida formu. 1524. gada 11. martā, piektdienā pirms jūdu svētdienas, pūlis iebruka Sv. Pētera un Sv. Jēkaba baznīcās, nopostīja altārus, norāva tabernākulus, apgāza statujas, norāva gleznas, sabradāja kājām svētlietas. Sv. Pētera baznīcā apgānīja 32 kapelas un altārus un vēl septiņus Sv. Jēkaba baznīcā.⁶⁸ 16. marta ārdīšanās iznīcināja gleznas, krustus un Sv. Jaunavas Marijas statujas līdz ar Sv. Pētera un Sv. Jēkaba baznīcu relikvijām.⁶⁹

Pēc Lieldienām pūlis norima, bet grautiņu vilnis nebija beidzies. Brieda jauna vētra. 1524. gada 2. aprīlī agri no rīta pūlis iebruka franciskāņu klosterī, pēc tam arī Sv. Katrīnas un dominikāņu klosterī pie Sv. Jāņa baznīcas, bet nedaudz vēlāk māsu klosterī Tallinā (Rēvelē) un Tartu (Dorpat)⁷⁰.

Pilsētas varas iestādes bija norūpējušās par katedrāles dārgumiem un 6. maijā izdeva pavēli par katedrāles liturģisko priekšmetu konfiscēšanu. Katedrāles mācītājam tika pavēlēts atslēgt ēkas durvis. Monstrances tika konfiscētas kopā ar mācītāju liturģiskajiem tērpiem un nogādātas pilsētas rātē. Kamēr turpinājās konfiskācija, līdz pat novembrim tika atļauti regulārie dievkalpojumi pēc Romas baznīcas rituāliem. Ap šo laiku dievkalpojumi katedrālē tika pārtraukti un to slēdza.

Rīgas baznīcu tēlu iznīcināšana nebija tikai reliģisko fanātiķu darbs. Daudzi no zemākās šķiras un nevācieši arī piedalījās. Taisnīgākie pilsoņi ļoti nožēloja pūļa izdarības, bet maz kas tika darīts, lai nepieļautu postīšanas darbus, kuros gāja bojā altārgleznas, svētbildes, liturģiskās grāmatas un garīdznieku amata tērpi, kuri tika apgānīti, dedzināti vai citādi sabojāti.

⁶⁶ *Arbusow* 1921, 271-278; *Duin* 1975, 28.

⁶⁷ *Arbusow* 1921, 292.

⁶⁸ *Arbusow* 1921, 295.

⁶⁹ *Arbusow* 1921, 295-297.

⁷⁰ *Arbusow* 1921, 300.

Tallinā Livonijas ordeņa lielmeistrs Valters fon Pletenbergs (Walter von Plettenberg) mēģināja novērst dumpi, 1524. gada 10. septembrī izdodot aicinājumu, lai priesteri atturas no musinošiem sprediķiem un turpina īstenot Reformāciju kārtīgā veidā. Šim aicinājumam nebija panākumu. 14. septembrī Svētā Krusta svētkos, apmēram 400 vai 500 cilvēku liels pūlis, kas sastāvēja gan no vāciem, gan nevāciem, iebruka dominikāņu klosterī. No turienes tas uzbruka arī citām baznīcām. Svētbildes tika iznīcinātas ar saucieniem, ka ne iesvaidīšana, ne relikvijas ne arī kas cits netiks saudzēts. Ar saucieniem "Tā ir Dieva griba! Par slavu Viņam mūžīgi mūžos!" viņi iebruka Sv. Olava un Svētā Gara baznīcās. Nepilnu trīs stundu laikā gleznas, altārgleznas un statujas tika salauztas, ieskaitot zelta zvanus, biķerus, svētā vakarēdiena traukus, altāra pārklājus, mises liturģiskos tērpus un sveces.⁷¹

Tartu svētbilžu grāvēju kustība sākās 1525. gada janvārī, dažus mēnešus pēc Melhiora Hofmana (Melchior Hofmann) ierašanās. Hofmans pēc aroda bija kažokādu tirgotājs un pašiecelts laju sludinātājs ar revolucionāriem uzskatiem attiecībā uz Dieva kārtības iedibināšanu uz zemes. Viņa fanātiskie sprediķi piesaistīja lielu skaitu vācu un nevācu, kas bija iedegušies vēlmē karot ar ieročiem pret pāvesta elku pielūgšanu visās to formās. Viņš bija ieradies Tartu, kad par pūļa musināšanu bija spiests pamest Valmieru (Wolmar). Viņš bija vīrs ar misijas apziņu un nebija apklusināms. Tartu atklāti naidīga rīcība pret Romas katoļu baznīcu sākās svētdien, 1525. gada 7. janvārī pēc viņa sprediķa. Fanātisks pūlis, Hofmaņa sprediķa inspirēts, devās uz draudzes Sv. Marijas baznīcu, izdzina mācītāju un koristus un sāka iznīcināt visu, kam bija sakars ar katoļu tēliem. Tad pilsoņi un jaunatne devās uz Sv. Jāņa baznīcu, izdemolēja altārus, iznīcināja svētbildes un izpostīja ērģeles. Nākamais bija dominikāņu klosteris pie Sv. Magdalēnas baznīcas, kur viņi nolādēja mūkus, bet neko vairāk nevarēja izdarīt. Zinādami, ka ne tikai pāvesta baznīcas, bet arī krievu patriarhāta baznīcas bija pilnas ar svēto tēliem, viņi pievērsās krievu Sv. Nikolaja baznīcai. Postījumi, ko viņi paveica tajā, izraisīja starptautisku incidentu.⁷² Tagad uzmanība tika pievērsta Sv. Pētera un Pāvila katedrālei un bīskapa pilij. 10. janvārī 200 cilvēku liels pūlis, Hofmaņa musināti, ieradās katedrālē, lai izdzītu kapitula priesterus; un sekojošajā dumpī divi vācieši un divi igauņi gāja bojā, bet vēl 20 tika savainoti. Tas satracināja fanātiķus, kuri iebruka katedrālē un plosīja svētbildes, ar zobeniem un šķēpiem dragāja krucifiksus. Mākslinieciski greznotā sakristeja ar Kristus un 12 mācekļu statujām tika sadragāta, bet altārgleznas sadedzinātas. Katedrāles mācītāji paglābās paslēptuvē.⁷³

Pūļa uzbrukumi bija vērsti pret visu, kas asociējās ar Romas baznīcu: gleznām, statujām, krucifiksiem, talāriem, svecēm, zvaniem, ērģelēm, altāriem, mises ceremonijām. Liturģiskā kalpošana un visas ar to saistītās lietas tika uzskatītas par sātana instrumentiem, lai aizviltu cilvēkus prom no tīras garīgas lūgšanas uz elku pielūgšanu. Pūļa vīzija par patiesu baznīcu bija vienkārša zāle pēc zviedru parauga bez ērģelēm vai altāra, ar vienkāršiem lūgšanu soliem un galdu un liturģiju, kas sastāv no nelielas pamācības, grēku atzīšanas lūgšanām un lūgšanas.

Rīgas pilsētas Rātei kļuva skaidrs, ka lielās līnijās ordenis jāatjauno galvenokārt tādā pašā veidā, kāds tas bija iepriekš. Viņiem vairs nebija jāpakļaujas arhibīskapam, kurš bija Romas pārstāvis, un viņi nolēma viņa vietā iecelt virsmācītāju, kas uzraudzītu

⁷¹ *Arbusow* 1921, 356-357; *Duin* 1975, 33.

⁷² *Arbusow* 1921, 383.

⁷³ *Arbusow* 1921, 383-384.

baznīcu. 1524. gada vasaras beigās Knopkenu aicināja ieņemt šo amatu. Tai pašā laikā tika izstrādāti publisko dievkalpojumu noturēšanas noteikumi un nodibināta kopienas naudas lāde (*Gemeinen Kasten*) trūcīgo iedzīvotāju pabalstam.⁷⁴ Šim paraugam sekoja Tallina un citas pilsētas, kur evaņģēliskie virsmācītāji tika izvēlēti kā baznīcas vadītāji. 1524. gada 3. septembrī Sv. Nikolaja baznīcas mācītājs Johans Lange uzrakstīja pirmos baznīcas kārtības noteikumus, kas nosaka publisko dievkalpojumu un draudžu organizēšanu.⁷⁵

Tartu pilsētas domi arvien vairāk uztrauca Melhiora Hofmana aktivitātes un veids, kā viņš mēģināja ieviest reformāciju, tādēļ tā viņu 1525. gada pavasarī nosūtīja uz Vitenbergu (Wittenberg). Viņi gaidīja situācijas novērtējumu un rekomendācijas no Lutera un citiem mācību spēkiem.⁷⁶ Lutera atbilde ar virsrakstu "Kristīgā pamācība par publisko dievkalpojumu un saskaņu tiem kas Vidzemē" ("*Eine Christliche Vermahnung von äusserlichem Gottesdienste und Eintracht an die in Livland, durch D. Martin Luther und andere*"), bija datēta ar 1525. gada 17. jūniju. Luters nekur nepiemin Hofmanu. Toties viņš piedāvā evaņģēlisko *Modus operandi*, kas nepieļauj ārēju spēku, nemaz nerunājot par pūļa vardarbību. Viņš raksta, ka mācītājiem cītīgi jāveicina vienotība un jāmāca cilvēki, lai viņi nedomātu, ka vienotā prakse ir Dieva iecelta. Viņiem jāmāca, ka ceremonijas ir vajadzīgas un lietderīgas baznīcas ārējai pārvaldei, un tās jāpastiprina, lai uzturētu mieru un vienotību. Stiprajiem jāņem savā aizsardzībā vājie, un viņus nedrīkst musināt uz rīcību, kas būtu pretrunā ar viņu sirdsapziņu. Lai gan mises un citas aktivitātes nevar glābt cilvēkus, būtu nekristīgi to dēļ izraisīt nemierus. Tas tikai samulsinātu lajus un izraisītu nekārtības. Visas vēstules mērķis bija mazināt musinošos sprediķus, mācības un akcijas.⁷⁷ Johanness Bugenhagens arī dažas dienas vēlāk, 22. jūnijā, rakstīja brīdinājumu, ka jāpievērš uzmanība pašam galvenajam, tas ir, lūgšanai ar vārdu un sakramentu, nevis mazsvarīgajam.⁷⁸ Vēstules no Vitenbergas un Tartu pilsētas Domes lēmumi nostiprināja luteriskāku uzskatu par to, kā Reformācijai jānotiek. Hofmaņa fanātiskā rīcība noskaņoja pret viņu un viņa sekotājiem pat Tegetmeijeru.⁷⁹ Pēc gada Hofmans bija spiests pamest valsti. Situācija Vidzemē kļuva mierīgāka, bet idejas par progresu un reformācijas konstitūciju bija atstājušas savu iespaidu uz baznīcu.

Politiskā līmenī radās jautājumi par gaidāmo teitoņu ordeņa izformēšanu Prūsijā. Livonijas ordenis izdzīvoja, un 1525. gada martā Rīgas un Tallinas pilsoņi piedāvāja Pletenbergam kļūt par Livonijas reģentu. Viņš bija gudrs un atteicās, bet lūdza, lai viņam un viņa bruņiniekiem ļauj kalpot kā zemes aizbildņiem. Dažas dienas vēlāk pēc Landtāga jūlija sanāksmes Valmierā Livonijas bruņinieku sapulcē bīskapi un augstmaņi izveidoja savienību ar mērķi apspiest Reformāciju. Šo savienību Livonijas pilsētas noraidīja, tās bija apņēmības pilnas tikt vaļā no Pletenberga pakļautības. 1525. gada 21. septembrī Pletenbergs, kurš bija palicis uzticīgs pāvestam, izteica vēlmi pieņemt Rīgas pilsētas pilsoņu lūgumu kļūt par viņu reģentu. Viņš solīja reliģisko brīvību un vēlmi ļaut reformācijas priesteriem un garīdzniecībai sludināt bez ierobežojumiem ordenim piederošās teritorijās. Tas atvieglāja Reformācijas progressa

⁷⁴ Arbusow 1921, 563.

⁷⁵ Arbusow 1921, 585.

⁷⁶ Arbusow 1921, 604-605; *Luther's Works* 1965, 43.

⁷⁷ *Luther's Works* 1965, 45-50.

⁷⁸ Arbusow 1921, 607.

⁷⁹ Arbusow 1921, 621.

ceļu. 1526. gadā Rīgas Arhibīskaps un viņa Livonijas bīskapi arī atzina Pletenbergu kā reģentu.⁸⁰

Johana Brīsmans 1330. gadā izdotā Dievkalpojuma Kārtība

Jautājumā par ceremonijām domas joprojām dalījās. Lutera un Bugenhāgena vēstules noteica principus, bet nepiedāvāja praktiskus risinājumus. Vidzemes baznīcās neviens, pat ne Knopkens vai Tegetmeijers nespēja atrisināt liturģiskās problēmas. Bija skaidrs, ka palīdzība jāmeklē citur. 1527. gadā Johans Brīsmans tika aicināts no Kēnigsbergas uz Rīgu, lai kalpotu kā priesteris un virsmācītājs. Viņš kopā ar Andreasu Knopkenu turpināja darbu pie Reformācijas Rīgā un citās Livonijas (Vidzemes pilsētās)⁸¹.

Brīsmans oficiāli kļuva par sludinātāju jaunatvērtajā katedrālē. Balstoties uz savām studijām pie Lutera un savu reliģisko un politisko darbu Kēnigsbergā, viņš nekavējoties sāka ieviest dievkalpojumu formu, kam pamatā bija Lutera 1523. gadā sarakstītā "Mises formula" (*Formula Missae*) un "Raksti par ceremonijām un citām baznīcas kārtībām" (*Artikel der Ceremonien und anderer Kirchenordnung*), kuri bija iekļauti 1525. gada Prūsijas konstitūcijā "Prūsijas hercogistes zemes kārtība" (*Landesordnung of Herzogthums Preussen*)⁸²

Nebija viegli šo kārtību ieviest Rīgas Dievkalpojumos. Visās trijās lielākajās Livonijas pilsētās ekleziastiskie revolucionāri bija nosodījuši zināmās ārējās izpausmes un ceremonijas, un pat mēbeles un gleznas kā sātana un viņa sekotāja, Romas pāvesta, darba instrumentus. Lieta nonāca izskatīšanā trīs galveno Livonijas pilsētu sapulcē, kas notika Valkā, 1529. gada 21. februārī. Tika atzīmēts, ka Rīgā ir nemieri ceremoniju atjaunošanas dēļ. Rīgas mērs ierosināja, lai Rīgas, Tallinas un Tartu sludinātāji satiekas un izstrādā vienu vienotu kārtību. Tomēr tika nolemts, ka tas nebūs lietderīgi, kaut vai tāpēc, ka sludinātājiem no Rīgas bija nedroši ceļot. Šī iemesla dēļ tika nolemts, ka Rīgas sludinātāji risinās šo lietu, cik drīz vien iespējams.⁸³

Darbs pie programmas Rīgā turpinājās. 1526. gada 26. aprīlī tas tika pabeigts un iesniegts varas iestādēm, kas nosūtīja teksta kopijas uz Tallinu un Tartu, lai šīs sadraudzības pilsētas izstudētu to un dalītos savās domās ar Rīgas mācītājiem.⁸⁴ Instrukcija tika publicēta Rīgā 1530. gadā. Tā saucās "Īsa dievkalpojumu noturēšanas kārtība kopā ar ievadu attiecīgām ceremonijām slavējamās Livonijas pilsētas Rīgas cienījamai administrācijai kopā ar psalmiem un Dieva slavēšanas dziesmām, ko dziedāt Rīgas kristiešu draudzēs" (*Kurz Ordnung des Kirchendienstes, Sampt eyner Vorrede von Ceremonien, An den Erbarh Rath der löblichenn Stadt Riga ynn Liefflandt Mit etlichen Psalmen und Götlichen lobgesengen die yn Christlicher versammlung zu Riga ghesungen warden*).⁸⁵

⁸⁰ Duin 1975, 33-35.

⁸¹ Duin 1975, 36.

⁸² Richter 1871, 28 f.f.

⁸³ Arbusow 1921, 704, Sehling 1913, 5.

⁸⁴ Arbusow 1921, 706, Sehling 1913, 5.

⁸⁵ Geffcken 1862, 1.

Nemieru sakarā, ko izraisīja dumpinieki, Brīsmans skaidroja, ka baznīcas ceremonijas nav nekas cits kā Evaņģēlija un ticības ārējā izpausme. Tāpat kā priesteri brīvi un atklāti sludina evaņģēliju, tā viņi izmanto ceremonijas, kuras ir visnoderīgākās jaunajiem, vienkāršajiem un vājajiem. Ja kāds saka, ka nav nekādas vajadzības pēc himnām, liturģiskajiem tēriem, svecēm, utt., viņiem jāstāsta, ka tās piestāv kristiešiem un aizliegt tās nozīmētu Dieva vārdu nelietīgi valkāt. Priesteris negrēko, valkādams superpelīciju, rošeti vai kasoku un dziedot psalmu latīniski.⁸⁶

Gatavošanās dievkalpojuma sākas sestdienas vakarā ar pirmo Cesperi (vakarlūgšan). Pašā sākumā nodzied baznīcas dziesmu “Mēs lūdzam Svēto garu” (“*Nun bitten wir den Heiligen Geist*”). Tam seko Psalmi Nr. 110, 4, 113 un korālis “Nāc, Dievs, radītāj, Svētais gars” (“*Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist*”) vai kāds sezonas korālis. *Magnificat* un kolekte noslēdz dievkalpojumu. Svētdienas rīta dievkalpojumos var dziedāt *Magnificat* alternatīvu, Lutera dziesmu „Priecāsimies, ticīgie” (“*Nun freut euch, lieben Christen g'mein*”)⁸⁷. Pirmā dziesma ir “Nāc, Svētais Gars, Kungs un Dievs” (“*Komm, Heiliger Geist, Herre Gott*” (“*Come, Holy Ghost, God and Lord*”), tai seko *Octanarium* no Psalmā 119:1-32. Attiecīgie tradicionālie rīta dievkalpojumu psalmi 1,2,3 dziedami pirms lasīšanas. Instrukcijā dota arī vispārēja informācija par Vecās Derības lasīšanu, sevišķi piecas Mozus grāmatas un Praviešu raksti, kuru panti paredzēti starp lasījumiem, kā arī papildu psalmi un korāļi pēc *Te Deum laudamus*.⁸⁸

Mise pārsvarā ir vācu valodā, ar atsevišķām daļām tradicionālajā latīņu valodā un *Kyrie*- grieķu valodā. Tā sākas tūlīt pēc rīta dievkalpojuma, tāpat kā tradicionāli viduslaiku baznīcā, ar introitu vai latīņu psalmu, ko dzied bērnu koris, vai kādu latīņu vai vācu baznīcas psalmu. Pēc introita trīs reizes tiek nodziedāts *Kyrie*, grieķu, latīņu, vācu valodās. Priesteris rečitātīvā skandē *Gloria in Excelsis Deo* ar seju pret altāri, visa dziesma skan vācu valodā. Seko tradicionālais *Sveicinājums* un kolekte vai vispārīgās lūgšanas vācu valodā. Pēc kolektes seko Vēstījums, kas sastāv no kādas Pāvila vēstuļu nodaļas vai Apustuļu darbiem (*Acts of the Apostles*), tas tiek lasīts no kanceles, kas atrodas baznīcas vidū. Seko *Alleluja* tradicionālajā melodijā, pēc tās 117. vai kāds cits psalms vācu valodā, vai arī Lutera *Litānija*. Pēc *Alleluja* tiek lasīts evaņģēlijs *lectio continua* stilā no kanceles. Tad draudze dzied Lutera “Mēs ticam uz Vienīgo Kungu” (“*Wir glauben all an einen Gott*”) un priesteris lasa sprediķi.⁸⁹

Pēc sprediķa priesteris atgriežas pie altāra un dzied Dievgalda ievadu vācu valodā. Ievads un noslēdzošais pants *Vere dignum* beidzas ar vārdiem “Caur Tevi, Jēzus Kristu, mūsu Kungu”. Tad ar mazu zvaniņu iezvana apsvētīšanu. Mācītājs apsvēta maizi un vīnu, runājot vārdus no Kristus, pēc kārtas ņemdams rokās maizes trauku un vīna biķeri. Pēc to apsvētīšanas koris dzied *Sanctus* vācu un latīņu valodās, un priesteris pagriežas pret tautu un aicina uz lūgšanu. Ar skatu pret altāri viņš dzied “*Mūsu Tēvs*”, un koris atbild: “*Un atpestī mūs no ļauna. Amen.*” Koris dzied *Agnus Dei* latīņu un vācu valodās, un mācītājs pavēršas pret tautu un dod Evaņģēlija piedošanu - *Pax Domini*. Tad priesteris vada sakramentu, dalīdams pa vienam: “*Nemiet un ēdiet, jo tā ir mana miesa, kas atdota par jums*” un “*Nemiet un dzeriet, tās ir asinis, kas izlietas par jums*”. Svētā vakarēdiena laikā koris dzied “Jēzus Kristus,

⁸⁶ Geffcken 1862, 18.

⁸⁷ Geffcken 1862, 87-93, 100.

⁸⁸ Geffcken 1862, 29-49.

⁸⁹ Geffcken 1862, 20-22, 49-58.

mūsu glābējs” (*“Jesus Christus, unser Heiland”*), bet pēc Dievgalda “Gods Dievam augstībā” (*“Gott sei gelobet und gebenedeiet”*). Ja pie Dievgalda ir maz cilvēku, dzied tikai vienu no šīm dziesmām. Pēc komūnijas priesteris sveic tautu ar *Salutation* un skaita vācu kolekti. Tad viņš dod parasto svētību vai dzied daļu no *Aaronic Benediction*, uz ko cilvēki atbild *“Dievs, apgaismo savu vaigu pār mums un dodi mums mieru”*.⁹⁰

Visa lielā mise tiek noturēta svētdienās un svētku dienās, kad ir dievgaldnieki. Kad nav Dievgalda, jādzied viss, kā norādīts, līdz Lutera “Mēs ticam uz mūsu vienīgo Dievu” un ievads. Kristus vārdi par maizi un vīnu un *Sanctus* tiek izlaisti. Pēc sprediķa priesteris iet pie altāra, aicina draudzi lūgt Dievu, tad dzied *Mūsu Tēvs* svinīgajā melodijā. Seko *Pax Domini* vācu valodā un pēdējā svētība.⁹¹

Brīsmans arī sagādā iespēju dievgaldniekiem saņemt svēto sakramentu darba dienās mazliet saīsinātā dievkalpojuma formā, kurā pēc sprediķa visi dzied *“Ach vader unse de du bist, im Hemmelrick,”* kas sacerēta uz *“Mūsu Tēvs”* pamata, un mācītājs apsvētī vīnu un maizi. Pēc komūnijas dzied “Gods Dievam augstībā” (*“Gott sei gelobet und gebenedeiet”*). Kad nav dievgaldnieku, sprediķa vai svēto rakstu lasīšanas, tiek dziedāts kāds vācu psalms.⁹² Brīsmans nenosaka dienas laiku, kad tiek noturēts dievkalpojums, bet visticamāk tas ir pēc ierastās prakses, saskaņā ar kuru Svētā Komūnija notiek priekšpusdienā. No Dziesmu grāmatas darbdienās paredzēts *Octanarium* no Psalmā 119:33-176.⁹³

Svētdienu vesperes notiek pēc sestdienu parauga, bet ar 111., 112., 114. psalmiem, baznīcas dziesmas no 12. Jesaja grāmatas un dziesma „Kristus, kas esi Gaisma un Diena” (*“Christe qui lux es”*). Kā vienmēr arī *Magnificat*.⁹⁴ Dažreiz tiek piedāvāti arī citi psalmi Andreasa Knopkena dzejas salikumā, kopā ar dziesmām, Lutera Vācu Litāniju (1529) un citiem *propria*.⁹⁵ Jāsecina, ka tiem, kas bija atbildīgi par dievkalpojumu norisi, bija jāzina šis materiāls, jo autors nesniedz paskaidrojošas piezīmes, bet tikai vispārīgus norādījumus.

Svētdienās un tad, kad ir dievgaldnieki, mācītājs valkā rošeti. Īpašos svētkos, kā Lieldienās, Vasarsvētkos un citās dienās viņi var virs rošetes valkāt garo tērpu (*chorkappe*) vai kasoku (*chasuble*). Jāatzīmē, ka garīdznieku liturģiskie tērpi tiek uzskatīti par evaņģēliskās brīvības izpausmi.⁹⁶

Starp svinamajiem svētkiem ir arī visi Kunga un Pestītāja Kristus svētki, kuros atzīmē viņa žēlastības darbus un sniedz mierinājumu ar lūgšanām un pamācībām. Starp tiem ir Ziemassvētki, Apgaizīšana, Zvaigznes diena, Marijas šķīstīšana, Marijas Pasludināšanas diena, Lieldienas, Vasarsvētki, Kristus Augšāmcelšanās, Marijas Vizitācijas dienas. Arī Zaļā Ceturtdiena un Lielā Piektdiena ir jāatzīmē ar Altāra sakramentu un lasījumiem no Jaunās Derības un Kristus Ciešanām.⁹⁷

⁹⁰ *Geffcken* 1862, 22-25, 58-63.

⁹¹ *Geffcken* 1862, 25.

⁹² *Geffcken* 1862, 26.

⁹³ *Geffcken* 1862, 63

⁹⁴ *Geffcken* 1862, 93-100.

⁹⁵ *Geffcken* 1862, 103-143.

⁹⁶ *Geffcken* 1862, 27-28.

⁹⁷ *Geffcken* 1862, 28-29.

Jāteic, ka mises forma Rīgas baznīcās daudziem moderniem protestantiem šķita pārāk katoliska. Tomēr ir skaidrs, ka livonieši deva priekšroku svinīgam, tradicionālam dievkalpojumam nevis nekārtīgai entuziastu sanākšanai. Nebija neviena mēģinājuma izveidot jaunu dievkalpojuma formu, tikai vēlme izņemt dažus nepieņemamus elementus no romiešu rituāla.

Brīsmāna grāmata ir diezgan maza un tajā nav nekādu pārsteidzošu vai satricošu izmaiņu dievkalpojumu kārtībā vai saturā, kas kristiešiem nebūtu pazīstamas visu mūžu. Brīsmāna un Knopkena mērķis nebija atteikties no lielajiem pagātnes dārgumiem vai meklēt kaut ko pilnīgi jaunu un novatorisku. Bija vienīgi nepieciešamība sniegt pamatus, kas palīdzētu priesteriem sagatavoties dievkalpojumam baznīcā, un tai pašā laikā nodrošināt cilvēkiem svarīgākās lūgšanas un baznīcas dziesmas baznīcas dievkalpojumiem un lūgšanām mājās.

1530. gadā Brīsmāns pabeidza darbu un aizbrauca no Rīgas. *Liturģisko Kārtību* tagad vajadzēja ieviest dzīvē, un tas nebija viegls uzdevums. Brīsmāna darbs bija tiešs Lutera un Kēnigsbergas atdarinājums, bet Rīgā vēl bija daudz ietekmīgu cilvēku, kuri reformācijas ideālus uztvēra no citurienes. Bieži notika konflikti starp Knopkenu un Tegetmeijeru, kuri pārstāvēja divas atšķirīgas reformācijas idejas, un bija jāiejaucas pilsētas Rātei. Starp 1530. un 1532. gadu *Kārtības* ieviešana notika lēni. Landtāga laikā Valmierā 1532. gada 25. februārī, Tartu pilsētas mērs paziņoja, ka visas trīs lielās pilsētas atbalsta Brīsmāna *Kārtību* un ir gatavas to pieņemt un darboties saskaņā ar to.⁹⁸ Pēc nepilna gada, 1533. gada 31. janvārī, Valmieras Landtāgs pieņēma izšķirošo lēmumu par vienotiem doktrīnas un liturģiskajiem noteikumiem Rīgā, Tallinā un Tartu. Tika nolemts, ka ceremonijas un baznīcu kārtība ir vienāda visās trijās galvenajās pilsētās un visām pilsētām būs viens superintendants un uzraugs visos evaņģēliskajos jautājumos, kas strādās visu pilsētu vārdā.⁹⁹

Brīsmāna *Īsā Kārtība* tika lietota visā Livonijas Konfederācijā un kļuva par pamatu nākotnes kārtībai. Grāmatu papildināja 1637. gadā ar vairākām nodaļām no viduslaikiem. Trešais izdevums nāca klajā 1548. gadā, un *Kārtība* un dziesmu grāmata ieguva savu galīgo veidu 1559. gadā. Lai apmierinātu baznīcu vajadzības, jauni izdevumi iznāca 1567. un 1574. gadā. Turklāt Lībekā 1568. gadā Georgs Ričolfs (Georg Richolff) izdeva litāniju krājumus, antifonijus un citus *propria*, ar nosaukumu “*Antiphonae et responsoria in vespertinis cenenda*”, kas bagātina dievkalpojumus.¹⁰⁰ Tomēr vēl viens izdevums iznāca 1592. gadā. Tas ir pilnīgi identisks 1574. gada izdevumam, un vienā grāmatā iesiets kopā ar “*Antiphonae et responsoria, etc*” vesperu vajadzībām, tā ir 1568. gada kopija.

Turpmākie centieni organizēt baznīcas dzīvi Livonijā 16. gadsimtā

Lai gan Valmieras Landtāgs bija paredzējis visu Livonijas baznīcu kopīgu pārvaldību, zināma kārtība tika ieviesta vienīgi Rīgā. Tikai tur bija kaut kas līdzīgs konsistorijai ar atvasinātām tiesībām. Visur citur Livonijas Konfederācijā pilsētu domes kontrolēja ticības lietas. 1547. gadā priesteris Hermanis Marsovs (Hermann Marsow) un Tartu garīdzniecība vērsās pie pilsētas Rātes, lūdzot piešķirt tiem tiesības noteikt baznīcas

⁹⁸ Arbusow 1921, 812, Sehling 1913, 3.

⁹⁹ Sehling 1913, 5-8; Lehtonen 1931, 10.

¹⁰⁰ *Antiphonae et responsoria* 1568, [71].

lietas. Viņi izteica ierosinājumu mācītāju darba kārtībai, kas bija sagatavota Marsova vadībā. Dome to noraidīja. Par atbildi mācītāji ietiepās un atteicās ievērot pilsētas noteikto dievkalpojumu kārtību. Starp pilsētas domi, ģildēm un garīdzniecību Tartu radās liela šķelšanās. Tā kā baznīcai nebija skaidra likuma, attiecībā uz ceremonijām un baznīcu un skolu pārvaldību valdīja liela nekārtība. 1554. gada 10. oktobrī Rāte aicināja mācītājus piekrist prasībai, ka sprediķi par mazo katehismu jālasa divreiz gadā: gavēnī un Miķeļa laikā.¹⁰¹ Šajā sagatavošanā bija arī noteikumi par Altāra Svētā Sakramenta vadīšanu un citiem ceremoniāliem jautājumiem. Nākamajā dienā, 11. oktobrī, tika publicēta deklarācija ar pārmetumiem garīdzniecībai par to, ka vienotības trūkums ceremonijas un administrēšanas jautājumos noved pie nekārtībām baznīcās. Mācītājus aicināja piesaukt Svēto Garu, lai pieņemtu kopīgu lēmumu un tālāk lūgšanās mācītu cilvēkus uz vienprātību. Visu Svēto dienā tika izdota jauna *Kārtība*, kas nopēla baznīcas nekārtību lūgšanu, konfesiju, altāru, ceremoniju, koru un skolu vadības sakarā un norādīja, ka visiem mācītājiem un baznīcu vadītājiem jābūt paklausīgiem lūgšanu, mises vadīšanas, slimo apmeklējumu un citu baznīcas pienākumu pildīšanā.¹⁰²

1558. gadā Moskovija uzbruka Livonijas Konfederācijai, iekaroja Narvu un Tartu un apņēma Tallinu. Novājinātais Livonijas Ordenis vairs nespēja aizsargāt savas teritorijas, tādēļ Livonijas Konfederācija nolēma griezties pie Polijas-Lietuvas pēc palīdzības. Saskaņā ar pakta noteikumiem, kurus pieņēma 1561. gada 28. novembrī, Livonijas muižniecība pakļāvās Polijas un Lietuvas karalim Sigismundam II Augustam ar noteikumu, ka viņiem atļaus praktizēt savu reliģiju pēc Augsburgas Konfesijas doktrīnas. Karalis nolēma, ka viņa Polijas- Lietuvas karalistei būs labāk, ja ļaus Livonijai arī turpmāk palikt luteriskai. Livonijas Ordenis tika izformēts 1562. gada martā, un tā Lielmestrs Gothards fon Ketlers (Gotthard von Kettler), sekodams saviem bruņiniekiem un vasaļiem, pievienojās luterāņu baznīcai.

Livonijas Konfederācija tika sadalīta, un Gothards fon Ketlers tika iecelts par Kurzemes un Zemgales hercogu ar mantošanas tiesībām. Pilteni Ziemeļkurzemē bīskaps Johans fon Minhauzens (Johann von Münchhausen) pārdeva Dānijas karalim Frīdriham II, kurš to atdāvināja savam brālim bīskapam Magnusam fo Holšteinam (Magnus von Holstein). Igaunija, ieskaitot Tallinas pilsētu, tika atdota Zviedrijai, bet pārējā Livonijas daļa, ieskaitot Rīgu, Tartu un Pērnavu, kļuva par Lietuvas Lielhercogistes daļu, lai gan saglabāja daļēju autonomiju un luterisko baznīcu. Lai ieviestu Livonijas padošanās noteikumus, Sigismunds II Augusts sūtīja savu sievas brāli hercogu kalvinistu Radzivilu Melno (Mikołaj Radziwiłł “Czarny”). Viņš ieradās Rīgā 1562. gada martā, lai vadītu Livonijas Ordeņa izformēšanu.¹⁰³ Karalis Sigismunds nomira 1572. gadā, un pēc viņa tronī kāpa Transilvānijas hercogs Stefans Batorijs, kurš pilnībā atbalstīja nesen nodibināto jezuītu pretuzbrukumu Polijā-Lietuvā.

No reliģiskās prakses viedokļa skatoties, Polijas-Lietuvas Romas katoļi Livonijas luterāņus smagi neapspieda, jo viņu kopīgā karaliste, kas bija apvienota Ļubļinas Ūnijā 1569. gadā, bija iesaistīta lielā konfliktā ar Krieviju un Zviedriju. Miera līgums ar Krieviju tika parakstīts 1582. gadā, kurā Stefans Batorijs atguva Livoniju un izdeva dekrētu *Constitutiones Livoniae*, kas atnesa zemei kontrreformāciju. 1582. gada 1.

¹⁰¹ *Sehling* 1913, 18-20, 29.

¹⁰² *Sehling* 1913, 30.

¹⁰³ *Bilmanis* 1945, 9.

maijā Georgs Radzivils (Jerzy Radziwiłł), Viļņas bīskaps, pasludināja Svēto katolisko reliģiju Rīgas pilsētā un paziņoja, ka tā “noteikti augs no dienas dienā, kamēr pārņems visu Livonijas zemi”¹⁰⁴. Livonijas Konstitūciju (*Constitutiones Livoniae*) Polijas-Lietuvas parlaments pieņēma Varšavā 1582. gada 3.-4. decembrī, formāli anulējot Sigismunda Privilēģijas (*Privilegium Sigismundi*), kas bija garantējušas reliģisko brīvību tiem, kas piederēja Augsburgas Konfesijai. Jaunajā konstitūcijā bija teikts, ka no 1582. gada 3. decembra Livonija turpmāk būs katoliska diecēze un Cēsis (Wenden) būs bīskapa rezidence. Pirmais bīskaps bija Aleksandrs Mielinskis (Aleksander Mieliński), bet drīz pēc viņa bija Andreass Patritius Nideckis (Andrzej Patrycy Nidecki) no Krakovas, ievērojams Romas katoļu teologs un karalienes Annas kanclers. Tai pašā laikā 12 jezuīti tika nogādāti Livonijā, un Rīgā sākās kontrreformācijas pasākumi. Tika nodibināta jezuītu koledža un akadēmija, un jezuīti pārņēma Sv. Jēkaba baznīcu un klosteri. Arī Tartu un citās vietās mēģināja ieviest Romas katolicismu. Šīs pūles visur sastapās ar pretestību.¹⁰⁵

Pat tāda nevainīga un zinātniski pamatota rīcība kā kalendāra reformu ieviešana 1584. gadā ar 1582. gada Pāvesta Gregorija XIII bullu beidzās ar dumpi. Luterāņi saprata, ka padoties jebkurā punktā nozīmētu tālāku aizskaršanu un iejaukšanos. Pretestību kalendāra reformai Tartu apspieda viegli, bet Rīgā bija liels dumpis. Karalis piesprieda Katedrāles skolas rektoram mācītājam Heinriham Melleram (Heinrich Möller) un citiem pretestības vadītājiem nāves sodu, bet viņa paša nāve apturēja šī nāves soda izpildi.¹⁰⁶

Batorija pēctecis Sigismunds III Vasa, Zviedrijas kroņprincis, savu opozīciju luterānismam izrādīja vēl dramatiskāk. Viņš dabūja iesauku “Jezuītu karalis”. Viņa valdīšanu, kas sākās 1587. gadā, iezīmēja uzbrukumi protestantu baznīcām un protestantu īpašuma postīšanu visā Polijas-Lietuvas teritorijā, ieskaitot reformēto Viļņas baznīcu 1591. gadā. 1589. gadā uz Landtāgu ieradās delegācija no Rīgas ar lūgumu atvieglot smagos noteikumus, kas bija uzspiesti Livonijas luterāņiem. Landtāgs izveidoja komiteju lietas izpētei. Tā nolēma, ka Sv. Jēkaba baznīca Rīgā paliek Romas katoļu īpašumā, bet, lai izvairītos no turpmākiem nemieriem, jezuītiem jāatstāj Rīga. taču nekāda rīcība nesekoja. Jezuīti palika Rīgā un turpināja savu darbību līdz laikam, kamēr Gustavs Ādolfs tos padzina (Gustaf II Adolph)¹⁰⁷

Kamēr baznīca cīnījās par savu dzīvību, sekmīgai liturģiskajai darbībai bija maz iespēju. Tomēr jāatzīmē, ka pēc kalendāra nemieriem 1585. gada 16. janvārī Rīgas pilsoņi iesniedza *Sešdesmit trīs pantus* (*Sixty Three Articles*), kurā izteica savas prasības. 4. pantā prasīts, lai tiktu atjaunota iepriekšējā Brīsmans iedibinātā baznīcas kārtība, par ko bija agrāka vienošanās.¹⁰⁸ Šī grāmata tika atkārtoti nodrukāta 1592. gadā.

Jezuītu pūles piesaistīt Livoniju Romas katoļticībai vairāk kā jebkad agrāk lika luterāņiem turēties kopā zem sava baznīcas superintendanta un konsistorijas. Mēģinājumi uzspiest Livonijai vienu kopīgu superintendantu baznīcai un skolu lietām un vienu kopīgu konsistorijas tiesu tika izlemti likumdošanas asamblejās, bet tie

¹⁰⁴ Lundström 1914, 13.

¹⁰⁵ Lundström 1914, 11-12; Duin 1975, 24.

¹⁰⁶ Lundström 1914, 14; Krasiński 1840, 61-63.

¹⁰⁷ Krasiński 1840, 205-206.

¹⁰⁸ Sehling 1913, 11.

nekad netika īstenoti.¹⁰⁹ Baznīca bija atkarīga no muižniecības, bet muižniecība baidījās, ka stiprs superintendants traucēs viņiem pieņemt lēmumus savās draudzēs. Lai nu kā, Romas katoļu mēģinājumi atgūt Livoniju turpinājās.

Poļu-lietuviešu centieni integrēt Livoniju savā karalistē noveda pie lēmuma sadalīt varu Livonijā tā, lai to būtu vieglāk kontrolēt. Tādējādi 1598. gadā Livonija tika sadalīta Cēsu, Tartu un Pērnavas palcgrāfistēs. Tomēr kontrreformācijas centieni nevirzījās uz priekšu tik strauji, kā tās atbalstītāji to vēlējās. Savā 1619. gada 23. septembra dekrētā karalis Sigismunds III Vasa nolēma nogludināt taciņu no luterāņiem līdz katoļiem, pasludinot, ka ikviens cilvēks, kas vēlas pāriet katoļticībā, var to darīt, nebaudoties no soda.¹¹⁰ Bet piekritēju nebija. Cilvēki nepievērsa uzmanību karaļa piedāvājumam un palika luterticībā par spīti gandrīz fanātiskai Romas katoļu opozīcijai.

Liturģiskās formas Zviedru laikā

Ar zviedru karaspēka ienākšanu Rīgā karaļa Gustava Ādolfa vadībā 1621. gada 16. septembrī Livonijā sākās jauna ēra. Karalis ļoti vēlējās izjaukt poļu-lietuviešu vēlmi izplatīt kontrreformāciju visā Baltijā. Viņš arī vēlējās stingrāk nostiprināt savu varu Zviedrijas tronī un Zviedrijas kā lielvaras stāvokli. Cilvēks ar stingri luterisku pārliecību, viņš savu misiju Livonijā un Rīgā redzēja kā krusta karu, lai atbrīvotu Livoniju no Polijas-Lietuvas karaļa un viņa jezuītu vietnieku varas. Tūlīt pēc viņa ierašanās Rīgā Sv. Pētera baznīcā notika speciāls dievkalpojums, pēc kura tika dziedāta vācu *Te Deum laudamus*. Nākamajā dienā viņš iegāja Sv. Jēkaba katoļu baznīcā ar savu svītu, dziedādams *Te Deum laudamus* zviedru valodā. Tad notika zviedru dievkalpojums. Dievkalpojuma beigās karalis lika jezuītiem pamest baznīcu.¹¹¹

Savas luteriskās baznīcas aizsardzībai Gustavs no jauna apstiprināja vecās privilēģijas Rīgas pilsētai, kas stājās spēkā 1621. gada 25. septembrī. Cilvēkus pārliecināja, ka viņi var lūgt Dievu pēc Augsburgas Konfesijas noteikumiem, tika atjaunoti baznīcas īpašumi un tika apstiprinātas Rīgas konsistorijas tiesības kā pēdējās instances tiesai. Lai atbrīvotu visu reģionu no Polijas-Lietuvas virskundzības un jezuītu kontroles, karaļa karaspēks aizgāja no Rīgas līdz Tartu un Narvai pie Krievijas robežas.¹¹²

Tagad Baltijas jūra patiesi bija kļuvusi par Zviedrijas ezeru, kas robežojās ar Zviedriju, Somiju, Igauniju, Livoniju, un tās visas kontrolēja Gustavs Ādolfs. Tālāk gar piekrasti bija Kurzeme un Prūsija. Tās nebija Zviedrijas kontrolē, bet tās bija luteriskas. Tādējādi Baltijas jūru varēja saukt par *Mare Lutheranum* (Luterāņu jūru). Caur saviem vietvalžiem Gustavs Ādolfs sāka iedibināt savu varu Livonijas zemēs. Pirmā gubernatora Jespera Matsona Kruša (Jesper Mattsson Kruus) vietā drīz nāca Johans Skute (Johan Skytte), kas tika iecelts par ģenerālgubernatoru Livonijā, Ingrijā un Karēlijā.

¹⁰⁹ *Lündstrom* 1914, 36; Dalton 1887, 83; *Lehtonen* 1931, 19; *Sehling* 1913, 5.

¹¹⁰ *Lundström* 1914, 22.

¹¹¹ *Lundström* 1914, 22.

¹¹² *Lehtonen* 1931, 25.

Gubernatora pienākums bija nodrošināt, lai tiktu atjaunota kārtība, lai tiktu gādāts, ka būtu priesteri, kas vada publiskos dievkalpojumus. Turklāt bija jāregulē mācītāju privilēģijas.

Agrākie mēģinājumi nostiprināt baznīcu zem viena ticības vadītāja bija bijuši neveiksmīgi, bet tagad zviedru valdīšanas laikā tie īstenojās. 1622. gada 23. augustā Gustavs Ādolfs izdeva dekrētu, ieceļot Dr. Hermani Samsonu (Hermann Samson) par superintendentu un inspektoru pār visām baznīcām un mācītājiem visā Livonijā.¹¹³ Viņš vēlējās, lai Samsons labāk ir superintendants nevis bīskaps, jo viņš bija atklājis, ka Zviedrijas bīskapi bija traucēklis viņa centienos saglabāt konfesijas un lūgšanu vienotību. Viņš nebija spējis salauzt viņu varu Zviedrijā un bija apņēmis, ka Livonijā tā nebūs. Tādēļ Samsons būtu superintendants ar pilnām liturģiskām bīskapa tiesībām, bet bez baznīcas varas, ar ko saistījās bīskapa amats.

Karalis Gustavs Ādolfs izteica savu programmu dokumentā, kas datēta ar 1625. gada 24. oktobri. Dekrēts noteica, ka Samsons ir pilnvarots izpildīt visas funkcijas, ko Zviedrijā veiktu bīskaps, ieskaitot gadskārtējās sinodes sasaukšanu ap *Estomihi* svētdienu (septītā svētdiena pirms Lieldienām) un tās pārvaldīšanu. Viņam bija arī dotas tiesības vadīt mācītājiem Svētos rakstus, simbolikas un homiletikas studijas un tiesības viņus eksaminēt, lai redzētu, ka viņi ir stipri savā pretestībā Pāvesta un kalvinistu sekotājiem. Viņam bija tiesības noteikt, kādas ceremonijas jāvada, kādi formulāri jāizmanto katehisma apmācībā un veids, kā jāsatavojas, lai saņemtu Altāra svēto sakramentu. Bez tam viņš noteica, kādi svētki tiks svinēti un kādas ar tiem saistītas māņticības jāapspiež. Karaļa dekrēts noteica šīs tiesības 22 pantos, un karalis pats bija ticības un konfesionālās programmas pēdējais soģis Livonijas baznīcā..¹¹⁴

Lai salauztu patronu varu, viņš divreiz gadā sūtīja superintendentu veikt draudžu pārbaudes, lai redzētu, vai patroni skaidri saprot, ka viņiem kopā ar karali jā rūpējas par baznīcas labklājību, un viņi nedrīkst pieņemt nevienu lēmumu par draudzi bez iepriekšējas saskaņošanas ar viņu. Lai novērstu patronu iespējas izvairīties no šiem noteikumiem, viņš sūtīja ģenerālgubernatoram Skutem vēstuli, kas datēta ar 1629. gada 10. decembri, lai viņš izmanto savu autoritāti tā, lai mācītāji redzētu, ka labāk ir sekot viņam nevis patroniem.¹¹⁵

Savā 1530. gada ziņojumā karalim Samsons rakstīja, ka ir ordinējis 45 jaunus mācītājus un iecēlis trīs jaunus prāvestus.¹¹⁶ Ģenerālgubernators Skute savā vēstulē karalim izteica bažas, ka Samsons ordinē cilvēkus, kas nezina latviešu, ne igauņu valodu, un sākuši mācīties valodu tikai pēc ordinēšanas draudzes mācītāja amatā. Viņš arī sūdzējās, ka Samsons izvēlas mācītājus, kuri zina vācu valodu. Patiesībā Samsons pats nezina vietējās valodas.¹¹⁷ Lai veicinātu turpmākās mācības Livonijas garīdzniecībai un muižniecībai, karalis 1632. gadā nodibina Tartu (Dorpat) Universitāti ar četrām tradicionālām fakultātēm: teoloģijas, medicīnas, filozofijas un juridisko.

¹¹³ *Lündstrom* 1914, 217, 218.

¹¹⁴ *Lündstrom* 1914, 219-221.

¹¹⁵ *Lündstrom* 1914, 228-233.

¹¹⁶ *Lündstrom* 1914, 52.

¹¹⁷ *Duin* 1975, 71-72.

1633. gada 18. februārī karalis īsteno savu sapni un nodibina *consistorium mixtum*, kas sastāv no garīdzniecības un laicīgās varas locekļiem. Konsistorija sastāvēja no astoņiem locekļiem: no direktora, kas atbildēja par visām lietām un kam bija tiesības sasaukt kopā visus konsistorijas locekļus uz pārrunām un lēmumu pieņemšanu. Arī ģenerālsuperintendants bija konsistorijas loceklis. Vēl bija trīs garīdznieki un trīs laji, sekretārs, kas viņiem palīdzēja konsistorijas darbā un vizitācijās. Direktoram un superintendantam bija tieši sakari ar karali un ģenerālgubernatoru. Konsistorija atbildēja par visiem jautājumiem, kas saistīti ar doktrīnu, pastorālo aprūpi, vienības trūkumu, šķelšanos, konfliktiem un baznīcas ceremoniju kārtību, kā arī laulības un morāles jautājumiem, visgodājamāko Altāra sakramentu, baznīcas disciplīnu, skolām, slimnīcām, utt. Bez tam tika nodibinātas trīs zemāka līmeņa konsistorijas trīs galvenajās Livonijas pilsētās: Rīgā, Tartu un Koknesē (Kokenhausen), tās sastāvēja no prāvesta, diviem garīdzniekiem un diviem lajiem.¹¹⁸

Nekur nav minēti zviedru rituāli Livonijā. Tā vietā karalis izteica vēlmi, lai augstās konsistorijas vadībā tiktu sagatavota īsa programma uz citu Augsburgas Konfesijas baznīcu prakses pamata, kas palīdzētu mācītājiem pildīt viņu pienākumus "... šajos pagānu un pāvesta akluma tumšajos laikos" un viņi varētu veikt savus pienākumus gan pret jauniem, gan pret veciem un vadīt dievkalpojumus konsistorijas noteiktā kārtībā.¹¹⁹

Lai veicinātu karaļa dekrēta izpildi un uzlabotu Livonijas baznīcas darbu, Tartu 1636. gada 5. februārī tika pieņemts dokuments, kurā teikts, ka Livonijas baznīca turpmāk tiek sadalīta sešos administratīvos rajonos: Rīgas, Tartu, Pērnavas, Narvas, Kokneses un Cēsu, katrs ar konsistorijas tiesas ieceltiem tiesnešiem, prāvestu un diviem piesēdētājiem. Šīs tiesas izskata baznīcai piederīgas lietas, kas attiecas uz baznīcām, skolām, slimnīcām, mācītāju un citu baznīcas kalpu atalgojumu, domstarpībām par baznīcas ceremonijām, kas rodas no nesaskaņām starp patronu un garīdzniecību, jautājumiem, kas skar izslēgšanu no baznīcas, utt.¹²⁰

Dokumentā izteiktas lielas bažas par baznīcas ceremonijām. Zviedrijā lielā dažādība bija novedusi pie bieži izteiktām prasībām pēc stingras 1614. gada Kārtības ievērošanas. patiesi karalis bija tik norūpējies par šo lietu, ka jaunā valsts konstitūcija, ko pieņēma 1634. gadā, noteica skaidrus noteikumus, ka stiprākais un ilglaicīgākais valdības nodibinājums bija *unio religiosa*, kas balstās uz luterāņu rīcības un dievkalpojumu vienotību. No šī laika būt zviedram nozīmēja būt luterānim, bet būt luterānim nozīmēja atmest ortodoksālo luterānismu un noturēt dievkalpojumus pēc 1614. gada rokasgrāmatas. Arī Livonija tika pārvaldīta pēc zviedru konstitūcijas. Arī šeit tīrā Augsburgas konfesija pārvaldīja baznīcu, un baznīcai bija jāvada tādas pašas ceremonijas kā Zviedrijā. Tomēr Livonijas baznīca sastapās ar grūtībām, jo 1614. gada noteikumi bija zviedru valodā. Vietējās tradīcijas balstījās uz 1530. gadā Brīsmāna uzrakstīto Livonijas *Īso Kārtību*. Jautājumu par baznīcas kārtību noteica ar konsistorijas pavēli, ko izdeva Tartu 1636. gada 5. februārī. Šī pavēle atzina, ka Livonijā pastāv oficiāla kārtība un visās lietās baznīcas likumus nosaka šī kārtība un zviedru parašas. Saskaņā ar šo likumu baznīcas ceremonijas bija jāvada saskaņā ar vispārējo kārtību Zviedrijā, pēc kuras Augsburgas Konvencijas tīrā doktrīna regulē

¹¹⁸ Lündstrom 1914, 238-252; Lehtonen 1931, 32-38.

¹¹⁹ Lündstrom 1914, 243.

¹²⁰ Lündstrom 1914, 255.

baznīcas praksi un ceremonijas, lai tiktu saglabāta un nostiprināta baznīcas vienotība.¹²¹

Nākamais dokuments, ko izdeva Tartu konsistorija 1637. gada 12. jūlijā, noteica veidu, kādā mācītāji tika iecelti un, ja nepieciešams, atcelti no amata. Tālāk teikts, ka superintendants gādā, lai prāvestu un mācītāju sadarbības rezultātā baznīcas ceremonijas visur atbilstu pieņemtajiem noteikumiem.¹²² Tomēr 1638. gada 28. jūnijā tika publicētas baznīcas vizitācijas atskaite par ceremonijām. Tajā bija noteikts, ka draudžu vizitācijām bija jānovērtē, vai mācītāji ievēro baznīcas ceremonijas.¹²³

Šī perioda Livonijas dokumenti bieži piemin tai laikā pastāvošo Liturģijas Kārtību Livonijā. To izstrādāja un ieviesa superintendants Samsons 1632. gadā.¹²⁴ Faktiski šī Kārtība bija pastāvējusi jau agrāk, jo 1631. gada Rīgas dziesmu grāmatā nebija pilnīgu noteikumu par Brīsmāna liturģiju, bet tikai tās daļas, ko dziedāja tauta. Mācītājiem vajadzēja ko vairāk. Viņiem bija nepieciešama grāmata, kurā būtu viss nepieciešamais publisko Dievkalpojumu vadīšanai. Savā 1643. gada 26. augusta vēstulē karalienei Kristīnai viņš raksta, ka tas ir personisks darbs, bet ir vajadzīga viņas pilnvara, lai mācītāji to atzītu. Šī vēstule palika bez atbildes.¹²⁵

Taču pat bez karalienes akcepta darbam bija pilnvarojums no lielās konsistorijas, un mācītājiem vajadzēja to ievērot. Diemžēl nav saglabājusies neviena šī darba kopija. Taču ir skaidrs, ka Samsons tikai pārrakstīja 1614. gada Zviedrijas Kārtības noteikumus, un nebija īpašas vajadzības pēc speciālas pilnvaras. Rezultātā Brīsmāna tradīcija joprojām tika praktizēta un Samsona programma nebija gluži 1614. gada Zviedrijas rituālu kopija.

Johana Gezeliusa 1668. gada Baznīcas Kārtība

Ap 17. gadsimta vidu Livonijai joprojām vēl nebija oficiālas iespiestas baznīcas kārtības. Vienīgā kārtība, kas bija visā reģionā, bija Kurzemes 1570. gada baznīcas kārtība. Uzdevums sagatavot šādu oficiālu kārtību būtu Livonijas baznīcas superintendanta Johana Gezeliusa ieguldījums, kurš šo amatu ieņēma 1660-1664. g., vēlāk to turpināja bīskaps Ābo (Turku). Gezelius ieradās Livonijā no Stor-Skedevi draudzes Wāsterās diecēzē. Viņš bija ļoti ietekmējies no bīskapa Johanna Rudbekija (Johannes Rudbeckius) un no bīskapa Olava Laureliusa (Olavus Laurelius), kuriem piemita labas organizatora un administratora prasmes.¹²⁶ Laikā, kad Gezelius ieradās Livonijā, Zviedrijas baznīcā bija radušās nopietnas doktrīnas un liturģiskas nesaskaņas. Pēc Romai simpatizējošās karalienes Kristīnas lūguma bīskaps Johanness Matias Gotus (Johannes Mathiae Gothus) no Strāngnās diecēzes sagatavoja baznīcas kārtību, kurā bija jaušama stingra sinkrētiskā vācu teologa Georga Kalikstus (Georg Calixtus) ietekme un kuras sacerēšanā bija izmantota anglikāņu *Kopīgo lūgšanu grāmata* (*Book of Common Prayer*) un 1637. gada Polijas -Lietuvas Reformātu un Bohēmijas brāļu *Lielā Gdaņskas kārtība* (*Great Danzig Agenda*). Bīskaps Laurēliuss

¹²¹ Lündstrom 1914, 257-259.

¹²² Lündstrom 1914, 269-272.

¹²³ Lündstrom 1914, 272-278.

¹²⁴ Harnack 1877, 616; *Sammlung der Gesetze* 1821, 1725-1726.

¹²⁵ Lündstrom 1914, 283-284.

¹²⁶ Harjunpaa 1968, 29-31; Martin E. Carlson 1944, 304. pilnīgs skaidrojums par 1637. gada *Lielās Gdaņskas programmas* sacerēšanu un publicēšanu atrodams Petkūnas 2007.

bija mutiski kritizējis Gotus darbu kā atteikšanos no Svēto Rakstu un konfesionālām pozīcijām. Pats Laureliuss apņēma uzrakstīt jaunu baznīcas kārtību, kurā ieviestu *Wästerås* diecēzi. Gazeliuss to izmantoja savā Livonijas baznīcas kārtībā.¹²⁷

Kad Gazeliuss ieradās Livonijā 1660. gadā, tajā valdīja haoss. Moskovija bija izpostījusi reģionu tāpat, kā iepriekš bija izpostījusi Lietuvas Lielhercogisti. Baznīcas bija sagrautas, augstajai konsistorijai bija pārāk maza vara, lai īstenotu savus lēmumus, jo mācītāji tos vienkārši ignorēja, tāpat kā vienmēr bija ignorējuši superintendanta direktīvas. Bieži izcēlās konflikti starp pilsētās domēm un baznīcas priesteriem pilsētās un asi konflikti starp atsevišķiem mācītājiem. Turpmākas domstarpības radās arī starp superintendantiem un tiem, kam bija patronāžas tiesības draudžu baznīcās. Gazeliuss bija skaidrs, ka kandidātu izglītības līmenis, kas pretendēja uz mācītāja amatu, un viņu iecelšana mācītāja amatā bija jāuzlabo. 1662. gada pavasarī viņš vērsa Livonijas likumdošanas asamblejas uzmanību uz to, lai uzlabotu izglītības līmeni Tartu Universitātē un neļautu iecelt amatā mācītājus bez atbilstošas izglītības. Vēl vairāk, mācītājam bija jāprot sarunāties vietējā valodā un jāsaprot atbilstošs Bībeles tulkojums latviešu valodā. Atdarīnot zviedru praksi, viņš 1662. martā izplatīja noteikumus, lai izlabotu trūkumus esošajā baznīcas likumdošanā.¹²⁸

Ir skaidrs, ka Gazeliuss rūpēja paaugstināt garīdzniecības un baznīcas stāvokli Livonijā. Viņš neuzskatīja, ka vienkārša zviedru prakses ieviešana būtu piemērota. Tā vietā viņš kopā ar ģenerālgubernatoru gribēja salīdzināt zviedru kārtību ar esošo praksi Livonijā, lai novērtētu pašreizējo situāciju.

1664. gada jūnijā Rīgas Sinode nolēma, ka jāievieš baznīcas pagaidu Kārtība, kamēr superintendants pabeigs vispusīgu baznīcas Kārtību. Vēlāk tajā pašā gadā Gezeliusu iecēla par Ābo bīskapu. Viņš aizbrauca no Livonijas, darbu nepabeidzis, bet ar pārliecību, ka citi turpinās viņa iesākto darbu. Tikšanās laikā ar Zviedrijas impērijas kancleru 1665. gadā viņš minēja vajadzību pēc Livonijas baznīcas Kārtības. Kanclers apsoltīja, ka paskatīsies, ko var darīt. Pakļaujoties ģenerālgubernatoram Bengtam Oksenšternam (Bengt Oxenstierna) valdība apņēma, ka Livonijai vajag savu baznīcas kārtību un 1666. gada decembrī bīskapam Gezeliusam un bīskapam Zaharijam Klingiusam (Zacharias Klingius) no Gēteborgas karalis uzdeva darbu paveikt. Gezelius bija labi sagatavojies darbam. Viņš bija savācis materiālus, ieskaitot veco 1571. gada zviedru Kārtību un Laureliusa 1659. gada uzmetumu. Svarīgs papildu avots bija uzmetums, ko bija sagatavojis Eriks Gabrielsons Emporagriuss (Erik Gabrielson Emporagrius), kas vēlāk kalpoja kā Strāngnās bīskaps. Turklāt Gezeliusu izpētīja arī citas vācu baznīcu kārtības, kā arī noteikumus, ko lietoja Livonijā kopā ar 1530. gada Brīsmāna izdoto grāmatu un Kurzemes baznīcas 1570. gada Kārtību.¹²⁹

1666. gada 1. novembrī Gezelius rakstīja jaunajam Livonijas superintendantam Georgam Preisiusam (Georg Preussius), lai novērtētu projektu. Preisiusam ne īpaši patika ideja, ka livoniešiem nepieciešama palīdzība no ārpusē, un viņš atteicās sniegt viņam materiālus, kas bija vajadzīgi darba pabeigšanai. Atteikums Gezeliusu neatturēja. 1668. gada 5. oktobrī atklātā vēstulē viņš atzīmēja, ka ir atradis ļoti maz

¹²⁷ Lehtonen 1931, 61-63, 69.

¹²⁸ Lehtonen 1931, 61-63, 69.

¹²⁹ Lehtonen 1931, 71-75.

materiālu Livonijā, kas palīdzētu sagatavot baznīcas kārtību, kas noteiktu praksi, ko varētu lietot visur baznīcā un tādēļ viņam jāiepažīstas ar citu baznīcu kārtību.¹³⁰ Bīskaps Klingiuss no Gēteborgas deva savu ieguldījumu projektā, studējot un izvērtējot Kurzemes 1570. gada kārtību. Viņa darbs arī saturēja izvilumus no Zviedrijas baznīcu 1571. gada kārtības. Gezeliusa un Klingiusa ziņojumi tika iesniegti Livonijas ģenerālgubernatoram Klēsam Totam (Claes Tott) 1668. gada 6. oktobrī.¹³¹

Gezeliusa 1668. gada baznīcas kārtība sastāvēja no četrām grāmatām. Pirmo divu grāmatu kopijas ir saglabājušās, trešā saglabājusies fragmentāri, bet no ceturtās tikai plāns. Pirmajā grāmatā aprakstīta kristiešu doktrīna un tās ietekme uz dievkalpojumiem, katehēzi, dziesmām, lūgšanām un baznīcas ceremonijām, tajā ir arī rubrika par svēto kristīšanu, par aizlūgumiem par sievietēm, par publisku un personisku nožēlu, par gatavošanos svētajai komūnijai, svētās komūnijas celebrēšanu, baznīcas disciplīnu un tiesībām piedot un atlaist grēkus, laulību, saderināšanos, šķiršanos, slimo un ieslodzīto apmeklēšanu, par kristīgām bērēm. Otrā grāmata ir par pastorālo aprūpi, mācītāju un kapelānu iecelšanu, par superintendanta un prāvesta vēlēšanām, par lietām, kas attiecas uz baznīcas kalpiem un uzraugiem, par garīdzniecību epidēmiju un karu laikā, par konsistoriju, sinodes, vizitāciju noteikumiem un baznīcas īpašumu.¹³²

Trešā grāmata ir pieejama tikai fragmentāri. Tā veltīta superintendanta, prāvesta, mācītāju un citu baznīcas kalpu darbam un rūpēm par viņu atraitnēm. Tajā ir arī norādījumi par baznīcas ēku uzturēšanu, baznīcu iesvētīšanu, to patroniem un viņu pienākumiem, kanceles, altāru rotājumiem, altāra statujām, altāra svētbildēm (altārglezlēm), liturģiskajiem tērpiem, svečēm, lustrām, biķeriem, vīna krūkām, eļļas traukiem, kristāmbļodām un smilšu pulksteņiem. Jāpiezīmē, ka gleznas un statujas palīdz vienkāršajiem ļaudīm mācīties Bībeles stāstus, bet nedrīkst pieļaut elkdievību. Doti norādījumi par laulību reģistrāciju ierakstiem, kristīšanu un citiem draudzes aprūpes darbiem, kā arī par ziedojumiem. Ir arī noteikumi baznīcas kalpotājiem (*Kirchendiener*) un ķesteriem. Tālākajās nodaļās runāts par skolām, literatūru, nabagmāju un slimnīcu uzturēšanu, ko darīt ar ubagiem, poļiem, krieviem, dziedoņiem, menestreliem ar lāčiem un pērtiķiem, turkiem un čigāniem. Iztirzāti arī mācītāju pienākumi un to cilvēku vajadzības, kuru mājas vai baznīcas nodegušas ugunsgrēkā.¹³³

No ceturtās grāmatas, programmatiskās, ir saglabājušies tikai nodaļu virsraksti. Grāmatā runāts par kristīšanu, ārkārtas kristīšanu, misi, laulībām, sieviešu aizlūgumiem, attieksmi pret prostitūtām, laulības pārkāpējiem (ģimenes jautājumiem) un citiem lieliem draudzes grēciniekiem, slimo apmeklējumiem, cietumnieku un to cilvēku apmeklēšanu, kas gaida tiesu, par apbedīšanu un katordznieku apbedīšanu.¹³⁴

Bīskaps Gezelius nosaka, ka dievkalpojumiem jānotiek nopietnā un organizētā veidā saskaņā ar veco kārtību, jo tikai caur Dieva vārda lūgšanu un pateicību un pareizu

¹³⁰ Lehtonen 1931, 75-77.

¹³¹ Lehtonen 1931, 77-78.

¹³² Lehtonen 1931, 351-352.

¹³³ Lehtonen 1931, 325-327.

¹³⁴ Lehtonen 1931, 327-328.

sakramenta lietošanu kopā ar lūgšanu un pateicību var gūt patiesas zināšanas par Dievu un stiprināt ticību Dievam.

Dieva draudze sanāk kopā svētdienās. Trīs lielie svētki Ziemassvētki, Lieldienas un Vasarsvētki jāsvin ar īpašiem svētku dievkalpojumiem trīs dienas. Arī šo svētku ceturtdā diena uzskatāma par svētu Zviedrijas karalistē, un būtu labi šajā dienā atturēties no smagiem darbiem un pārdomāt Dieva dižos darbus. Pārējie gadskārtējie svētki ir Jaungada diena, Zvaigznes diena, Sveču diena, Marijas Pasludināšanas diena, Debesbraukšanas diena, Jāņa Kristītāja diena, Marijas Debesīs uzņemšanas diena un Sv. Miķeļa diena. Tās jāsvin ar mūziku un īpašām dziesmām. Apustuļu dienas un Visu Svēto diena visur jāsvin, atturoties no darba un ejot uz baznīcu. Svinamas ir arī karaļa noteiktās pateicības dienas, svētku dienas un grēku nožēlas dienas. Mācītājiem jāraida vienkāršajiem ļaudīm labs paraugs un jāraugās, lai šīs dienas tiktu pavadītas godbijīgā veidā.¹³⁵

Ceremonijas ir *adiaphora*, bet tās nav mazsvarīgas. Dieva draudze tās ir saņēmusi kristiešu brīvībā, un to atmešana vai izmaiņšana aizvairo vienkāršos ļaudis. Ja izmaiņas nepieciešamas, tās nevar izdarīt patvaļīgi, bet tikai ar ģenerālās asamblejas vispārēju piekrišanu. Pieņemto tradicionālo praksi nevar grozīt.

Lai gan pašas programmas nav, Gezeliusa apstiprināto ceremoniju apraksts ir saglabājies. Galvenais dievkalpojums sākas ar rīta dziesmu un grēku atzīšanu, *Kyrie un Gloria in Excelsis Deo* vai *Gods Dievam augstībā (Allein Gott in der Höh sei Eh)*, kolekti, vēstījumu, antifonu no psalmu grāmatas, *Es ticu (Credo)* un izvēlēto dziesmu. Dievkalpojums sākas ar īsu sagatavošanu un teksta lasījumu, tā skaidrojumu par to, kā tas labvēlīgi ietekmē draudzi, un lūgšanu. Pēc sprediķa seko svētā komūnija, kas beidzas ar svētības došanu no altāra. Gezelius atzīmē, ka aukstā laikā, katehisma mācībās, bērēs un laulībās un citos īpašos gadījumos ir pieļaujama izmaiņa, bet nedrīkst mainīt dievkalpojuma laiku. Mācītājam nav jāvalkā liturģiskais tērps, kad nav dievgaldnieku, bet pilns Dievgalda dievkalpojums jānotur lielajos svētkos. Pēc sprediķa no kanceles var izziņot svarīgus notikumus par svētkiem un pateicības un grēku nožēlas dienām. Citi paziņojumi jāsuņa pa pastu nevis jānolasa. Pastorālā aprūpe jāveic atbilstoši programmā dotajai kārtībai.¹³⁶

Gezeliusa darbs ir ļoti konservatīvs. Dažos aspektos tas pastiprina, citos izmaina pastāvošo Livonijas kārtību, lai pielīdzinātu to Zviedrijas praksei. Viņš sniedz sīkas instrukcijas attiecībā uz Svētā Vakarēdiena celebrēšanu un izmantošanu, svēto komūniju slimajiem un komūniju ārkārtas steidzamības gadījumos, Kā, piemēram, kara un mēra laikā. Viņš uzsver, ka nekādā gadījumā neordinēts lajs nevar vadīt sakramentu un neviens mācītājs nevar sev dot svēto vakarēdienu, ja ir spējīgs saņemt to no cita priesterā, ja draudzē nepastāv paškomūnijas prakse. Normālos apstākļos komūnija jānotur baznīcā.

Gezelius sniedz precīzu priekšstatu par veidu, kā tika iesvaidīts un dalīts svētais vakarēdiens Livonijas baznīcās 17. gadsimta vidū, kad teoloģija, dievbijība un ārējās izpausmes saskanēja ar veidu, ko bija noteikusi ortodoksālā luteriskā baznīca ar piētismu un racionālismu.

¹³⁵ Lehtonen 1931, 92-93.

¹³⁶ Lehtonen 1931, 120-122.

1668. gada rudenī baznīcas kārtību iesniedza Livonijas ģenerālgubernatoram, lai ģenerālsuperintendants Preisiuss un baznīcas vadošie teologi to pārbaudītu. Gubernators par darbu izrādīja lielu entuziasmu un izteicās, ka to varētu izmantot arī Igaunijā. Tomēr superintendants Preisiuss un viņa atbalstītāji viņa entuziasmu neatbalstīja. Gezeliuss nebija Livonijas vācietis, bet zviedrs, kurš pēc karaļa rīkojuma bija pavadījis Livonijā četrus gadus. Viņa uzrakstītā kārtība bija sacerēta Somijā, ne Livonijā, un tai trūka Livonijas baznīcas dzīves izpratnes. Iespējams, tomēr svarīgākais iemesls viņu atturīgajai attieksmei pieņemt šo kārtību bija tas, ka tā paredzēja tādu lietu kā Apustuļu dienas atzīmēšanu, kas Livonijā sen bija atmesta, kā arī publisku atzīšanos grēkos, kas šeit nekad nebija tikusi ieviesta. Viņu pretestība bija pietiekami liela, lai šī kārtība netiktu apstiprināta ar likumu.¹³⁷

Nepieņēmuši Gezeliusa darba regulējošos noteikumus, muižniecība un garīdzniecība turpināja strādāt, izmantojot agrāko oficiālo dokumentu neatbilstošos noteikumus, lai ko superintendants un konsistorija laiku pa laikam nolemtu līdz brīdim, kad jauna Zviedrijas baznīcas kārtība tiktu pieņemta. Tad superintendanta un konsistorijas viedoklim būtu maza nozīme.

Liturģiskās formas 17. gadsimta beigās

Paliek neatbildēts jautājums, kādā mērā Brīsmāna tradīcijas saglabājās Livonijas baznīcā 17. gadsimtā. Tā kā Gezeliusa un Samsona programmas nav saglabājušās, vienīgais pieejamais materiāls ir tā laika Livonijas baznīcas dziesmas. Tās norāda, kādā mērā Brīsmāna kārtība turpināja pastāvēt. Šīs kārtības oriģinālizdevums nāca klajā 1530. gadā kopā ar baznīcas dziesmām. Vēlāk grāmata tika izdota atkārtoti vairākas reizes, un dziesmu daļa tika papildināta. Pēdējā izdevumā, kurš iznāca 1592. gadā, mēs atrodam neizmainītu Brīsmāna liturģiju no 1530. gada grāmatas.

17. gadsimts tuvojās ar daudzām izmaiņām. Reliģiskajā sfērā baznīcai vajadzēja pielāgoties, lai atbilstu kontrreformācijas un tās jezuītu aizstāvju izaicinājumiem. Kultūras un valodas sfērā Rīga un Livonija turpināja attīstīties par nozīmīgām vācu valodas sabiedrībām, un pamazām vācu dialektu (*Plattdeutsch*), ko bieži varēja dzirdēt uz ielas, veikalā un baznīcā, nomainīja vācu literārā valoda (*Hochdeutsch*). Lutera Bībeles valoda strauji kļuva par standarta formu. Pretēji Anglijai, kur standarta valodas formu attīstīja literatūras milži Spensers un Šekspīrs, situācija vācu zemēs bija pavisam citāda. Šeit tikai un vienīgi Lutera Vācu Bībelei bija tik liela ietekme, ka tā veidoja standarta valodu. Pat Romas katoļu *Gemeinsames Deutsch* neizbēga no visaptverošas Lutera gramatikas un leksikas ietekmes. Pārmaiņas nebija straujas, bet 17. gadsimta pirmajā desmitgadē vairs nebija nepieciešams Rīgā turpināt izdot liturģijas un dziesmu grāmatas vācu valodas dialekta formā.

1615. gadā pirmā baznīcas dziesmu grāmata vācu literārajā valodā Livonijā, ko bija sagatavojis mācītājs Hermanis Samsons (Hermann Samson), tika nodrukāta Rīgā. Viss, ko mēs par to zinām, ir atrodams Kristiana Berkholca (Christian Berkholz) un Johannesā Gefkena (Johannes Geffcken) atskaitē par to, ka pirmā daļa sastāvēja no literārajā valodā pārceltām dziesmām no senākas Rīgas baznīcas dziesmu grāmatas kopā ar piecām dziesmām, kas tur nebija iepriekš bijušas. Otrā daļa, kas saucās *Garīgas dziesmas un psalmi pēc Lielo Svētku kārtības, kopā ar jaunām garīgām*

¹³⁷ Lehtonen 1931, 335-336.

*dziesmām, arī rīta dziesmas, maltītes dziesmas un vakara dziesmas sakārtotas viena pēc otras, katra ar savu numuru, utt. (Geistliche Lieder und Psalmen, Nach Ordnung der Festen, sampt andern zusammengesuchten Newen Geistlichen Liedern, etc), sastāvēja no baznīcas dziesmām un jaunākām kompozīcijām. Diemžēl neviena no tām neaprasa liturģiskos tekstus, kas minēti dziesmu grāmatā.*¹³⁸

Var uzskatīt, ka šīs vācu dziesmu grāmatas liturģiskā daļa daudz neatšķīrās no liturģiskās nodaļas, kas atrodama Livonijas dziesmu grāmatā latviešu valodā, kas publicēta 1615. gadā Rīgā ar nosaukumu *Psalmi un garīgas dziesmas, ko dziedāt Dieva baznīcā Rīgā un citur Austrumlivonijā latviešu zemnieku, parasto saimnieku un zemnieku valodā priekš viņu labuma un dievbijības. Drukāts Rīgā, Livonijā no Nikolasa Molinna (Nicolayus Molinn), utt. ("Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge, welche in der Kirchen Gottes zu Riga, vnd anderen örtern Liefflandes mehr, in Liefflendscher Pawrsprache gesungen werden, usw). Šeit mēs atrodam Brīsmāna liturģiju, kas ir tikai nedaudz mainīta, lai pielāgotos latviski runājošai draudzei. Tas norāda, ka baznīca turēja savus dārgumus lielā godā un nebija ieinteresēta tos mainīt.*¹³⁹

1631. gada vācu dziesmu grāmata parāda dažas novirzes no Brīsmāna. Tā bija izdota Gustava Ādolfa karaliskajā aizbildniecībā. Dziesmu grāmata acīm redzami ir paredzēta baznīcas soliem (draudzei), nevis altārim. Tā ir sakārtota pēc katehisma galvenajām daļām. Parastā *Missa fidelium* ir atrodama altāra sakramenta sadaļā. Tajā mēs atrodam tautai paredzēto daļu no Svētās komūnijas liturģijas: ievadu, *Sanctus* aun *Benedictus qui venit, Mūsu Tēvs, Agnus Dei*, evaņģēlija apžēlošanu (*Pax Domini*), sakramenta dalīšanu un dziesmas *Jesus Christus, unser Heiland un Sei gelobet und gebenedeiet*. Pēc komūnijas mācītājs beidz misi ar *Sveicinājumu* un vienu no četrām kolektēm, tad priesteris dzied saīsinātu Arona Svētību, uz ko draudze atbild "Dievs, apgaismo savu vaigu pār mums un esi mums žēlīgs". Rubrika *Missa catechumenorum* ir sadalīta daļās un ievietota starp sezonai atbilstošām daļām, kā izdevējiem šķitis pareizāk. Rīta lūgšanas un vesperes nav dotas, bet svētdienas un darbdienu psalmi izvietoti tāpat kā Brīsmānam, tikai ar dažiem papildinājumiem. Acīmredzot bija uzskats, ka tikai mācītājiem vajadzēja pilnīgu Dievkalpojumu formas izdevumu.¹⁴⁰

Tās pašas dziesmu grāmatas iznāca latviešu tulkojumā 1631. gadā ar nosaukumu *Latviešu garīgās dziesmas, psalmi, kolektes un citas lūgšanas, lietojamas visu gadu kristiešu sanāksšanās mājās un baznīcā. No jauna pārskatīts, izlabots un pilnveidots no Georga Manceļa (Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen Collecten vnd Gebehte so das gantze Jahr durch in Christlicher versammlung zu Hause vnd in der Kirchen gebraucht werden, etc.)* Abas mises *Missa catechumenorum* un *Missa fidelium* ir gandrīz identiskas saturā ar vāciski drukāto grāmatu.¹⁴¹

1631. gada dziesmu grāmatai bija vairāki izdevumi. 1660. gadā tos aizvietoja ar jaunu izdevumu ar nosaukumu *Pilnīga Rīgas dziesmu grāmata (Vollständiges Rigisches Gesangbuch)*. Tā sacerēta pēc 1631. gada parauga.¹⁴² 1664. gadā parādījās jauns Rīgas Dziesmu grāmatas izdevums ar nosaukumu *Jaunā uzlabotā Rīgas Dziesmu*

¹³⁸ Geffcken 1862, XXXVI-XXXVII; Berkholz 1878, 19-25.

¹³⁹ *Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge* 1615, 1-21.

¹⁴⁰ *Rigisches Gesangbuch* 1640, 81-89.

¹⁴¹ *Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen* 1631, 91-105.

¹⁴² *Vollständiges Rigisches Gesangbuch* 1660, 178-190.

grāmata (*Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch*), ko bija rediģējis Johanness Brevers (Johannes Brever). Mises *Missa fidelium* forma un struktūra saglabāta iepriekšējā. Mises *Missa catechumenorum* ir vairāk integrētā formā pie sezonas lūgšanām.¹⁴³ Atkārtots izdevums iznāca 1670. gadā.¹⁴⁴ 1695. gada un 1700. gada izdevumi arī ir 1664. gada izdevuma atkārtojumi, bet no tiem ir izņemtas visas Komūnijas dziesmas, izņemot *Jēzus Kristus mūsu glābējs*, iespējams, tāpēc, ka izplatījās piētisms un iešana pie Dievgalda samazinājās. Tomēr pirms Ievada ir ievietota jauna rubrika ar Johana Franka (Johann Franck) dziesmu *Dvēsele, rotājies ar prieku* (*Schmücke dich, o liebe Seele*), norādot, ka cilvēkiem ar prieku jānāk uz Komūniju, tā ir attieksme, kas nav raksturīga piētistiem.¹⁴⁵

Otra, pavisam unikāla latviešu dziesmu grāmata Livonijas baznīcai tika publicēta Rīgā 1685. gadā ar nosaukumu *Latviešu garīgās dziesmas un psalmi, kolektes un lūgšanas, lietojamas visu gadu kristiešu sanāksšanās mājās un baznīcā. No jauna pārskatīts, Georga Manceļa, superintendanta, teoloģijas licenciāta, bijušā Kurzemes hercogistes galma priesteru Georga Manceļa savāktas. Izdotas latviešu valodā. Tagad no jauna izdotas un uzlabotas ar brīnišķīgām ritmiskām dziesmām no Kristofera Fīrekeru (Christopher Fürecker) un citiem uzticamiem dvēseļu ganiem (Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen, Collecten und Gebäte)*. Pēc formas un satura tās bija līdzīgas 1631. gada Georga Manceļa izdotajām, bet tagad vecie tulkojumi bija nodrukāti blakus jaunākiem tulkojumiem, tas bija Kristofera Fīrekeru, Gerharda Remlinga (Gerhard Remling) un citu latviešu valodnieku darbs. Katrs mācītājs tagad varēja izvēlēties, vai turēties pie vecās versijas, vai drosmīgi lietot jauno. Svētā Vakarēdiena celebrācijas noteikumi bija tādi paši kā 1631. gada izdevumā.¹⁴⁶

Piētisms strauji izplatījās, un, lai pieskaņotos tam ar jaunām dziesmām, 1689. gadā parādījās jauna uzlabota vācu dziesmu grāmata ar nosaukumu *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch*. Tajā nebija ne parasto lūgšanu, ne sezonas lūgšanu Dievkalpojumiem. Tā galvenokārt bija paredzēta dievbijīgam darbam ikdienas lūgšanām un Komūnijas sagatavošanai. Piētismam izplatoties, Brīsmāna tradīcija un tās atvasinājumi atkāpās piētisko neliturģisko dievbijīgo saiešanu un viņu godbijīgās kristiešu dvēseļu reliģijas priekšā.

Turpmāk 18. gadsimta sākumā karalis pavēlēja, lai Brīsmāna tradīciju aizvieto ar zviedru rituālu. Viņam rūpēja, lai visā valstī tiktu lietota vienota forma un ceremonija. 1713. gadā Leipcīgā publicētajā izdevumā *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* liturģijas vispār nebija. Tai vietā bija dievbijīgas lūgšanas no vispopulārākā viduslaiku lūgšanu rakstnieka Tomasa a Kempisa (Thomas a Kempis) rakstiem. Piētistu kustībai bija raksturīgi, ka tā reintroducēja luterismā lielāku viduslaiku lūgšanu tēmu pārsvaru; kaut arī tās nebija pilnīgi izzudušas pēc Reformācijas, tām agrāk nebija veltīta pietiekama uzmanība. Neapšaubāmi papildu faktors tam bija zviedru kārtības ieviešana Dievkalpojumos, kas sākās 18. gadsimta pirmajā desmitgadē. Brīsmāna

¹⁴³ *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* 1664, 174-184.

¹⁴⁴ *Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch* 1670, 209-221;

¹⁴⁵ *Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch* 1695, 421-423; *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* 1700, 421-423.

¹⁴⁶ *Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen* 1685, 151-164.

Kārtība izzuda. Baznīca vairs neizmantoja viņa *Kārtību*, un piētistiem nepatika ne viņa, ne citu *Romas sekotāju* kārtība.¹⁴⁷

1686. gada zviedru kārtība un tā ieviešana Livonijā

Liturgiskās un teoloģiskās pretrunas Zviedrijas baznīcā radīja nepieciešamību pēc jaunas baznīcas kārtības sagatavošanas 1686. gadā. To izdeva 1687. gadā zviedru un vācu valodās. Vācu izdevums parādījās ar nosaukumu *Baznīcas noteikumi un kārtība, kā to 1686. gadā noteicis varenais zviedru, gotu un vendu kungs un karalis Kārlis XI, kas nodrukāts un publicēts 1687. gadā ar attiecīgiem dekrētiem, tulkots vācu valodā ar Viņa Karaliskās Augstības žēlīgu pavēli (Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr Herr Carl, der Eilffte, der Schweden, Gothen und Wenden König, usw.)*

Ievadā karalis atkārtō zviedru reformācijas vēsturi un 17. gadsimta doktrīnas lēmumus, kas lika viņam izdot jaunu rituālu. Tajā ietvertas 28 nodaļas par pastorālo darbību, Svētā Vakarēdiena celebrāciju un citām liturgiskām lietām, noteikumi baznīcas dziesmu dziedāšanai, svētkiem un citām īpašām svinībām. Iekļautas arī tēmas, kas attiecas uz baznīcas kārtību, pastorālo darbību, mācītāju ordinēšanu, bīskapu vēlēšanu un iesvētīšanu, bīskapu, superintendentu, prāvestu, mācītāju, kapelānu un citu baznīcas kalpu pienākumiem, mācītāju sinodi, baznīcas īpašumu, jaunuzcelto baznīcu un slimnīcu iesvētīšanu.

Kārtība nosaka sīki pa minūtēm, kādi dievkalpojumi jānotur baznīcā un kad tie jānotur, kā arī īpaši norādījumi par altāra sakramenta administrēšanu un celebrēšanu. Lauku apvidos, kur var būt tikai viens dievkalpojums, tam jābūt plkst. 8 no rīta. Stokholmā un citās lielās pilsētās agrajiem rīta dievkalpojumiem jāsākas plkst. 6 no rīta, lai galvenais dievkalpojums var sākties, kad zvans nozvana plkst. 7 vai 8 no rīta. Agrais dievkalpojums sākas ar rīta dziesmu un *Te Deum laudamus*, un sprediķis balstās uz kādu katehisma nodaļu. Dievkalpojums beidzas ar lūgšanu un svētību, izņemot tad, kad ir Dievgalds. Galvenais Dievkalpojums sākas ar publisku grēksūdzi. Pēc sprediķa seko aizlūgumi no Vēstījuma un evaņģēlija, aizliegumi vai laulības un citas lietas, kas jāsludina no kanceles.¹⁴⁸

Vesperes sākas pēc zvana plkst. vienos ar baznīcas dziesmu, lūgšanu, sprediķi un svētību. Sestdienās un pirmssvētku dienās jābūt dziesmai un lūgšanai par apustuļu vēstulēm kopā ar nožēlošanas psalma lasījumu, grēksūdzi un piedošanu. Dievkalpojums beidzas ar lūgšanu altāra priekšā un svētību. Bija doti arī noteikumi darbdienu dievkalpojumiem.¹⁴⁹ Svētais vakarēdiens jāpiedāvā, kad vien ir gribētāji. Lielās draudzēs tam jābūt katru otro vai trešo svētdienu un noteikti lielos svētkos un Lūgšanu dienā. Pirms Svētā Vakarēdiena ķesteris vai cits baznīcas kalpotājs sagatavo dievmaizītes un vīnu. Tie jānoliek uz altāra pirms vārdiem: *Nemiet un...un Mūsu Tēvs*. No kanceles mācītājam jāaicina ļaudis nākt kā augstiem viesiem pie Dievgalda teikt grēksūdzi, turēt patiesu ticību, godāt laulību, būt pazemīgiem un skaidrā prātā,

¹⁴⁷ We have not taken note of every hymnal produced during that period of which there were indeed a large number of hymnals produced. Our purpose rather has been to show how the Briesmann liturgical tradition fared in later years in Livonia. Cf. *Berkholz* 1878.

¹⁴⁸ *Kirchen-Gesetz und Ordnung 1686*, 11-13.

¹⁴⁹ *Kirchen-Gesetz und Ordnung 1686*, 14.

netērēt laiku nevērtīgām biedrībām, dejām, kāršu spēlēm sabata laikā, bet nodoties meditācijai un svētās dienas svinēšanai.¹⁵⁰

Pēc sprediķa mācītājs iet pie altāra, paņem biķeri un dzied *Nemiet un ēdiet...* Viņam jāuzmanās, lai neviena dievmaizīte nenokrīt zemē un ne pilīte vīna neizlīst. Ja viņam pašam trīc rokas, jābūt citam priesterim, kas vada sakramentu. Ja nepietiek vīna vai dievmaizīšu, mācītājs no jauna apsvēti tikko atnesto vīnu un dievmaizītes ar Kristus vārdiem. Ir paredzēts, ka ļaudis iet pie grēksūdzes un saņem sakramentu tajā draudzē, kur viņi dzīvo. Ļaudīm jāzina, ka viņi drīkst iet pie sakramenta ārpus savas draudzes tikai ārkārtas nepieciešamības gadījumā.¹⁵¹

1686. gada baznīcas kārtībai vajadzēja kalpot kā baznīcas konstitūcijai ne tikai Zviedrijā, bet visās provincēs, kas bija zem zviedru varas. 1690. gada 2. jūnija vēstulē karalis Kārlis XI lūdza Livonijas ģenerālgubernatoru Jakobu Johanu Hastferu (Jacob Johann Hastfer) ieviest Livonijā vienotību ar šiem noteikumiem. Tāpēc lieta nonāca teritoriālajā asamblejā Tartu 1690. gadā. Asamblejā daudz tika diskutēts par to, kā šie noteikumi, kas bija formulēti Zviedrijas apstākļiem, ietekmēs Livonijas baznīcu.¹⁵²

Runājot ar Viņa Karaliskās Augstības pilnvaru, Livonijas ģenerālgubernators Hastfers iztirzāja šos jautājumus dokumentā, ko Livonijas augstākā juridiskā konsistorija publicēja 1690. gada 17. jūlijā.¹⁵³ Daži bija jautājuši, kāpēc to nevar aizvietot ar īpaši Livonijai paredzētu neatkarīgu ceremoniju. Karaliskais dekrēts, ko izdeva 1691. gada 30. jūnijā, noteica, ka Livonijai nebūs nekādas neatkarīgas kārtības. Zviedrijā visā baznīcās jābūt vienai kārtībai. Tika uzdoti arī jautājumi par dievkalpojumiem, kādi Livonijā kopš reformācijas netika noturēti. Karalis nolēma, ka Apustuļu diena nav jāievieš, jo nepastāv briesmas pielūgt elkdievību. Bija arī jautājumi par to, vai dievkalpojumu grafīks nav pārāk grūts vietās, kur nepietiek mācītāju, kas izturētu visu slodzi. Karalis nolēma, ka baznīcām jāturas pie tā parauga, kas ir ieviests pēc Reformācijas.¹⁵⁴

Noteikumi attiecās arī uz lūgšanām, pamācībām un rubrikām, kuru nebija Livonijas grāmatās. Lai apmierinātu šīs vajadzības, Rīgā 1692. gadā izdeva nelielu brošūru ar nosaukumu *Baznīcas lūgšanas un publiskā grēksūdze, kas jānotur Dievkalpojuma sākumā saskaņā ar pēdējo Stokholmas izdevumu (Ihr. Königl. Majest. Kirchen-Gebet, mit der Ordentlichen Beichte beim Anfang des Gottes-Dienstes, nach dem letzten Druck in Stockholm)*. Tas bija jālieto katrā draudzē. Tas ietvēra baznīcas lūgšanu, kas svētdienās un svētkos bija jāsaķa katra sprediķa beigās un arī katrā lūgšanu Dievkalpojumā un publiskajā grēksūdzē Dievkalpojuma sākumā. Kopš šī laika livoniešiem oficiāli bija jāsaķa katra mise ar īsu pamācību un diezgan garu grēksūdzes lūgšanu bez grēku atlaides. Bez tās nedrīkstēja būt Kristus Vakarēdiena celebrēšanas. Sekoja Apustuļu vēstules un evaņģēlijs ar dziesmu vācu valodā *Te Deum* pirms *Ticības apliecinājuma (Creed)*. Visiem bija jāmetas ceļos pie Kristus vārdiem... un *Mūsu Tēvs*. Dievgaldniekiem bija jāsaņem Svētais Vakarēdiens vismaz trīs līdz četras reizes gadā ar nožēlas pilnām sirdīm, un tie, kas to nedarīja, tika sodīti. Sodam tika

¹⁵⁰ *Kirchen-Gesetz und Ordnung 1686*, 47-51.

¹⁵¹ *Kirchen-Gesetz und Ordnung 1686*, 52-54.

¹⁵² *Duin 1975*, 93

¹⁵³ *Sammlung der Gesetze 1821*, 1631.

¹⁵⁴ *Sammlung der Gesetze 1821*, 1632-1640.

pakļauti arī vecāki, kas neaudzināja bērnus kristīgā garā.¹⁵⁵ Tas, ka šāda grāmata bija nepieciešama, norāda, ka līdz 1692. gadam šāda forma Livonijā netika lietota un nebija vispār pieejama.

Livonijas baznīca pavisam noteikti pietuvojās Stokholmas lokam. Baznīcas pašas mantojums tagad jāuzskata par vietējo izpausmi, kam jādod ceļš lūgšanu vienotībai kopā ar pārējo Zviedriju.

1693. gada zviedru kārtība un tās lietošana Livonijā

Līdz 1690. gadam netika izdota neviena jauna baznīcas programma vai rokasgrāmata, kas ietvertu 1686. gada baznīcas kārtības noteikumus. Šāda grāmata bija vajadzīga ne tikai Livonijā. Arī Zviedrijā kopš 1614. gada nebija jaunas oficiālas rokasgrāmatas. Šī prasība tika apmierināta 1693. gadā ar jaunas rokasgrāmatas publicēšanu Upsalā ar nosaukumu: *Rokasgrāmata, kurā apkopota kristīgo ceremoniju dievkalpojuma forma un ticības lietošana, kas jāievēro un jāpilda mūsu zviedru draudzēs. Uzlabota un papildināta Stokholmā, 1599. gadā, pārbaudīta 1608. gadā un tagad 1693. gadā sakārtota atbilstoši jaunajai baznīcas kārtībai (Handbok, ther vti är författat, huruledes gudztiensten, med christelige ceremonier och kyrkioseder, vti våra swenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad, etc.)*

Grāmata sastāv no desmit nodaļām, ieskaitot kristīšanu, ārkārtas kristīšanu, ebreju, turku, muhamedāņu, pagāņu kristīšanu, parastos baznīcas dievkalpojumus, kas jānotur svētdienās, lielos baznīcas svētkus, vispārīgās lūgšanas un pateicības, ieskaitot Visu Svēto dienu, saderināšanos un laulību, aizlūgumu par sievietēm, slimo un atklāto grēcinieku apmeklējumus, apbedīšanu, nolādējumu, litāniju un dažādas citas lūgšanas.

Tagad Livonijā misēm bija izteikti zviedriski raksturs. Jaunais dievkalpojums sākās ar sagatavošanās lūgšanu, kas sastāv no atbilstošas dziesmas vai *Te Deum laudamus* un dažreiz lūgšanu Svētajam Garam, un Dievkalpojums beidzas ar gabalu no katehisma un lūgšanu. Pēc sprediķa mācītājs saka kolektes lūgšanu, lūgdams Dieva žēlastību un svētību no Svētā Gara, lai cilvēki var sekmīgi piedalīties Dievkalpojumā.¹⁵⁶

Missa catechumenorum sākas ar pārliecināšanu un kopīgu grēksūdzi. Tam seko Žēlastības deklarācija lūgšanas formā. Seko trīskārtīgs *Kyrie*, pēc kura mācītājs rečitātīvā sāk *Gloria in Excelsis Deo* un draudze pievienojas ar vārdiem “*un miers virs zemes*” vai dziesmu *Allein Gott in der Hoh sei Ehr*. Pēc parastā Sveicinājuma seko kolekte, un apustuļu vēstījums tiek runāts vai dziedāts. Seko sezonas dziesma; Svētās Komūnijas laikā dzied Svēto Evaņģēliju. Pēc tam draudze runā Ničenas *Kredo* parafrāzi *Mēs ticam uz vienu vienīgu Dievu (Wir glauben all an einen Gott)*. Lielos baznīcas svētkos lieto pašu Ničenas *Kredo* tekstu.

Seko uzruna no kanceles. Kamēr mācītājs iet uz kanceli, draudze dzied: *Komm, Heiliger Geist, Herre Gott*” vai *Nun bitten wir den Heiligen Geist*, vai citu atbilstošu dziesmu atkarībā no sezonas. Pēc sprediķa mācītājs un draudze vienojas kopīgā grēksūdzē. Tad mācītājs pamāca cilvēkus uz lūgšanām un pateicību. Pēc kopīgajām

¹⁵⁵ *Kirchen-Gebet* 1692, [1-6].

¹⁵⁶ *Hand-Buch* 1708, 37-39.

lūgšanām seko aizlūgumi par slimajiem un pateicība par tiem, kas izveseļojušies, arī pateicība par tiem, kas miruši un laulājamo pāru uzsaukšana baznīcā. Tad mācītājs saka aizlūgumu par tiem kas iet pie Dievgalda, kam seko *Mūsu Tēvs*. Kanceles uzruna beidzas ar dziesmu vai pantu.¹⁵⁷

Missa fidelium sākumā mācītājs skandē Komūnijas ievadu, kurā ietverti vārdi no Kristus Derības *vere dignum* formā. Pēc apsvētīšanas dzied *Sanctus* un *Benedictus qui venit* un mācītājs dzied *Mūsu tēvs*. Tad viņš pagriežas pret ļaudīm un lasa pārliecināšanu par nopietnu un apdomīgu gatavošanos sakramenta pieņemšanai un pārdomām par to, ar kādu nolūku Kristus to deva. Noslēgumā viņš svētī draudzi ar *Pax Domini* – evaņģēlisko absolūciju, un draudze atbild: *Un ar Tavu garu*. Tad viņš vada sakramentu, sacīdams, “*Lai tā Kunga Jēzus Kristus asinis sargā tavu miesu un dvēseli mūžīgai dzīvei*”. Komūnijas laikā koris un draudze dzied *Agnus Dei*, vai *O Lamm Gottes, Unschuldig*, vai *Jesus Christus, unser Heiland*. Pēc Komūnijas mācītājs atkal saka Sveicinājumu un vienu no piecām pēckomūnijas kolektēm. Tad viņš pagriežas pret draudzi, sacīdams Sveicinājumu *Benedicamus* un Arona *Svētību*, kas beidzas ar lūgšanu *Dieva Tēva un Dēla un Svētā Gara vārdā, amen*. Dievkalpojuma noslēgumā ir dziesma par godu Ķēniņam visā godībā.¹⁵⁸

Rubrika nosaka, ka, gatavojoties Svētajai Komūnijai, pēc sprediķa seko dziesma un lūgšana. *Vesperes* sākas ar psalmu, kam seko dienas teksts un dziesma, lūdzot Svēto Garu svētīt Dieva vārdu. Sprediķa teksts tai dienā ir dienas Apostils vai lielos svētkos no evaņģēlija. Gavēnī sprediķis ir par Kristus ciešanām. Sprediķis beidzas ar lūgšanu, kam seko īsa lūgšana un vakarlūgšana. Pēc tam ir *Mūsu Tēvs*. Pēc sprediķa dzied vakara psalmu, pēc tā seko lūgšana un svētība no altāra.¹⁵⁹

Svētās Komūnijas dievkalpojums ir tradicionāls. Tas arī parāda teoloģiskās tendences ietekmi ar to, ka baznīcas lūgšanas ir garas. Vēl viena unikāla iezīme ir *Verba* un *Vere dignum* iekļaušana ievadā pirms, nevis pēc *Sanctus*. Virzīšanos uz Komūniju pārtrauc pamācības, kas nāk gandrīz tūlīt pirms *Pax Domini*, kas kalpo kā sava veida vispārējā absolūcija. Tāpat kā agrīnajās zviedru programmās *Kyrie* ir pēc grēksūdzes un *Declaration of Grace* un ir par sevi. Tradicionālā Introita, kas vēsturiski ievadīja misi, vairs nav. Šī ir norāde uz kristāmo līgumu, jēdzienu par saiti, kas rodas starp kristāmo un Dievu, kas ir ļoti pierasts ziemeļu zemēs un iezīmē sakramenta nozīmes pārbīdi no dāvanas (*Gabe*) uz uzdevumu (*Aufgabe*), nemainot trauslo līdzsvaru starp abiem.

Šī liturģija, iztulkota vietējās valodās, kļuva par standarta liturģiju Livonijā un Igaunijā, un to turpināja lietot līdz 19. gs. sākumam. Zviedru valodas izdevums tika atkārtoti izdots 1772. gadā Stokholmā, lai kalpotu nākamajām uzticamu kristiešu paaudzēm vēl gadu desmitiem. Tās saucās *Hand-bok, ther uti är författadt, huruledes gudstjensten, med christelige ceremonier och kyrkoseder, uti våra swenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad, etc.*

1693. gada programmu Livonijā nebūt neuzņēma ar gavilēm. Garīdzniecība un draudzes nesteidzās to pieņemt. Jautājums par jauno programmu palika nesakārtots vēl vairāk nekā desmit gadus. 1696. gadā Livonijas likumdevēja asambleja piekrita

¹⁵⁷ *Hand-Buch* 1708, 39-72.

¹⁵⁸ *Hand-Buch* 1708, 70-91.

¹⁵⁹ *Hand-Buch* 1708, 92-93.

atļaut tās provizorisku lietošanu, bet tikai uz laiku.¹⁶⁰ 1699. gadā tika publicēts programmas īgaņu tulkojums, un jaunā kārtība ieviesās īgauniski runājošās draudzēs. Tallinā šī grāmata iznāca ar virsrakstu *Rokasgrāmata, kurā sakopots, kā jāvada dievkalpojumi saskaņā ar kristiešu parašām un baznīcas veidiem mūsu zemes draudzēs. Izdots Stokholmā saskaņā ar jauno baznīcas likumu 1693. gadā* (*Kässi-Ramat Kumma sisse on kokkopantut Kuida Jummalatenistust Christlikko Kombede nink Kirko-wiside ka meie Ma Koggoduste sees peap peetama nink techtama, etc.*)

Vācu tulkojums vēl nebija pieejams, bet šī situācija vāciski runājošos luterāņus maz uztrauca. Viņi turpināja lietot veco rituālu.

1707. gadā karalim Kārlim XII tas apnīka. Likumā, ko viņš nosūtīja visiem ģenerālsuperintendentiem un konsistorijām 1707. gada 19. septembrī, viņš noteica, ka programma jāpārtulko vācu un latviešu valodās un tūlīt jāievieš baznīcās.¹⁶¹

Bija skaidrs, ka karalis negaidīs. Livonijas baznīcai bija pienācis laiks nolikt malā savas ilgi sargātās tradīcijas un lūgt Dievu pēc zviedru modes. 1693. gada zviedru programmas tulkojums vācu valodā iznāca Rīgā 1708. gadā ar virsrakstu *Rokasgrāmata, kurā sakopots, kā jāvada dievkalpojumi saskaņā ar kristiešu parašām un ticības lietošanu ievērošanai un izpildei mūsu zviedru draudzēs. Uzlabots un papildināts Stokholmā saskaņā ar jauno baznīcas likumu 1693. gadā, pārbaudīts 1608. gadā un tagad 1693. gadā sakārtots saskaņā ar jauno baznīcas likumu. No zviedru valodas tulkots vācu valodā 1708. gadā* (*Hand-Buch, Worinnen verfasst ist, welcher gestalt Der Gottes-Dienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Gebrauchen, etc*)¹⁶²

Savā ievadā rituālam, ko ieviesa Pērnāvā 1708. gadā, Livonijas ģenerālsuperintendants Gabriels Skragge atzīmēja, ka bija pareizi, ka baznīcai ir programma īgaņu, vācu un latviešu valodās, kas nodrošina reliģiskās patiesības, ticības, dievkalpojumu un lūgšanu lietošanu kopā ar baznīcas ceremoniju lietošanu visiem dievlūdzējiem. Tagad visiem livoniešiem būs viens Kungs, viena ticība, viena kristietība. Anabaptistu, kveikeru, piētistu, entuziastu un citi jauninājumi netiks pieļauti.¹⁶²

Identisks izdevums parādījās latviešu valodā vienlaikus ar vācu izdevumu. To nodrukāja tas pats izdevējs ar nosaukumu *Rohkas Grahmata kurrā sarakstihts irr, us kahdu wihsi tai Deewa-kalposchanai, ar kristīgām un ekleziastiskām ceremonijām ievērošanai un izpildei mūsu zviedru valstī. Uzlabots un papildināts Stokholmā saskaņā ar jauno baznīcas likumu 1693. gadā, pārbaudīts 1608. gadā un tagad 1693. gadā sakārtots saskaņā ar jauno baznīcas likumu. No zviedru valodas tulkots latviešu valodā 1708. gadā.*

Tagad visās vācu un latviešu draudzēs dievkalpojumi notika pēc vienotas formas, ko bija noteicis Zviedrijas karalis baznīcas grāmatā. Brīsmāna ēra bija beigusies.

¹⁶⁰ Harnack 1877, 616.

¹⁶¹ *Hand-Buch* 1708, [Extract aus Ihre Königl. Majest. gnädigsten Brieffe an das Königl. Consistorium in Pernau].

¹⁶² *Hand-Buch* 1708, Praefatio.

1693. gada programma kļuva par standarta liturģiju visās baznīcās, aizvietojot visas vietējās Livonijas formas, neskatoties uz to vērtību vai senatnīgumu. Jaunā liturģija, ko Zviedrija uzspieda, joprojām palika valdošā arī pēc zviedru varas beigām reģionā. Tas, ko bija ieviesis Zviedrijas karalis, palika spēkā ar Pētera I pilnvarojumu. Pēc Poltavas kaujas 1709. gadā Zviedrijas vara Baltijas valstīs beidzās, bet rituāli un ceremonijas, ko zviedri bija ieviesuši kā obligātas, palika spēkā arī 19. gadsimtā.

Centieni 1805. gadā aizstāt zviedru rituālu ar jaunu racionālāku kārtību bija neveiksmīgi. Tikai 1832. gadā šo rituālu nomainīja jaunas formas, kuras ar impērijas pavēli bija jālieto visās baznīcās visā Krievijas impērijā. Jaunajā kārtībā bija jūtama ietekme no zviedru 1686. un 1693. gada kārtības kopā ar 1829. gada Prūsijas ūnijas kārtību, ko pirmoreiz ieviesa bīskaps Kārlis Ričls (Carl Ritschl) no Pomerānijas.¹⁶³ Pēc dažiem gadu desmitiem Livonijas neapmierinātība ar 1832. gada impērijas programmu kļuva redzama caur Livonijas liturģiskās komitejas un tās vadoņa Tartu Universitātes doktora Teodosija Harnaka (Theodosius Harnack) zinātnisko darbību. Šī darba augļi bija Livonijas 1885. gada programma, kas kalpoja par pamatu liturģiskām reformām visā impērijā. Šo pūļu galīgais rezultāts bija jaunās impērijas programmas publicēšana 1897. gadā. Jāsaka, ka Livonijas ietekme jūtama daudzās šī darba lappusēs, un tā joprojām kalpo kā liturģiskās kalpošanas pamats ne tikai Latvijā, bet arī citās Baltijas valstīs un Krievijā.

Bibliogrāfija

- Agenda 1637*   *AGENDA álbo FORMA PORZADKU USŁUGI SWIETEY, W ZBORACH EWANGELICKICH KORONNYCH Y WIELKIEGO XIESTWA LITEWSKIEGO* Na wieczną cześć y chwałę Oycu, Synowi, y Duchu S. Bogu w Troycy jedynemu, zá zgodną Zborow wszystkich uchwałę, teraz nowo przezyrzana y wydana, WE GDANSKU Drukował Andrżey Hünefeldt. Roku Páńskiego, M DC XXXVII.
- Antiphonae et responsoria 1568*   *Antiphonae et responsoria in vespertinis cenenda.* Oro omnes in hac Ecclesia propter Deum, ne quid addant. Lübeck 1568.
- Arbusow 1921*   *Leonid Arbusow* Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. – Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte (früher Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation). Leipzig, 1921
- Berkholz 1856*   *Christian August Berkholz* M. Hermann Samson, Rigaischer Oberpastor, Superintendent von Livland ec. Eine kirchenhistorische Skizze aus der ersten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts. Riga 1856
- Berkholz 1878*   *Christian A. Berkholz* Zur Geschichte des Rigaschen Gesangbuches. Riga 1878.
- Bilmanis 1945*   *Alfred Bilmanis* The Church in Latvia. New York 1945.
- Dalton 1887*   *Hermann Dalton* Verfassungsgeschichte der evangelisch-lutherischen Kirche in Russland. - *Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland.* Band I. Gotha 1887.
- Dalton 1893*   *Hermann Dalton* Zur Geschichte der evangelischen Kirchen in Rußland. Leipzig 1893. I. Bischof Ritschls Mitarbeit an der Gesetz für die lutherische Kirche in Rußland. II. Die Hugenotten in Rußland.
- Duin 1975*   *Edgar C. Duin.* Lutheranism Under the Tsars and the Soviets. Volume I.

¹⁶³ Dalton 1893, 1-35.

- Xerox University Microfilms 1975.
- Geffcken* 1862 *Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga nach den ältesten Ausgaben von 1530 flagg. kritisch bearbeitet und mit einer geschichtlichen Einleitung hrsg. von Johannes Geffcken.* Hannover 1862.
- Hand-bok* 1772 *Hand-bok, ther uti är författadt, huruledes gudstjensten, med christelige ceremonier och kyrkoseder, uti våra swenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad. Å nyo uplagd, efter den år 1693. Utgångne uplagan.* Stockholm, tryckt: hos Carl Stolpe, 1772.
- Hand-Buch* 1708 *Hand-Buch, Worinnen verfasst ist, welcher gestalt Der Gottes-Dienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Gebräuchen in unseren Schwedischen Versamlingen gehalten und verrichtet werden soll. Verbessert und vermehret in Stockholm, im Jahr 1599. übersehen im Jahr 1608. und nunmehr nach der neuen Kirchen-Ordnung eingerichtet im Jahr 1693. Aus dem Schwedischen in das Teutsche übersetzt im Jahr 1708.* Riga 1708.
- Harjunpaa* 1968 *Toivo Harjunpaa Liturgical Developments in Sweden and Finland in the Era of Lutheran Orthodoxy (1593-1700).* - Church History: Studies in Christianity and Culture, Vol. 37, No. 1 (Mar., 1968).
- Harnack* 1877 *Theodosius Harnack. Praktische Theologie von Dr. Th. Harnack. Bd.I. Erster theil. Einleitung und grundlegung. Zweiter theil. Theorie und geschichte des cultus.* Erlangen 1877.
- Kallmeyer* 1851 *Theodor Kallmeyer Die Begründung der evangelisch-lutherischen Kirche in Kurland durch Herzog Gotthard, ein kirchengeschichtlicher Versuch, nach den Quellen bearbeitet.* Riga 1851.
- Kässi-Ramat* 1699 *Kässi-Ramat Kumma sisse on kokkopantut Kuida Jummalatenistust Christlikko Kombede nink Kirko-wiside ka meie Ma Koggoduste sees peap peetama nink techtama: Sädut Tokolmi Linnas ue Kirko-Sädut möda selle 1663. Aastal. Tallinn: [1699]*
- Kirchen-Gebet* 1692 *Ihr. Königl. Majest. Kirchen-Gebet / mit der Ordentlichen Beichte beym Anfang des Gottes-Dienstes / nach dem letzten Druck in Stockholm.* Riga 1692
- Kirchen-Gesetz und Ordnung* 1686 *Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr Herr Carl, der Eilffte, der Schweden, Gothen und Wenden König, etc. Im Jahr 1686 hat verassen und im Jahr 1687 im Druck auszugehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen. Auf HöchstErmelten Ihrer Königl. Maj. gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzt.* Stockholm 1687.
- Krasinski* 1840 *Valerian Krasinski Historical Sketch of the rise, progress, and decline of the Reformation in Poland. Vol. II.* London 1840.
- Lehtonen* 1931 *Aleksi Lehtonen Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius.* Helsinki 1931.
- Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen* 1685 *Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen / Collecten und Gebäte / so das gantze Jahr durch in Christlicher Versammlung zu Hause und in der Kirchen gebraucht werden / Wie sie vormahn Durch den sel:Herrn GEORGIUM MANCELIUM, SS. Theol. Licent. weiland Fürstl. Churländischen Hoffprediger / In Lettischer Sprache außgegeben / Nunmehr wieder neu auffgelegt / und mit Hn. Christ. Füreckers und andern Treuen Seelsorgern schönen Reimliedern vermehret. Ad Zoilum: Serviat omne Deo studium, fremat orbis & orcus: Rumpatur Momus:Sat, placuisse DEO: RJGA / Bey und*

- auff Kosten Georg Matth. Nöllern in der Kramer=Strasse. 1685.
- Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen vnd Psalmen* 1631 *Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen / Collecten vnd Gebehte / so das gantze Jahr durch in Christlicher versamblung zu Hause vnd in der Kirchen gebraucht werden. Von newen vbersehen / corrigiret vnd vermehret Durch GEORGIVM MANCELIVM Semgallum Ad Zoilum. Serviat omne DEO studium, fremat Orbis & Orcus:Rumpatur Momus: Sat placuisse Deo. Cum Grat. & Privileg. Serenis. Reg. Svec.Gedruckt zu Riga in Lieffland / durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders / 1631.*
- Lundström* 1914 *Ernst Hj. J. Lundström Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede. Från Rigas intagande 1621 till freden i Olivía 1660. Uppsala 1914*
- Luther's works* 1965 *Luther's works. Vol. 53. Liturgy and Hymns. Philadelphia 1965.*
- Martin E. Carlson* 1944 *Martin E. Carlson Johannes Matthiae and the Development of the Church of Sweden during the First Half of the Seventeenth Century. - Church History: Studies in Christianity and Culture, Vol. 13, No. 4 (Dec., 1944).*
- Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* 1664 *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. Riga 1664*
- Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* 1689 *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. Königsberg 1689*
- Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* 1700 *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. Riga 1700*
- Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch* 1713 *Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. Riga 1713*
- Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch* 1670 *Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch, etc. Riga 1670*
- Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch* 1695 *Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch, etc. Riga 1695*
- Petkūnas* 2007 *Darius Petkūnas Holy Communion Rites in the Polish and Lithuanian Reformed Agendas of the 16th and Early 17th Centuries. Klaipėda 2007.*
- Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge* 1615 *Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge / welche in der Kirchen Gottes zu Riga / vnd anderen örtern Liefflandes mehr / in Liefflendscher Pawrsprache gesungen werden. Dem gemeinen Haußgesinde vnd Pawren zur erbawung nutz vnd fromen. Das ist ein köstlich ding den HERRN dancken / Vnd lobsingen deinem Namen du Höchster. Des morgens deine gnade / vnd des abends deine warheit verfändigen. Singet dem HERRN*

- ein neues Lied/ singet dem HERRN all Welt. Singet dem HERRN vnd lobet seinem Namen/ Prediget einen Tag am andern seing Heyl. Gedruckt zu Riga in Lieflland / bey Nicolaus Mollin. Anno 1615.*
- Richter 1871 Aemilius Ludwig Richter Die evangelischen kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts. Erster Band. Leipzig 1871.*
- Rigisches Gesangbuch 1640 Rigisches Gesangbuch / Darinnen alle Geistliche Lieder und Psalmen / so das gantze Jahr durch in der Kirchen allhier gesungen werden. Nach ordnung der Jahrzeiten gerichtet / Mit andern schönen bräuchlichen Gesängen abermahl vermerer und gebessert. Neben einem Register nach dem A.B.C. und Verzeichnüss der Gesänge auff jedes Evangelium. Riga 1640.*
- Rohkas Grammata 1708 Rohkas Grammata kurrā sarakstihts irr,us kahdu wihsi tai Deewakalposchanai, ar Kristigahm Ceremoniehm un Basnizas Eeradumeem, eeksch muhsu Sweedru-Walstes Draudsehm buhs noturretai un padarritai tapt Labakiistaisita un wairota,Stakalme, 1599 pahrluhkota Gaddā 1608.Un taggad pehz jaunahs Baznizas-Likkumo-Grammatas islihdsinata Gaddā 1693 Latweeschu Wallodā istulkota Gaddā 1708.Riga 1708.*
- Sammlung der Gesetze 1821 Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. Zweiter Band. Aeltere hinzugekommene Landesrechte. Zweite Abteilung und Anhang. Kirchenrecht und Richterregeln. Riga 1821.*
- Schabert 1906 Oskar Schabert Mag. Hermann Samson, der erste Livländische Generalsuperintendent. Ein Lebensbild für Alt und Jung. Riga 1906.*
- Sehling 1913 Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. / Herausgegeben von Dr. jur. Emil Sehling. / Bd 5, Livland. Estland. Kurland. Mecklenburg. Freie Reichsstadt Lübeck mit Landgebiet und Gemeinschaftsamt Bergedorf. Das Herzogthum Lauenburg mit dem Lande Hadeln. Hamburg mit Landgebiet. Leipzig 1913.*
- Vollständiges Rigisches Gesangbuch 1660 Vollständiges Rigisches Gesangbuch / Bestehend Aus schönen Geistreichen Lidern und Psalmen / nach Ordnung der Jahre Zeiten und hiesigen Kirchen-Gebrauchs eingerichtet Nebenst einem Andacht-und Trost-vollen Gebätbuche / So wol auf iden Tag in der Wochen / als Vesper-Fest-Feir-Buss-Zeicht-Communion fast-und Bät-tagge / ja alle Noth und Anliegen gerichtet / Idermänniglich zu säliger Erbau-ung zugebrauchen / von neuen mit grossem fleiss übersehen und merklich verbessert. Riga 1660.*

Atko Remmel

ANTIRELIĢISKĀS CĪŅAS ORGANIZĀCIJA UN FORMAS IGAUNIJĀ 1950-1980 GADOS

Ateismu visbiežāk definē kā Dieva noliegšanu. Par Padomju ateismu jāteic daži novērojumi. Tā galvenokārt bija reakcija pret reliģiozitāti, sevišķi kristietību. Komunistiskās partijas naidīgums balstījās uz idejas, ka reliģija ir kapitālisma sistēmas ierocis un traucē strādnieku šķiras revolucionārās apziņas veidošanos, tādējādi kavējot pasaules revolūcijas sākumu. Vēlāk, kad ideja par tūlītēju pasaules revolūciju bija atmesta, reliģiju uzskatīja par atlieku, kam nav vietas Padomju sabiedrībā. Neskatoties uz to, tas neatturēja ateistus no baznīcas metožu kopēšanas, un komunistiskā ideoloģija kļuva arvien neskaidrāka attiecībā uz reliģiju.

Antireliģiskā cīņa Krievijā notika vairākos uzplūdos. Intensīva antireliģiskā aktivitāte bija divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, un to var raksturot kā ļoti brutālu. Papildus baznīcu izpostīšanai bija mēģinājumi radīt komunistiskus rituālus, bet tas beidzās trīsdesmito gadu vidū, jo tam bija pārāk pārspīlēts ideoloģiskais saturs.

Pēc 1943. gada jautājumi par reliģiju Padomju Savienībā vairs nebija degpunktā, un tā tas palika līdz Staļina nāvei. Hruščova režīma laikā baznīcas un reliģijas problēma atkal kļuva aktuāla, un 1958.-59. gados izvērsās aktīva antireliģiskā cīņa. Nav skaidri zināms, kas stāvēja aiz šīs kampaņas, bet tā noteikti notika ar Hruščova piekrišanu. Daži to uzskata par aizsegu cīņai par varu Kremlī, citi par destalinizācijas formu un atgriešanos pie ļēņiniskāka komunisma veida, – un kareivīgāka ateisma. Tiek uzskatīts, ka tam ir sakars ar Hruščova solījumu uzcelt komunismu līdz 1980. gadam.¹⁶⁴

Kampaņa ilga līdz sešdesmito gadu vidum un vājinājās sešdesmito gadu beigās. Lielākoties saistība starp Hruščova personu un ateistu cīņu tiek noliegta, bet viņa krišanas gads sakrīt ar ateistu cīņas pavājināšanos. Tikpat labi varētu būt, ka ateisms jau bija sasniedzis savu spožāko virsotni un sāka atkārtoties. Atšķirība no agrākajām metodēm bija tā, ka tika sludināta zinātniskāka pieeja. Tas prasīja atmet veco brutālo stilu un izdomāt jaunas metodes – padomju rituālus – un jaunu struktūru, kas bija jārada darba gaitā.

Padomju ateisma periodizācija
1920-ie -30-ie – kareivīgā ateisma periods
1940-43 – Otrā Pasaules kara laiks
1943-54 – laiks pēc līguma ar sabiedrotajiem
1954-58 – lekciju periods
1958-68 – niknas cīņas periods
1968-1989 – stagnācijas un sabrukuma periods

1. tabula. Padomju ateisma periodizācija.

¹⁶⁴ Taubman 2006, 484.

Uzraudzības iestādes

Ateisms, protams, bija ļoti maznozīmīga komunistiskā pasaules uzskata daļa. Salīdzinot ar pārējām komunistiskās audzināšanas šķautnēm, tai tika veltīts tikai 5-10% uzmanības. Tas ir iemesls, kāpēc šī tēma laiku pa laikam pazuda un no jauna uzradās.

Igaunijas Komunistiskās partijas propagandas sekcija un Zinību¹⁶⁵ biedrība.

Lavrentija Berijas redzējumā partija ir superstruktūra, kas neko īpašu nedara, bet kontrolē visu, neuzņemoties nekādu atbildību.¹⁶⁶ Tieši tāpēc svarīga loma ideoloģijas iedzīvināšanā bija Zinību biedrības biedriem (Krievijā “Znaņije” – “Zināšanas” ko līdz 1963. gadam sauca „Biedrība politisko un zinātnisko zināšanu izplatīšanai”).

Propagandas sekcija bija iesaistīta ateistiskajā cīņā no Partijas puses, tā deva galvenos norādījumus Zinību biedrībai, kas padarīja galveno darbu. Darba kontrole notika caur nomenklatūru.

Biedrībai bija filiāles visās pilsētās un provincēs. Biedrības biedri bija pārsvarā intelektuāļi; skolotājiem piedalīšanās bija obligāta. Biedru pienākumos bija nolasīt noteiktu skaitu lekciju.

Ateistisko cīņu sākumā koordinēja un kontrolēja Zinātniski metodiskās padomes Ateisma sekcija, ko nodibināja pie Zinību biedrības. Tas bija tā saucamais igauņu ateisma smadzeņu trests, ko vadīja Igaunijas Komunistiskās partijas Propagandas sekcija un arī pati biedrība. 1961. gadā sekciju reorganizēja par Filozofijas un ateisma zinātniski metodisko padomi, ko nodibināja pie Zinību biedrības, tai bija ateistiskā darba komisijas apakšsekcijas un pēc 1962. gada arī padomju tradīciju apakškomisija. 1972. gadā filozofijas sekcija atdalījās atsevišķi, tā rezultātā radās Zinātniskā ateisma propagandas zinātniski metodiskā padome, ko 1983. gadā pārveidoja par Ateisma izglītības sekciju. Šīs sekcijas arhīvos kopš 1985. gada jaunu materiālu nav. Arī tās biedri ir liecinājuši, ka padome sevi bija izsmēlusi jau daudz agrāk, un sanāksmes bija kļuvušas formālas.

Zinātniski metodiskā padome piesaistīja cilvēkus no dažādām dzīves sfērām: skolām, partijas iestādēm, izglītības ministrijas, utt. Visos šajos gados padomē darbojās 30 – 40 cilvēki, lielākā daļa no viņiem ateisma aktīvistu, bet daudziem tur bija jāpiedalās obligāti (piemēram, cilvēkiem no izdevniecībām).

Izpildvaras iestādes

Daži no šīs valdes locekļiem piedalījās arī **Republikas Rituālu komisijā**¹⁶⁷, kuru nodibināja 1969. gadā pie Ministru Padomes. Tā nodrošināja speciālistus un izpildvaras iestādes. Vietējās izpildvaras iestādes ietvēra **Atbalsta komisijas reliģiskās likumdošanas uzraudzībai**, tās bija atbildīgas par jaunu rituālu organizēšanu, tām bija arī uzraudzības funkcija pār vietējām reliģiskajām kustībām, tās apkopja statistiku.

¹⁶⁵ ERAF f 1114; ERAF f 1115; ERA f 204811.

¹⁶⁶ Beria 2003, 295.

¹⁶⁷ ERA f R-1, l 10.

Izglītojošās iestādes

Ateistiskā izglītība cilvēkiem tika sniegta daudzos veidos un daudzos līmeņos. Dažas iestādes gādāja pār plašāku ateistisko audzināšanu, citas specializējās jaunajos rituālos.

Skolas. Svarīgākās ideoloģiskā darba vietas bija skolas, bet kontroles mehānismi pār mācību stundām bija vāji, un viss bija atkarīgs no skolotāju prioritātēm. Ateistiskā audzināšana galvenokārt notika klases audzināšanas stundās, parasti vienreiz gadā.

Tautas universitātes.¹⁶⁸ Paši skolotāji apguva ateismu obligātos kursus Tautas universitātēs, ko vadīja Zinību biedrība. Ateisma vakara universitātes tika organizētas arī vienkāršajiem cilvēkiem, kam bija pienākums celt izglītības līmeni. Šo universitāšu programmas ilgums bija no viena līdz trim gadiem, temati mainījās no filozofiskas pieejas līdz jaunajiem rituāliem. Izglītības darba aktīvistiem bija speciāli kursi par jaunajiem rituāliem.

Zinību biedrības lekcijas. Tā kā padomju pilsonim visu mūžu bija jāpaaugstina izglītības līmenis, tas tika organizēts darba vietās, kurām bija obligāti jāpasūta lekcija no Zinību biedrības. Lekciju tēmas tomēr bija vairāk vai mazāk brīva izvēle.

Igaunijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas Ateistisko lekciju birojs tika nodibināts sešdesmitajos gados Partijas biedru ateistiskajai izglītošanai gan filozofiskajā, gan jauno rituālu aspektā.

TPI. Sešdesmito gadu otrajā pusē Tallinas Politehniskā institūta Sociālo zinātņu nodaļā atvēra jaunu specialitāti – Padomju rituālu nodaļu. Tā bija paredzēta speciālistu sagatavošanai jaunajiem rituāliem.

Tika atvērta arī **Republikas Jauno Rituālu skola** – tās funkcijas bija dot augstāko izglītību aktīvistiem, kas bija beiguši Tautas universitātes.

Jauno rituālu mācību grupas tika organizētas vietējos kultūras namos.

Jaunie rituāli

Ceremonijas/rituāla nosaukums	Kam	Galvenokārt organizē	Radīta pret kādu reliģisko rituālu vai jauna
Vārda došana	Jaundzimušajiem	Vietējās ceremoniju iestādes	Kristības
Bērnības svētki	Bērniem 3-7 g.v.	Vietējās ceremoniju iestādes	Jauna
Pilngadības svētki	Jauniešiem	Komjaunatne, Zinību biedrība, vietējās izpildkomitejas	Iesvētības
Laulības	Pieaugušajiem	Vietējās ceremoniju iestādes	Laulības
Dažādas citas	Pieaugušajiem	Vietējās	Jauna

¹⁶⁸ ERA f 2048 l 1.

ceremonijas (pirmās vēlēšanas, pirmā darba diena utt.)		izpildkomitejas	
Laicīgie kapu svētki	Pieaugušajiem	Zinību biedrība, vietējās izpildkomitejas, vietējās ceremoniju iestādes	Baznīcas Kapu svētki
Laicīgās bēres	Aizgājējiem	Vietējās izpildkomitejas, vietējās ceremoniju iestādes	Bēres

2. tabula. Jaunie padomju rituāli

Ateistu skaidrojošais darbs lekciju formā nebija sevišķi sekmīgs, tāpēc kaut kas bija jāizdomā, lai sasniegtu obligāto ateisma “augstāko zinātnisko līmeni”. Tāpēc lekcijās mācīja jaunos padomju rituālus, ko ieviesa ļoti enerģiski, jo par galveno baznīcas un reliģiozitātes ietekmes saglabāšanās iemeslu sabiedrībā pilnīgi pamatoti uzskatīja baznīcas monopoli svētku organizēšanā cilvēka mūža garumā. Šiem svētkiem (bērna dzimšanai, vārda došanai, pilngadības sasniegšanai, laulībai, nāvei) – līdz šim Padomju režīmam nebija ekvivalentu. Vēl vairāk, tika uzskatīts, ka dažiem no šiem svētkiem ir nacionālistisks raksturs. Tādēļ jauno rituālu lozungu pamatā izmantoja igauņu tautas tradīcijas, kurām, protams, nebija nekā kopīga ar baznīcas tradīcijām.

Jauniešu Pilngadības svētki ¹⁶⁹ (**Jauniešu Vasaras dienas**). Šīs cīņas uzmanības centrā bija jaunatne – no vienas puses, reliģiskā ietekme bija jānolīdzina līdz ar zemi, no otras puses, bija jāaudzina jauni kareivīgi ateisti. Tā saucamie Jauniešu Pilngadības svētki kā iesvētību aizstājēji ietvēra šīs abas puses, tie pirmoreiz notika Paides pilsētā 1957. gadā ar 37 dalībniekiem. Klīda baumas, ka to bija ietekmējis līdzīgs pasākums Latvijā pirms gada, bet precīzu ziņu par to nav.

Nākamajā gadā Pilngadības svētki notika visā republikā, kopā piedalījās 200 dalībnieku, un šī rituāla zelta laimets turpinājās no sešdesmito gadu vidus līdz septiņdesmito gadu vidum, ar aptuveni 6000 dalībniekiem katru gadu.

Pilngadības svētkus Latvijā organizēja kultūras darbinieki, bet Igaunijā organizēšanas centrs bija Igaunijas Komjaunatnes Centrālkomiteja. Iemesls, iespējams, bija tāds, ka aktīvistu, kas to organizēja pirmo reizi, strādāja komjaunatnē, un citi rajoni pārņēma šo struktūru.

Pilngadības svētki sastāvēja no vairākām lekcijām par estētisko audzināšanu un ateismu, bija arī sporta pasākumi un tikšanās ar populāriem Igaunijas cilvēkiem. Uzstājās slavenākās grupas – Pilngadības svētku popularitātes dēļ bija gods tajos piedalīties. Komjaunatnes Centrālkomiteja darbojās kā dispečerdienests, kur vietējās

¹⁶⁹ ERA f 2048 I 1, ERAF, f 31

komjaunatnes komitejas sūtīja savas vēlmes attiecībā uz izpildītājiem un lektoriem, pēc tam Centrālkomiteja sadarbojās ar radošajām savienībām.

Pilngadības svētku orgkomitejas tika dibinātas jau vairākus mēnešus pirms paša notikuma. Līdztekus komjaunatnes aktīvistiem tajās ietilpa pārstāvji no izpildkomitejām, rituālu birojiem, uzņēmumiem un Zinību biedrības. Komjaunatnei galvenokārt bija organizatoriskā loma, pārējie rūpējās par materiālo pusi un transportu, bet Zinību biedrība bija atbildīga par lekcijām.

Komjaunatnes Centrālkomiteja arī apkopoja informāciju par Pilngadības svētku pieredzi, analizēja to un sniedza metodiskos norādījumus caur avīzēm, kurās bija speciāla rubrika ‘propagandistiem’, tā izdeva arī metodisko literatūru. Tas padarīja šo rituālu par patiesu visas tautas rituālu, kuru radīja un atjaunoja katru gadu. 60-to gadu vidū Pilngadības svētkus papildināja ar tā saucamo ‘Jaunatnes ABC’: kā organizēt dzimšanas dienas svinības, tēmas par veselīgu seksuālo dzīvi, utt. ABC bieži organizēja vietējās tautas universitātes filiāles.

Pilngadības svētki izrādījās liktenīgi iesvētībām – jau 1960. gadā komjaunatnes sekretārs ziņoja, ka vispārējos vilcienos cīņa par iesvētībām ir uzvarēta. Taču 70-jos gadu beigās Pilngadības svētki bija sevi izsmēlušī un zaudēja savu popularitāti. Ap šo laiku uzdevuma ateistiskā daļa bija izzudusi, un tie pamazām kļuva par svinībām, kad cilvēks sasniedz zināmu brieduma vecumu.

Bērnības svētki (Bērnu Pavasara dienas). Lai pilnīgi nosegtu visu cilvēka mūža ciklu ar ateismu, viens no Igaunijas galvenajiem ateistiem, Kuulo Vimmsaare, ieviesa Bērnības svētkus (Bērnu Pavasara dienas), galvenokārt 4-6 gadu vecumam, kuros arī piedalījās vairāki tūkstoši dalībnieku katru gadu. Pirmie Bērnības svētki notika Paidē 1962. gadā. Pirmos Bērnības svētkus organizēja vietējā izpildvara; līdzīgi kā Pilngadības svētkiem orgkomitejas tika dibinātas vairākus mēnešus iepriekš. Programmā bija arī lekcijas vecākiem – ieskaitot ateistiskas un pedagoģiskas lekcijas.

Tēmas, kas attiecas uz nāvi. Vēl viens nopietns kaujas lauks bija tēmas, kas attiecas uz miršanu. Šim nolūkam baznīcu kapu svētki tika vienkārši nokopēti, organizējot laicīgos kapu svētkus.

Lai gan agrākie ateisma aktīvistī aprakstīja šo darbību kā ‘skatīties, kā reliģija atmirst, pašiem nedarot neko’, arhīvu avoti rāda, ka konkurence bija ļoti sīva, sevišķi par **kapu svētkiem**. Tā kā valsts materiālās iespējas bija daudz lielākas nekā baznīcai, laicīgie kapu svētki tika organizēti ar plašu vērienu – desmitiem tūkstošu dalībnieku katru gadu. Baznīcas organizētos pasākumus ierobežoja, atļaujot rīkot kapu svētkus tikai pēc laicīgajiem un radot citus birokrātiskus šķēršļus.

Laicīgo kapu svētku organizēšana bija vietējo izpildorgānu pienākums, steigā dibināti ceremoniju biroji bija atbildīgi par saturu, lekcijas nodrošināja Zinību biedrība. Igaunijas KP sekcija veltīja īpašu uzmanību visam šajā sfērā notiekošajam.

Ceremonijas un repertuāru izstrādāja vietējie ceremoniju biroji; Zinību biedrības Zinātniski metodiskā darba valdes Jauno rituālu sekcija apkopoja un publicēja metodiskos palīgmateriālus. Metodiskā darba valde rituālu speciālistiem organizēja

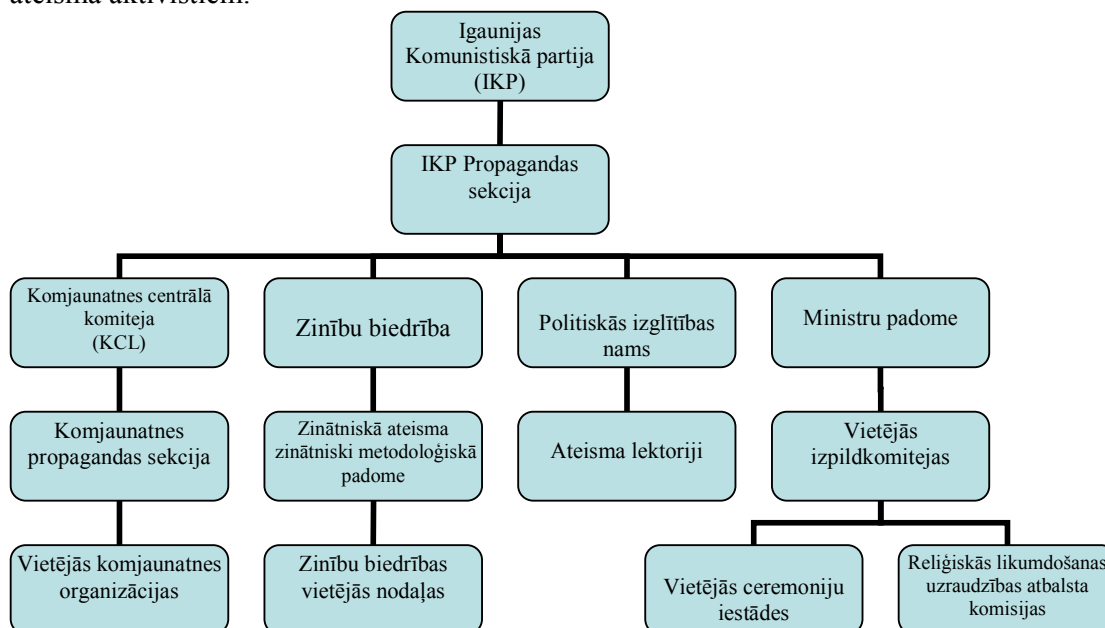

mācības vietējā un republikas līmenī. Vietējo izpildkomiteju kultūras sekcijas bija atbildīgas par mūzikas repertuāra izvēli bērū orķestriem.

Kamēr laicīgie kapu svētki guva milzīgus panākumus, **bēru** organizēšana bija pilnīga neveiksme, galvenokārt kvalificētu izvadītāju trūkuma dēļ. Šī profesija izrādījās ļoti nepopulāra, un rituālu speciālistu interese pazuda, kad runāja par bērēm, jo visi baidījās, ka būs jāstrādā par izvadītājiem. Tas noveda pie absurdas situācijas, kad komunistiem tika rīkotas reliģiskas bēres, bija ziņas, ka uz mirušo komunistu kapiem ir krusti.

Laulības, kas bija galvenais vietējo rituālu biroju darba lauks, neguva plašu uzmanību, tāpēc laulību pilis sāka celt tikai 1970-jos gados. Spēcīgās antireliģiskās attieksmes dēļ 1950- jās gados sāka izplatīties dīvaini uzskati par to, ka laulībām nav jābūt ceremoniāla rakstura, ka balta apkaklīte un gredzens simbolizē baznīcu.

Citi rituāli, kam veltīja mazāku uzmanību, bija **vārda došana** (kristību aizvietoējums), **pirmā piedalīšanās vēlēšanās** (kopš 1964. gada), dažas **darba tradīcijas** (pirmā darba diena). Aiz tā visa parasti stāvēja iestāžu sadarbība ar vietējo izpildvaru un ateisma aktīvistiem.

3. tabula. Jauno padomju rituālu organizatoriskā struktūra.

Noslēgumā var teikt, ka laicīgie rituāli bija baznīcas ietekmes iznīcināšanas pamatā. Tā kā valsts iespējas bija plašākas, baznīca saglabāja savu ietekmi tikai tajās sfērās, kur valsts aktivitāte bija mazāka – bērēs un kāzās. Bet jauno rituālu uzvarai bija pretrunīga ietekme – reliģiozitāte bija kļuvusi tik margināla, ka ateistiem vairs nebija, pret ko cīnīties. Jauno rituālu pārsvars pār filozofisko ateismu noveda pie tā, ka pēdējais kļuva nenozīmīgs. Tā kā jaunie rituāli arvien vairāk attālinājās no savām ateistiskajām saknēm, tiem bija mazāks ateisma saturs, un saikne ar ateismu kļuva arvien mākslīgāka. Visas šīs pārmaiņas noveda pie loģiska rezultāta – vienaldzības gan pret reliģiju, gan pret ateismu.

ARHĪVI:

ERAF, f 1, l 4 – Igaunijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas protokoli

ERAF, f 1, l 4 – Igaunijas Komunistiskās partijas Speciālā sektora arhīvi
ERAF, f 31 – Igaunijas Komjaunatnes arhīvi
ERA f R-1, l 10 – Ministru Kabineta Republikas Rituālu komisijas arhīvi
ERA f 2048 l 1 – „Zinātņu“ biedrības arhīvi

LITERATŪRA:

BERIA, Sergo. Beria - My Father: Inside Stalin's Kremlin. 2003
TAUBMAN, W. Beria and his time. Tallinn 2006.

Priit Rohtmets

BALTIJAS UN ZIEMEĻVALSTU TEOLOGU KONFERENCES STARPKARU PERIODĀ

Periodu starp abiem lielajiem kariem dažkārt pamatoti dēvē par konferenču ēru. Jau 20. gadsimta sākumā un pat 19. gadsimta beigās radās pasaulē pirmās ekumēniskās organizācijas, kā, piemēram, Jauno Vīriešu Kristīgā asociācija, Pasaules Studentu Kristīgā federācija un Starptautiskā Misionāru padome. Pirmā pasaules kara šausmas un posts nozīmēja jaunu sadarbības sākumu starp baznīcām, tāpēc tādas tēmas kā miers, nacionālo un etnisko minoritāšu aizsardzība un reliģiskā brīvība tika bieži un karsti diskutētas.

Igaunijas un Latvijas teologi un garīdznieki attīstīja ciešu sadarbību gan savā starpā, gan ar citiem kaimiņiem. Igauņi, balstoties uz savām somu-ugru saknēm, organizēja konferences ungāru un somu garīdzniekiem. Latvieši vairāk sadarbojās ar Zviedrijas Luterisko baznīcu, bet viņiem bija arī cieši sakari ar somiem. Attiecības starp Igaunijas un Latvijas garīdzniekiem bija labas, tikai 1930-to gadu beigās valsts ierēdņu iejaukšanās dēļ tās kļuva sliktākas. Redzot, kā attīstās sadarbība starp baznīcām, nebija pārsteigums, ka 1920-to gadu beigās ideja organizēt tikšanos Baltijas un Ziemeļvalstu reģiona universitāšu profesoriem kļuva reāla. Tagad, 80 gadus vēlāk varam tikai jautāt, vai konferences bija vai nebija sekmīgas.

Ideja organizēt profesionālas Baltijas valstu un Skandināvijas teologu tikšanās bija dienaskārtībā jau 1920-to gadu sākumā. Vēlāk tās dalībnieki teica, ka koncepcija pirmoreiz tika publiski izteikta izbraukumā ar kuģi, apmeklējot Jauno Vīriešu Kristīgās asociācijas Pasaules konferenci Helsinkos. Jāpiezīmē, ka iniciatori bija no Latvijas Universitātes teoloģijas fakultātes.¹⁷⁰ Universitāte tika nodibināta pēc Latvijas neatkarības iegūšanas un tagad izstrādāja programmu teoloģijas studentiem. Starp Ziemeļvalstu un Baltijas universitātēm notika sarakste par šiem jautājumiem, un tā rezultātā 1927. gadā tika sasaukta pirmā Baltijas Teologu konference.¹⁷¹ Tās galvenais uzdevums bija ne tik daudz attīstīt zinātnisku dialogu, cik analizēt un vilkt paralēles starp dažādām programmām dažādās universitātēs. Vēlāk uzmanības loks paplašinājās, un programmas dienaskārtībā tika iekļautas arī prezentācijas par teoloģijas tēmām.

1927. gada maijā Helsinkos notika pirmā konference. Galvenais organizators bija Helsinku Universitātes Teoloģijas fakultātes dekāns, profesors Artūrs Hjelts (Arthur Hjelt). Dalībnieki bija no četrām valstīm: Latvijas, Igaunijas, Zviedrijas un

¹⁷⁰ Algo Rämmer. Tartu Ülikooli osa Eesti ja Läti kultuurisidemetes 1920.–1930. aastate näitel. (The Cultural Relations of Estonia and Latvia in 1920s–1930s from the perspective of the University of Tartu. Master's thesis.) Tartu, 2006, p 32.

¹⁷¹ Eesti Kirik 26. 06.27.1929. Balti riikide ülikoolide usuteadlaste 2. konverents. (The Second conference of Baltic theologians), pp 203–204.

Somijas.¹⁷² Īsti zinātnisku referātu nebija, viena daļa no referentiem runāja par reliģisko situāciju dažādās valstīs, otra puse par problēmām Skandināvijas un Baltijas valstu universitāšu teoloģijas studiju programmās. Daži piemēri: bīskapa Gummerusa (Gummerus) runa bija par baznīcas noteikumiem Somijā, profesors Ruts (Ruuth) runāja par Somijas teoloģiju, Igaunijas profesora Rahamegi (Rahamägi) prezentācija bija par situāciju Igaunijas Evaņģēliski Luteriskajā baznīcā, profesori Kundziņš un Lindbloms (Lindblom) akcentēja dažādas eksāmenu formas teoloģijā, bet profesors Puko (Puukko) runāja par ebreju valodas lomu teoloģiskajā izglītībā.¹⁷³

Runas par pirmo konferenci diezgan ātri izplatījās, un, sākot ar otro konferenci, kas notika divus gadus vēlāk Rīgā, tajās piedalījās profesori no vēl divām universitātēm – Kēnigsbergas un Upsalas. Kā pozitīvu uzlabojumu var atzīmēt prezentāciju zinātniskā līmeņa celšanos, lai gan galvenā tēma „Universitātes loma studentu izaugsmē par zinātnieku, garīdznieku, skolotāju“ galvenokārt koncentrējās uz praktiskiem jautājumiem, kas bija aktuāli dažās universitātēs. Par šo tēmu uzstājās Tartu Universitātes rektors, profesors Johans Kops (Johan Kõpp). Profesora Tenemana (Tennemann) runa bija par kristietību un ideālismu, profesori Kundziņš un Sēsemans (Seesemann) izteica savus viedokļus par gnosticismu Jāņa Evaņģēlijā. Pārējie atzītie teologi runāja par teoloģisko izglītību, akcentējot atsevišķu priekšmetu lomu, izvēloties mācītāja vai skolotāja profesiju.¹⁷⁴ Konference Rīgā noteikti bija grandiozākā un pompozākā, kas jebkad organizēta. Tā bija pēdējā harmoniskā un draudzīgā tikšanās, jo nākamajā simpozijā radās domstarpības, kas aptumšoja gandrīz visas konferences nākamajos desmit gados.

Bija nolemts, ka nākamā Baltijas teologu konference notiks 1931. gadā un to organizēs Tartu Universitātes dekāns. Dekāns Rahamegi un citi fakultātes profesori nolēma, ka vislabāk būtu organizēt konferenci kopā ar Tartu Universitātes 300 gadu svinībām 1932. gadā. Visi piekrita šim plānam, jo tas deva viesiem iespēju piedalīties jubilejas svinībās. Jau 1929. gadā bija radies jautājums, vai uz konferenci aicināt jaunas fakultātes. Bija daži kandidāti, to skaitā Rīgas Herdera Institūts. Šim solim ļoti pretojās Latvijas Universitātes pārstāvji, jo Herdera Institūts bija ļoti vāciski orientēts, un tam bija praktiskāka ievirze nekā citiem dalībniekiem. 1931. gadā vācbalti bija nodibinājuši Lutera Akadēmiju Tartū, kas līdzīgi Herdera Institūtam pārstāvēja vācbaltu viedokļus teoloģijā un arī nacionālajos jautājumos. Kad igauņiem izdevās nepieļaut Lutera Akadēmijas ierakstīšanu dalībnieku sarakstā un gandrīz visi piekrita šim lēmumam, Herdera Institūtu atbalstīja Kēnigsbergas Universitāte. Tas bija pamats konfliktam.

Kā jau minēts, jaunu biedru uzņemšanu apsprieda 1929. gadā, bet nolēma, ka Lunda Universitātes teologi būs vienīgie, ko uzaicinās uz nākamo tikšanos. Drīz pēc tam

¹⁷² EAA(Eesti Ajalooarhiiv=Estonian Historical Archives), stock 2100, ser. 5, item 36, p. 8. Kirjavahetus Balti teoloogide konverentsi asjus (Correspondence concerning The Conference of Baltic Theologians).

¹⁷³ EAA(Eesti Ajalooarhiiv=Estonian Historical Archives), stock 2100, ser. 5, item 36, p. 8. Kirjavahetus Balti teoloogide konverentsi asjus (Correspondence concerning The Conference of Baltic Theologians).

¹⁷⁴ EAA, stock 2100, ser. 5, item 36, p. 2.

tomēr Kēnigsbergas Teoloģijas fakultātes dekāns rakstīja profesoram Rahamegi, bilstot, ka ekumēniskā dialoga attīstības interesēs prasība par jaunu biedru uzņemšanu pirms nākamās konferences ir jāpilda. Pēc dekāna Junkera (Juncker) domām šī politika ietvēra arī Herdera Institūta uzņemšanu.¹⁷⁵ Profesors Rahamegi bija nesatricināms, atkārtodams vairākas reizes, ka šāda veida lēmumus nevar pieņemt pirms nākamās tikšanās, jo tam vajadzīga visu biedru piekrišana.¹⁷⁶ Nākamo mēnešu laikā Junkers atsūtīja vēl vairākas vēstules, bet Rahamegi palika uzticīgs tam, ko bija teicis iepriekš. Viņš bija saņēmis arī dažas vēstules no dekāna Maldoņa. Tās bija atzīmētas kā slepenas un uzsvēra nacionālo universitāšu lomu; Maldonis rakstīja:

„Vienkārši nav nepieciešams organizēt konferenci un ielūgt visus teologus, ko kāds pazīst, lai strīdētos par kādiem interesantiem teoloģiskiem jautājumiem, bet ir svarīgi apspriest ekumēniskās, izglītības un teoloģiskās problēmas, kas radušās valsts universitātēs.“¹⁷⁷

No otras puses, igauņi bija ielūguši vienīgo Lietuvas Evaņģēliski Luterisko fakultāti Kauņas (Kovno) Universitātē. Šo lēmumu apstrīdēja Kēnigsbergas Universitātē. Beigās Lietuvas kolēģi nevarēja piedalīties savas sinodes dēļ, kura notika tieši tajā pašā laikā.

Starp citu, konference bija interesanta daudzām ekumēniskām organizācijām, tā tika atspoguļota vairākos žurnālos, daudzi profesori visā Eiropā lūdza informāciju par to un arī paši piedalījās. Ekumēniskajām organizācijām likās īpaši slavējami, ka tikšanās notiek ekonomiski grūtos apstākļos.¹⁷⁸ Ekonomiskās krīzes ietekme bija patiesi jūtama, piemēram, dalībniekiem nebija iespējams uzturēties viesnīcās, viņiem piedāvāja naktsmājas vietējo profesoru un studentu mājās.

Galvenā konferences tēma bija „Kristietība un pasaule“, ar akcentu uz Tartu Universitātes dibinātāju Gustavu Ādolfu II. Aleksis Lehtonens (Aleksi Lehtonen) bija vienīgais, kurš runāja par šo tēmu un uzsvēra baznīcas noteikumus Vidzemē, Somijā, Zviedrijā un Igaunijā 17. gadsimtā. Eduards Tenemans apskatīja problēmu starp politiku un kristietību, profesors Kundziņš runāja par pasaules vīziju Jaunajā Derībā, profesors Gilenbergs (Gyllenberg) teica runu par kristietību un pasauli Pāvila teoloģijā, bet profesors Ruts runāja par piētismu Somijā un tā ietekmi uz kultūru.¹⁷⁹ Pēc prezentācijām tika apspriesti vairāki jautājumi par organizāciju un konferences nākotni. Vispirms profesors Sēsemans no Tartu Universitātes ierosināja mainīt konferences nosaukumu. Tās oficiālais nosaukums bija „Baltijas universitāšu teoloģijas lektoru konference“. Viņš gribēja aizvietot vārdu „konference“ ar vārdu „dianas“ un vārdus „universitātes teologi/ lektori“ ar vārdiem „augstāko mācību iestāžu lektori“. Bija skaidri redzams, ka tas ir veids, kā vienkāršot jaunu biedru uzņemšanu, sevišķi tādu kā Herdera Institūts un Lutera Akadēmija, kas nebija valsts universitātes. Priekšlikumu noraidīja, jo lielākajai daļai dalībnieku gluži labi patika

¹⁷⁵ EAA, stock 2100, ser. 5, item 36, p. 20.

¹⁷⁶ EAA, stock 2100, ser. 5, item 36, p. 18.

¹⁷⁷ EAA, stock 2100, ser. 5, item 36, p. 63.

¹⁷⁸ Hain Tankler, Algo Rämmer. Tartu University and Latvia with an Emphasis on Relations in the 1920s and 1930s. Tartu, Tartu University, 2004, p 217.

¹⁷⁹ EAA, Stock 2100, ser. 5, item 36, p. 6.

esošais nosaukums. Visnopietnākās diskusijas noteikti bija par jaunu biedru uzņemšanu; Herdera Institūts izpelnījās īpašu ievērību. Pēc karstām debatēm jautājumu lika uz balsošanu, un visiem par pārsteigumu Herdera Institūta atbalstītāji uzvarēja. Profesors Maldonis bija tik ļoti aizvainots, ka gandrīz zaudēja savaldību un ierosināja uzaicināt visus teologus, kam ir grāds teoloģijā. Pēc viņa domām nekam vairs nebija nekādas nozīmes.¹⁸⁰

Konferenci, kas notika 1934. gada 22.-25. jūnijā, organizēja Kēnigsbergas Universitāte. Citu starpā bija uzaicināts Herdera Institūts, bet Kauņas Universitātes Evaņģēliskā Teoloģijas fakultāte nebija aicināta. Šķita, ka tas ir politisks lēmums, kam piekrita arī latvieši, pievēršot uzmanību politiskajām pārmaiņām Vācijā. Kēnigsbergas Universitātes Teoloģijas fakultātes dekāns profesors Šnīvinds (Schniewind) noliedza apvainojumus un, lai pārliecinātu latviešus, 1934. gada maija beigās bez iepriekšēja pieteikuma ieradās Rīgā, lai ar latviešu kolēģiem apspriestu konferences nākotni. Rīgas Universitātes atbilde joprojām bija negatīva, un bija gaidāms, ka Tartu kolēģi būs tajās pašās pozīcijās. Latviešiem nevajadzēja vilties. Profesors Rahamegi paziņoja Šnīvindam, ka, tā kā iepriekš izvirzītās organizatoriskās problēmas nav atrisinātas, igauņi vispirms tās vēlas apspriest savā fakultātē. Galvenais piedalīšanās šķērslis pēc Rahamegi domām tomēr bija finansiālais. Proti, finansiālo grūtību dēļ būs neiespējami aizbraukt uz Kēnigsbergu. Lai gan Kēnigsberga atbildēja, ka lidmašīnas biļetes un visi ceļa izdevumi tiks atmaksāti, igauņi palika stingri savās pozīcijās, un ne Rīgas, ne Tartu Universitātes profesori Kēnigsbergas konferencē nepiedalījās. Pati konference tomēr bija ļoti pārdomāta. Pirmo reizi katram referātam sekoja diskusijas. Referāti galvenokārt bija par mācību jautājumiem, ieskaitot tādas tēmas kā baznīcas darbs un teoloģija, zinātniskā teoloģija un praktiskā ekseģēze, Vecās Derības ekseģēzes problēmas studiju laikā, utt. Pēc somu uzskata, kuri bija piekrituši piedalīties un nosodīt jebkuru politiska spiediena pazīmi, nekāda naidīga vai politiska attieksme nebija manāma.

Pēc prezentācijām sanāksmē par organizatoriskiem jautājumiem tika pieņemta rezolūcija, deklarējot, ka konference arī turpmāk paliks zinātniska un neslieksies uz praktisku jautājumu iztirzāšanu. Tika arī apsolīts uz nākamo konferenci uzaicināt Kauņas Universitāti. Kēnigsbergas Universitātes pārstāvji ierosināja paplašināt dalībnieku loku un iekļaut Varšavas Universitātes Teoloģijas fakultāti un Varšavas un Parīzes Ortodoksālos seminārus. Profesors Rozenkvists (Rosenqvist), Åbo Akadēmijas vadītājs, bija pret tik strauju paplašināšanos, tāpēc beigās tika nolemts gan pieļaut jaunu universitāšu pieņemšanu, bet tikai viesu, nevis biedru statusā.

Tomēr spriedze starp dalībniekiem palika. Tas kavēja nākamās sanāksmes plānošanu. Tā kā Herdera Institūts jau reiz bija piedalījies teologu sanāksmē, to aicināja arī uz Turku konferenci 1937. gadā. Kauņas Universitātes Evaņģēliskā fakultāte bija slēgta par spīti ekumēnisko organizāciju un citu Eiropas reliģisko aprindu pretestībai. Tādēļ Kauņa konferencē nepiedalījās.

Rīgas Universitātes pārstāvji atteicās piedalīties Turku konferencē un nosūtīja atbildi arī Igaunijas kolēģiem, cerēdami, ka, ka arī viņi boikotēs konferenci. Bažas par 1934. gada notikumu atkārtošanos piespieda pārējās puses rīkoties. Profesors Rozenkvists savā vēstulē visiem konferences rīcības komitejas locekļiem, kurā ietilpa visu valstu

¹⁸⁰ EAA, stock 2100, ser 5, item 36, p. 112.

universitāšu dekāni, publiski atzina, ka atšķirības starp universitātēm var izjaukt sadarbību un ietekmēt 1937. gada konferences organizēšanu. Tāpēc šī lieta ir jāatrisina. Tā kā Rīgas Universitāte joprojām atteicās piedalīties, visi pārējie dekāni sacerēja kopīgu vēstuli, lūdzot latviešus pārskatīt savu lēmumu un tomēr piedalīties konferencē. Igauniem bija problēmas ar profesoru delegēšanu. Tā kā daži profesori bija miruši (Bulmerincq, Tennmann), bet trīs no septiņām profesoru vietām fakultātē bija brīvas, potenciālo dalībnieku trūkums tika minēts kā aizbaidinājums. Turku Universitāte atbildēja, ka var sūtīt jaunākus teologus. Jautājumu atrisināja, deleģējot Zigfrīdu Āslavu (Siegfried Aaslava), kurš 1937. gada pavasarī bija ievēlēts par Jaunās Derības docentu.

Turku konferenci, ko organizēja Ābo Akadēmija, var uzskatīt par sekmīgu, jo sarunu ceļā bija atjaunota vienprātība starp dalībniekiem. Visas ielūgtās universitātes bija pārstāvētas. Ņemot vērā konferences vietu, tā akcentēja jautājumus, kas saistījās ar Somiju, ieskaitot zviedru minoritātes tiesības, jo Ābo Akadēmija bija zviedru balsts Somijā. Profesors Gulins (Gulin) no Helsinkiem akcentēja somu teoloģiju un baznīcu, bīskaps Bonsdorfs (Bonsdorff) runāja par zviedru minoritāti Somijā, profesors Adamovičs par nacionālajiem elementiem latviešu baznīcā, profesors Puko – par Dievu un vēsturi Vecajā Derībā, profesors Odenbergs (Odenberg) no Lundas un profesors Šneiders (Schneider) no Kēnigsbergas – par Jauno Derību Vecajā Derībā, utt. Pēc referātiem dekānu sanāksmē (rīcības komitejā) nolēma, ka nākamā sanāksme pēc savas būtības būs zinātniska, un rīcības komitejas sastāvs nemainīsies. Rīcības komitejai tika arī dotas tiesības pieņemt lēmumus par visiem organizatoriskajiem jautājumiem. Lai gan Herdera Institūts nebija dekānu valdes loceklis, to atzina par pastāvīgu biedru. Ir svarīgi arī atzīmēt, ka konference nolēma mainīt savu nosaukumu. Baltijas teologu konferences vietā tagad bija „Baltijas un Ziemeļvalstu augstāko mācību iestāžu teoloģijas lektoru konference“.

Lai gan konsenss bija sasniegts, pirms Otrā Pasaules kara nebija vairs laika to pierādīt. 1940. gadā būtu bijusi Lundas Universitātes kārta rīkot konferenci. Zviedri lūdza to atlikt, jo tajā pašā gadā notika Orientālistu kongress, un Universitāte nespēja uzņemt divus tik lielus pasākumus vienā gadā. Bet 1941. gadā Igaunija un Latvija jau bija zaudējušas savu neatkarību, teoloģijas fakultātes bija slēgtas, tāpēc konference tika atcelta. Turku konference tā arī palika pēdējā oficiālā tikšanās.

Noslēgumā jāsaaka, ka Baltijas un Ziemeļvalstu teologu konferences nopietni ietekmēja viens no galvenajiem konflikta cēloņiem starp pasaules kariem, proti, attiecības starp nācijām un attieksme pret minoritātēm. Vācu minoritātes ignorēšana Baltijas valstīs ir vērojama visā starpkaru periodā. Par laimi, šo šķērsli uz 1930-to gadu beigām izdevās pārvarēt. Kopumā konferences var uzskatīt par vairāk vai mazāk sekmīgām, jo tās bija pirmais mēģinājums paplašināt sadarbību. Dialoga iedibināšana, personisko kontaktu iespējas, salīdzinot ar lielākām konferencēm, nozīmēja, ka daudzi dalībnieki saņēma atbildes uz viņus interesējošiem jautājumiem, un viņi varēja dalīties domās ar saviem tuvākajiem kaimiņiem.

Andrejs Sičovs

**DRAUDŽU SLĒGŠANA UN TO ATJAUNOŠANAS CENTIENI IGAUNIJAS
EPARHIJĀ . ŅIKITAS HRUŠČOVA VALDĪŠANAS LAIKĀ 1954-1964
GADOS**

1. Ievads un avoti

Šī pētījuma mērķis ir izpētīt cēloņus un iemeslus draudžu slēgšanas bumam Igaunijas Pareizticīgo eparhijā 1954-1964 gados un rast atbildes uz sekojošiem četriem jautājumiem:

1. Kādi bija cēloņi un faktori, kas motivēja pareizticīgo baznīcu slēgšanu šajā periodā, kā rezultātā Igaunijas eparhija zaudēja 25 draudzes, trīs kapličas, trīs draudžu filiāles un vienu klosteri?
2. Vai draudžu likvidēšana bija to dabiskas atmiršanas process vai Padomju valdības reliģiskās politikas pastiprināšanās rezultāts?
3. Kā notika draudžu slēgšana Igaunijas eparhijā (oficiāls paziņojums, metodes, scenāriji)?
4. Vai bija kādi mēģinājumi no jauna dibināt un atvērt pareizticīgās baznīcas un kapelas okupētajā Igaunijā Hruščova valdīšanas laikā „atkušņa” periodā?

Pētījuma galvenā tēma ir noskaidrot, vai 31 baznīcas slēgšana Igaunijas eparhijā 1954- 1964 gados bija dabiskas atmiršanas rezultāts, vai sistematiskas darbības rezultāts, ko iniciēja Padomju valdība.

Pētījuma galvenie avoti bija arhīvu materiāli, galvenokārt PSRS Ministru Padomes Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes fondi Igaunijas Republikā, kas atrodas Igaunijas nacionālajā arhīvā un tās materiāli Krievijas Federācijas Nacionālajā arhīvā. Arhīva materiālu priekšrocība ir to faktu precizitāte, bet trūkums – viņu tendenciozais raksturs. Kas attiecas uz Padomju Igaunijas tā laika preses izdevumiem, tie nesniedz nekādas ziņas par pareizticīgo baznīcu un draudžu slēgšanu. Tas attiecas arī uz Padomju laika baznīcas izdevumiem (žurnāls Журнал Московской Патриархии). Daži mājiieni par to ir doti tikai ārzemju igauņu mēdijos. Tomēr ir atrodami daži ārzemju pētījumi un zinātniski raksti par draudžu slēgšanu.

Krievijas baznīcas vēsturnieku viedokļi par draudžu slēgšanas argumentāciju PSRS atšķiras. Piemēram, Maskavas un Visas Krievzemes Patriarhs Aleksijs, tāpat kā tā laika pilnvarotie komisāri, savā doktora disertācijā aizstāv ideju, ka 20 baznīcu un trīs kapelu slēgšanas iemesls bīskapa Aleksija valdīšanas sākumā no 1961.- 1964. gadam bija paaudžu maiņa un cilvēku vispārējā atsvešināšanās no ticības un reliģijas.

Tai pašā laikā ir zinātnieki, kas nonākuši pie citiem secinājumiem. Piemēram, I. Suvorova savā 1993. gada rakstā par Latvijas eparhiju norāda, ka Hruščova valdīšanas laikā pareizticīgās draudzes Latvijā tika likvidētas pēc valdības pavēles. Šo viedokli atbalsta L. Soskovecs, kurš savā pētījumā koncentrējas uz eparhijām Rietumsibīrijā un savās tēzēs pierāda, ka scenārijs par draudžu dabisko novecošanos bija tipiska argumentācija padomju pilnvarotajiem. Administratīvais spiediens uz draudžu

slēgšanu ir pierādīts arī A. Fedotova zinātniskajā pētījumā. T. Čumačenko norāda uz faktu, ka draudžu masveida slēgšana sākās 1960. gadā, un tās rezultātā Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padome 1960-1964 gados slēdza 5457 draudzes.

2. “Viesuļuguns” uzbrukums pret ticību trīs mēnešu garumā 1954. gadā Igaunijas Pareizticīgo eparhijā.

Pēc J. Staļina nāves Ņ. Hruščovs un viņa komanda atmata iepriekšējo valsts un baznīcas attiecību politiku un pieņēma baznīcai naidīgu attieksmi, kas bija līdzīga 1930 gados piekoptajai politikai ar draudžu vardarbīgu slēgšanu, svētuma avotu izpostīšanu un ticīgo cilvēku satīrisku kritizēšanu presē. Visu procesu atbalstīja dekrēts “Milzīgs zinātniskās propagandas trūkums un pasākumi tās uzlabošanai”, ko 1954. gada 7. jūlijā izdeva Padomju Savienības Komunistiskās Partijas (PSKP) Centrālkomiteja.

Ir pamats pieņemt, ka antirelīģiskā attieksme Igaunijas vietējās izpildkomitejās ir tieši saistīta ar šo 1954. gada 7. jūlija dekrētu, kam sekoja “viesuļuguns” pret reliģiju.

Šīs jaunās kampaņas pazīmes Igaunijā vietējā līmenī vispirms kļuva redzamas Tallinā, kur izpildkomitejas municipālā nodaļa centās slēgt pareizticīgo draudzi Sitsi. Jauns dekrēts 1954. gada 10. novembrī anulēja iepriekšējo dekrētu un nosodīja antirelīģisko attieksmi un ticīgo cilvēku nicināšanu. Tomēr igauņiski runājošo pareizticīgo lūgumu atvērt jaunu draudzi Meerpalu ciemā noraidīja.

Saskaņā ar baznīcas vēsturnieces Tāmāras Čumačenko pētījumu šai unikālajai „brīvajai elpai” un reliģiskās politikas atslābināšanai bija divi labvēlīgi faktori: pirmkārt, pie varas esošo staļinistu lēmums (G. Maļenkovs, N. Bulgaņins, V. Molotovs) saglabāt mērenu reliģisko politiku, kas tipiska „konkordātam” starp valsti un baznīcu Staļina laikā. Otrkārt, problēmu sarežģītība PSRS iekšējā un ārējā politikā.

3. Mēģinājumi no jauna dibināt draudzes Igaunijas eparhijā “atkušņa” periodā 1955-1959 gados (Tiirimetsa, Mõnnuste, Malvaste, Agusalu)

1955–1957 gados Krievijas Pareizticīgo baznīcas vēsturē PSRS reliģiskās politikas kontekstā var raksturot kā maigākos kopš 1918. gada. Baznīcā šajos gados notika vairākas pārmaiņas, kas sakrita ar “atkusni” un iezīmēja liberālāku baznīcas politiku un intereses trūkumu no valdības puses. Daudzi garīdznieki, kas bija ieslodzīti vai izsūtīti, atgriezās pie saviem pienākumiem baznīcā. Bez tam radās iespēja dibināt jaunas draudzes, remontēt baznīcu ēkas vai pat celt jaunas. Turklāt valdība pirmoreiz Krievijas Pareizticīgo baznīcai deva atļauju izdot Bībeli, Jauno Derību ar psalmu grāmatu un lūgšanu grāmatu (25 000). Tas viss atdzīvināja reliģisko dzīvi un baznīcas biedru aktivitāti. Tas attiecas arī uz Igaunijas draudzēm. Draudžu skaits lēni auga gan PSRS, gan Igaunijas PSR (1955. gadā bija 13 422 reģistrētas pareizticīgo draudzes PSRS. 1957. gadā oficiālais draudžu skaits jau sasniedza 13477).

Šajos gados arī Igaunijas PSR bija vairāki mēģinājumi atkal dibināt dažas draudzes. Visaktīvāk šai laukā darbojās Saare-Hiiu diakonija, kur Mõnnustes draudze bija slēgta kopš 1950. gada ārēju apstākļu dēļ. Lai gan ticīgie bija atraduši jaunu potenciālu draudzes vietu, viņi no pilnvarotajiem nedabūja atļauju reģistrēt draudzi.

Jāpiemin arī divas pareizticīgo draudzes Sörve - Torgu un Tiirimetsa, kur baznīcas tika slēgtas Otrā Pasaules kara laikā, kad vienas baznīcas ēka tika pilnīgi nopostīta, bet otra bojāta. 1956-1959 gados draudze gribēja pēdējo atjaunot. Iepriekšējā izpēte, ko pasūtīja valdības pilnvarotais, parādīja, ka draudzes locekļu skaits samazinājies līdz 14 un pārsvarā sastāvēja no gados veciem cilvēkiem. Bez tam baznīcas ēka bija ļoti sliktā stāvoklī. Finanšu trūkums, stingrākas padomju reliģiskās politikas sāksnās un pilnvarotā un bīskapa Joana nevēlēšanās atbalstīt šo iniciatīvu bija par iemeslu, ka baznīcas atkalatvēršana neizdevās. Līdzīgu neveiksmi piedzīvoja mēģinājums atkal atvērt Kõrgesaare-Puski draudzes Malvastes kapu baznīcu Hijumaa salā, arī šajā gadījumā pilnvarotais un bīskaps nebija ieinteresēti atkalatvēršanā. Tas pats notika ar Agusalu kapelu Viru novadā, kuru draudze centās atvērt kā Kuremäe klostera filiāli.

Lai gan ir daži piemēri, kad eparhija atbalstīja pareizticīgās reliģijas atdzīvināšanu (Rõngu-Tilga draudze), kopumā mēģinājumi atkal atvērt baznīcas neizdevās.

4. Kastolatsi, Prangli-Maaritsa un Kullamaa-Silla draudžu slēgšana 1957-1958

1957. gada beigās PSKP palielināja interesi par reliģisko politiku, daļēji tāpēc, ka bija aktivizējusies reliģiskā dzīve 1955-1957 gados, kā tas tika atspoguļots vairākos Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes ziņojumos. PSKP Centrālkomiteja interesējās arī par draudžu ekonomisko un finansiālo darbību. Šai kontekstā 1957. gada martā CK nolēma veikt draudžu un garīdznieku statistisko revīziju. Inspekcija īpaši interesējās par draudzēm, kas “novecoja” un par to slēgšanu. Tas attiecās arī uz trim augstāk minētajām draudzēm.

Kastolatsi draudzes slēgšana bija paredzēta jau 1950-to gadu sākumā, jo draudzei nebija padomes. Arguments par labu slēgšanai bija arī mazais biedru skaits un pastāvīga mācītāja trūkums, tāpēc draudzi 1957. gadā slēdza, un baznīcas ēka kļuva par vietējā kolhoza īpašumu. Tas pats notika Prangli-Maaritsa draudzē, kas atrodas netālu no Kastolatsi.

Kullamaa-Silla draudzes slēgšanas scenārijs mazliet atšķiras no iepriekš minētajiem gadījumiem. Šajā gadījumā draudzes slēgšanas iniciatīva nenāca no valsts ierēdņa, bet no draudzes padomes un bīskapa Romana (Tanga), jo draudze nespēja nomaksāt nodokļus.

Šīm visām trim draudzēm kopīgs tas, ka slēgšana nebija brīvprātīga. Ir svarīgi atzīmēt, ka, pirmkārt, baznīcu slēgšana vispār „atkušņa” periodā notika reti un, otrkārt, ka minētajās draudzēs iniciatīva par slēgšanu drīzāk nāca no pašas draudzes. Tādēļ, kā savā laikā teica pilnvarotais Kapitonovs, šo draudžu slēgšana notika bez pārpratumiem un noritēja mierīgi.

4. Pirmās draudžu „slēgšanas buma” pazīmes: divu kapelu (Abruca and Reo-Tsolgu) un divu draudžu (Mustvee Trijādības Vienotās ticības draudzes (‘edinoverie’) un Suislepa) slēgšana 1959- 1960 gados

5. 1. Pareizticīgo kapelu slēgšana Abrukā un Reo-Tsolgu

Ar Ņ. Hruščova nākšanu pie varas padomju reliģiskā politika kardināli mainījās. 1959. gadā Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padome izdeva instrukciju neatvērt

jaunas draudzes. Bez tam slēgšanas politika kļuva stingrāka, pilnvarotajiem bija vairāk brīvības slēgt baznīcas bez iepriekšējas apspriešanās ar draudzes locekļiem. Igaunijas PSR kontekstā tas nozīmēja vispirms mazāko baznīcu slēgšanu. Šai grupai piederēja arī slavenā Abrukas baznīca, kas bija celta 1887. gadā, 1950 gados vietējo ticīgo nevērīgās attieksmes dēļ nolaista un nodota vietējā kolhoza pārziņā jau 1956. gadā. Līdzīgi notika ar Reo-Tsolgu baznīcu Vōru novadā.

5. 2. Mustvee Trijādības Vienotās ticības ('edinoverie') un Suislepas draudžu slēgšana 1960. gadā

Pirmā Igaunijas eparhijas draudze, ko slēdza daļēji pēc valdības spiediena, bija Mustvee Trijādības Vienotās ticības draudze. Šeit būtu vietā izskaidrot 'Vienotās ticības' jeb 'edinoverie' jēdzienu. Draudze sastāvēja no visiem tiem vecticībniekiem, kas bija pieņēmuši Pareizticīgo baznīcas sakramentus, saglabājot savas vecās tradīcijas un paradumus. Pirmā šāda baznīca tika iesvētīta Mustvee 1849. gadā. Tā bija vienīgā baznīca Igaunijā, kas apvienoja visus bijušos vecticībniekus Peipusa reģionā. Līdz 1950. gadam draudzes locekļu skaits bija tik ļoti samazinājies, ka draudze nespēja nomaksāt nodokļus; tā rezultātā to pievienoja Nikolaja draudzei Mustvee kā draudzes filiāli, lai gan draudzes pārreģistrācija filiāles statusā notika tikai 1959. gadā. Bet jau nākamajā, 1960. gadā, vietējā izpildkomiteja pilnvarotā P. Kapitonova slepenā vadībā pieprasīja ēku vietējam kolhozam. Prasību apmierināja 1961. gadā, kad slepeni un nelikumīgi atņēma baznīcas ēku un baznīcas zvanus. Izrādījās, ka ēku kolhozam faktiski nevajadzēja un to bija paredzēts nojaukt.

Baznīcas locekļi nesamierinājās ar šādu rīcību klusējot. Piemēram, bija vēstule ar 42 ticīgo parakstiem Igaunijas PSR Augstākajai Padomei un Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes pilnvarotajam pārstāvim Igaunijā, kurā draudzes locekļi prasīja savu baznīcu atpakaļ un pieprasīja, lai draudzei piešķir priesteri. Kā parasti tajā laikā, protests neguva nekādu valdības uzmanību.

Arī gadījums ar Suislepas draudzi atklāj tās pašas iezīmes, kas bija redzamas iepriekš aprakstītajā Mustvee gadījumā. Arī šeit aiz baznīcas slēgšanas stāvēja vietējie Padomju varas pārstāvji. Lai gan bīskaps plānoja slēgt Suislepas draudzi tās mazā biedru skaita un sliktā baznīcas ēkas stāvokļa dēļ, jau 1957. gadā draudzes padome lūdza atlikt slēgšanu, lai rekonstruētu ēku par ziedojumiem un ieceltu jaunu draudzes mācītāju. Lai gan bīskaps neatbalstīja rekonstrukciju, viņš 1957. gadā iecēla jaunu mācītāju, Vladimīru Keskūlu. Keskūlas un viņa pēcteču darbība bija ļoti sekmīga – draudze uzplauka, tika ievēlēta jauna valde un jauna revīzijas komisija, un bīskapa domas par draudzi mainījās, kā tas redzams no viņa vēstules pilnvarotajam 1961. gada 25. martā, kurā viņš atbalsta draudzes turpmāku pastāvēšanu. Bet tikai dažus mēnešus vēlāk situācija radikāli mainījās. Antirelīģiskās propagandas iedvesmota, rajona izpildkomiteja uzsāka Suislepas draudzes slēgšanas mēģinājumus. Komiteja savu mērķi panāca, jo viena divdesmitā daļa (15) draudzes locekļu uzrakstīja paziņojumu pilnvarotajam, kurā paziņoja savu atsaukumu un atzina savu nespēju atjaunot un finansēt baznīcu. Pilnvarotais varēja īstenot baznīcas slēgšanu 1961. gadā, uzrādot par iemeslu draudzes locekļu brīvu gribu.

Abi slēgšanas scenāriji skaidri apliecina vietējo vadītāju metodes mazo draudžu slēgšanā – tas tika pamatots vai nu ar nepieciešamību pēc telpām (Mustvee) vai ar

draudzes perspektīvas attīstības (Suislepa) trūkumu. Pilnvaroto un vietējās izpildvaras sadarbība ir skaidri redzama. Abos gadījumos ir līdzība ar to, ka ticīgie izrādīja pretestību valdošajiem ierēdņiem, bet nesekmīgi.

5. 3. Kuremāe klostera slēgšana Tallinā 1960-1961

1958. gada 16. oktobrī PSRS Ministru Padome izdeva dekrētu „Par Eparhijas administrācijas saimnieciskās darbības un klosteru ieņēmumu retrospektīvu aplikšanu ar nodokļiem”. Viena dekrēta daļa „PSRS klosteri” paredzēja, ka vietējai izpildvarai klosteru skaits jāsamazina divkārt. Varas orgāniem bija pavēlēts: 1. atsavināt lielāko daļu zemju, kas piederēja klosteriem; 2. samazināt mūku skaitu, nosakot vecuma ierobežojumus, lai neviens, kas jaunāks par 30 gadiem, nevarētu kļūt par klostera mūku; 3. aizliegt izmantot algotu darbaspēku. Finansiāls pabalsts klosteriem un vientuļniekiem no baznīcas centrālā fonda tika aizliegts.

Kuremāe klosteris Tallinā bija likvidējamo klosteru skaitā Igaunijas PSR. Lēmums par klostera slēgšanu pieņēma 1959. gada beigās, pamatojot to ar nepieciešamību nojaukt ēku sakarā ar pilsētas rajona pārplānošanu. Nojaukšana notika 1960. gadā. Tai sekoja pilnvarotā Kapitonova lūgums Maskavai slēgt klosteri, atsaucoties uz faktu, ka klostera māsas jau 1959. gadā no Kuremāe klostera ir pārsūtītas citur un regulāri dievkalpojumi vairs nenotiek. Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padome deva „pēcnāves” piekrišanu klostera slēgšanai un ēkas nojaukšanai 1960. gada sākumā.

Bija arī mēģinājums novērst klostera slēgšanu – ticīgie, kas apmeklēja dievkalpojumus klostera baznīcā, veltīgi mēģināja pierakstīties draudzē. Lūgumi tika noraidīti ar paskaidrojumu, ka Tallinā jau ir astoņas pareizticīgo baznīcas.

6. Masveida baznīcu slēgšanas Igaunijas eparhijā 1962-1964 gados

Pastiprinātā apņemšanās uzcelt komunismu 1960-to gadu sākumā rada savu atspoguļojumu arī reliģiskajā politikā, ko raksturoja neiecietība pret reliģiju. Saskaņā ar galveno Hruščova ideologu reliģijai nebija tiesību pastāvēt padomju sabiedrībā. Vienīgā pieņemamā ideoloģija bija valdošā – ticība komunistiskās partijas postulātiem. Tas bija jaunu attiecību sākums starp valsti un baznīcu. Viss, kas attiecināms uz reliģijas likumdošanu, kas bija izstrādāta un izmēģināta 1958-1960 gados, ieguva likuma formu. 1961. gada 16. martā PSRS Ministru Padome izdeva dekrētu „Par stingrāku kontroli pār likumdošanas ievērošanu reliģijas jautājumos”, kas tiešā veidā ietekmēja Krievijas Pareizticīgo baznīcu. Vispirms tāpēc, ka jau tajā pašā dienā Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padome un ANO pieņēma instrukcijas par to, kā reliģiskie jautājumi attiecināmi uz likumdošanu – tas noteica PSRS reliģisko asociāciju darbības robežas.

Otrkārt, tai pašā gadā Patriarhs Aleksijs sasauca Sinodi, kurā tika pieņemti nopietni grozījumi Baznīcas statūtos. Saskaņā ar jaunajiem statūtiem mācītāji nedrīkstēja piedalīties nekādās draudzes ekonomiskās darbībās, un viņi kļuva par draudžu „algotiem strādniekiem”, kas drīkstēja pildīt savus pienākumus tikai kā „reliģisko lietu kalpi”.

Treškārt, pilnīgi mainījās Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes loma. Kopš šī laika tās mērķis bija novērot un kontrolēt baznīcas darbību, veicināt ateistisko

propagandu un mazināt reliģijas ietekmi uz cilvēkiem. Viens solis šajā ceļā bija draudžu skaita samazināšana. Lai to īstenotu, visa 1960. gada laikā notika „fīršana” Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes direkcijā. Šajā sakarā nomainīja arī vietējos pilnvarotus. Tas attiecās arī uz Igaunijas PSR pilnvaroto Kapitonovu, kura pēctecis Jāns Kanteris (Jaan Kanter) bija stingrākas pozīcijas piekritējs jautājumos par draudžu slēgšanu.

Ceturtkārt, 1961. gadā pēc Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes instrukcijas sākās visu PSRS pareizticīgo baznīcu zemju pārreģistrācija. Manuprāt, šīs akcijas mērķis bija šo informāciju vēlāk izmantot, lai pārliecinātu vājākās draudzes likvidēties un lai varētu ekspropriēt to īpašumus.

5. 1. Desmit draudžu un četru draudžu filiāļu slēgšana 1962-1963 gados

1961. gadā pilnvarotais Kanteris Maskavā iesniedza 14 draudžu sarakstu, ko bija paredzēts slēgt. Lielākā daļa no tām bija apustuļu pareizticīgo draudzes Rietumigaunijā (Sindi, Pootsi-Kõpu, Tahkuranna, Tõhela-Murro, Tori, Kastna, Kihnu, Reomäe, Levala, Lümānda, Metsküla, Pārsamaa), un tikai divas draudzes šai sarakstā bija no citiem rajoniem (Kolga-Jaani and Saduküla). Kā jau varam iedomāties, ne visas draudzes bija sliktā stāvoklī.

Uzmanību piesaista fakts, ka J. Kantera argumentācijā par pareizticīgo draudžu un draudžu filiāļu slēgšanu 1962-1963 gadu laikā dominē apgalvojums, ka cēlonis to slēgšanai ir „draudzes pašlikvidēšanās”. Fakts, ka šis apgalvojums bija aizsegs citiem iemesliem, atklājas pareizticīgo garīdznieku rakstos. Sevišķi skaidri tas redzams gadījumos ar Sindi un Elvas draudzēm un Simeona draudzi Tallinā.

Bet slēgšana ietekmēja ne tikai tās draudzes, kas bija sarakstā. Tika slēgtas arī draudzes citās vietās Igaunijas PSR – piemēram, Aleksandra baznīca un Svētā Gara kapliča pie Kristus Piedzimšanas Dievmātes baznīcas Tartu un Lihulas un Tānassilmas draudzes.

Draudžu slēgšanai bija arī tālākas sekas - vietējie varas vīri atrada atsavinātajām un izpostītajām baznīcām jaunas funkcijas. Tās tika izmantotas kolhozos dažādiem nolūkiem – kā noliktavas, ugunsdzēsēju depo, sporta zāles, internātskolas vai dzīvojamās mājas. Kapličas tika izmantotas kā sargu mājīņas un viņu dzīvojamās telpas.

Kopsavilkumā – ar jaunā pilnvarotā iniciatīvu notika draudžu masveida slēgšana, tā rezultātā desmit draudzes (Haanja-Plaani, Kaika, Mäemõisa, Tori, Sindi, Elva, Tānasilma, Aleksandri Tartu, Lihula, Siimeoni Tallinā) un četras draudžu filiāles (Aleksandri Haapsalu ciemā, Svētā Gara baznīca Tartu, un kapsētas lūgšanu nami Võru un Lohusuu) Igaunijas eparhijā tika slēgti 1962. gadā. Baznīcu masveida slēgšana 1962. gadā izraisīja spriedzi un paniku garīdzniekos un pareizticīgo baznīcas ticīgajos.

1963. gadā slēdza tikai vienu draudzi – apustulisko pareizticīgo baznīcu Juuru. Tam var būt vairāki izskaidrojumi. Pirmkārt, jaunā pilnvarotā grafiks bija saspringts – papildus draudžu slēgšanai viņam Igaunijas eparhijā bija jāpieņem arī deviņas delegācijas no ārzemju baznīcām. Otrkārt, 1963. gadā pilnvarotā uzmanības lokā bija

stingrākas nodokļu politikas piemērošana, kā rezultāts bija baznīcu ēku vērtības pārcenošana un straujš apdrošināšanas likmes kāpums trim draudzēm.

Atgriežoties pie 1962. gada notikumiem, lai gan pilnvarotais savā ziņojumā Maskavai izteicās, ka slēgšana notikusi bez protestiem, tas nesakrīt ar faktiem, īpaši, kas attiecas uz vardarbīgajām Sindi un Elvas draudžu slēgšanām un Simeona draudzes slēgšanu Tallinā. Slēgšanas procedūra parasti notika šādi:

Pirmais, kam bija jāapstiprina draudzes slēgšana, bija bīskaps, tad attiecīgās draudzes mācītājs un beidzot, parasti pēc draudzes juridiskās slēgšanas, draudzes locekļi, kuru protesti tika noraidīti ar pamatojumu, ka draudze vairs faktiski nepastāv.

Savā 1963. gada 5. februāra ziņojumā Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes pilnvarotais iedala slēgšanas argumentus trijās grupās:

- (1) lauku baznīcu gadījumā arguments par „dabisko novecošanos” vai „draudzes pašlikvidēšanos”;
- (2) pilsētu baznīcu gadījumā arguments par inkorporēšanos citās draudzēs vai arguments par pilsētas rajona rekonstrukciju;
- (3) baznīcu filiāļu un kapliču slēgšana bija PSRS likumdošanā kopš 1929. gada, pēc kuras draudzei bija tiesības tikai uz vienu baznīcas ēku.

6. 2. Astoņu draudžu un vienas kapelas slēgšana un vardarbīgā Agusalu kapelas atsavināšana 1964. gadā

Pēc īsas atelpas 1963. gadā pareizticīgo baznīcu slēgšana atsākās ar jaunu spēku 1964. gadā. Tas bija cieši saistīts ar padomju nodokļu politikas īstenošanu Igaunijas eparhijā. Tam sekoja nodokļu pieaugums un baznīcas īpašumu vērtības pārskatīšana. Šīs darbības rezultāti bija dramatiski un ietekmēja daudzu draudžu nākotni. Gandrīz pusei draudžu nodokļi pieauga piecas līdz desmit reizes, un dažās draudzēs nodokļi pārsniedza to ikgadējos ienākumus. Uz protestiem nebija ilgi jāgaida. 1964. gada janvārī pilnvarotais saņēma 50 rakstiskas sūdzības un protestus no Igaunijas eparhijas draudzēm, prasot atcelt vai pārskatīt novērtējuma rezultātus. Pat bīskaps Aleksijs centās aizstāvēt lauku draudzes, nosūtot pilnvarotajam trīs protesta vēstules. Visi protesti tika noraidīti 1964. gada 28. janvāra sanāsmē Tallinā, kurā piedalījās Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes pilnvarotie un Igaunijas PSR Finanšu Ministrijas ierēdņi; tika nolemts, ka jaunie nodokļi, kas uzlikti, sākot ar 1963. gadu, ir likumīgi un visām draudzēm tie jāmaksā. Vienīgais kompromiss, ko panāca, bija nodokļa termiņa maiņa no 1964. gada 5. februāra uz 5. maiju.

Tā rezultātā 1964. gadā pareizticīgo draudžu izpildorganizācijas atradās situācijā, kurā bija divas izvēles: pieņemt jauno nodokļu likmi un sākt meklēt nepieciešamo naudas daudzumu nodokļu nomaksai vai maksātne spējas dēļ pamest savas baznīcas. Daudzas draudzes piespiedu kārtā izvēlējās otro ceļu. Draudžu slēgšana Piirissaarē, Surju un Kilingi-Nõmmē, kur nodokļu likme pieauga piecas reizes (Piirissaares draudzei no 13 rubļiem uz 54 rubļiem un Surju draudzei no 8 rubļiem uz 41 rubli) skaidri parāda, cik cieši draudžu slēgšana ir saistīta ar jauno stingro nodokļu politiku.

Līdzīgi kā citos gadījumos vietējās izpildkomitejas drīz vien atrada jaunas funkcijas bijušajām baznīcu ēkām: tās kļuva par kinoteātriem, dzīvojamām mājām, u.c.

Bez jau minētajām trim draudzēm tas pats notika ar vēl piecām pareizticīgo draudzēm: Timmo-Tsolgu, Võnnu-Kärsa, Penuja, Põlva-Kähri, Rannu un divām kapelām – Pulti un Agusalu.

Kopsavilkums

Pētījums rāda, ka draudžu slēgšana Igaunijas eparhijā 1954-1964 gados bija komplekss un daudzveidīgs process, kas bija tieši saistīts ar izmaiņām padomju reliģiskajā politikā. Rezultātu analīze rāda, ka baznīcu slēgšanas procesu var iedalīt divās fāzēs. Pirmā fāze, ko var raksturot kā liberālu un dabisku, attiecas uz 1954-1959 gadiem. Vienīgais izņēmums šajā periodā ir trīs mēneši 1954. gadā, kad bija aktīvi mēģinājumi un spiediens slēgt dažas pareizticīgo baznīcas, pirmkārt Sitsi baznīcu Tallinā. Trīs draudžu slēgšanu (Prangli-Maaritsa, Kastolatsi un Kullamaa-Silla) „atkušņa” periodā izraisīja draudzes locekļu skaita demogrāfiskais samazinājums vai pastāvīga mācītāja un liturģijas trūkums draudzē. Kopumā draudžu slēgšana šajā periodā norisinājās ļoti mierīgi un dabiskā veidā. Jāatzīmē, ka šajos gadījumos baznīcu slēgšanu ierosināja bīskaps, nevis pilnvarotais, kurš vairāk nodarbojās ar jautājumu par draudžu un kapelu atkalatvēršanu (Tiirimetsa, Mõnnuste, Malvaste, Agusalu).

Draudžu slēgšanas otrā fāze 1960-1964 gados gluži pretēji ir raksturojama kā vardarbīga, kurā galvenā iniciatīva piederēja pilnvarotajam. Draudžu slēgšanas nelikumīgais veids „sasaluma” gados atklājās pamazām. Pirmās pārmaiņu pazīmes šajā virzienā bija manāmas jau 1959. gadā, kad pilnvarotais aizliedza no jauna atvērt draudzes (Tiirimetsā un Mõnnustē) un draudžu filiāles (Agusalu un Malvastē), un pēc pavēles no Maskavas sāka samazināt draudžu filiāļu skaitu (Reo-Tsolgu, Abrukā). Nākamais dienaskārtībā atbilstoši PSRS Ministru Padomes dekrētam 1958. gadā, kas paredzēja klosteru skaita divkārtīgu samazinājumu, bija Kuremäe klosteris. „Viesuļuguns” pret draudzēm noslēdzās 1962-1964 gados, kad kopumā bija slēgtas 18 pareizticīgo draudzes un 5 filiāles. No visām slēgtajām draudzēm 74% tika slēgtas šajos desmit gados.

Draudžu slēgšana notika pēc noteikta scenārija. Vispirms saskaņā ar Igaunijas PSR Ministru Padomes un Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padomes lēmumu draudze tika svītrotā no saraksta. Tam sekoja praktiskā slēgšanas procedūra. Baznīcas locekļu protesti tika ignorēti, un slēgšana noritēja bez kavēšanās. 1962. gadā galvenā uzmanība tika pievērsta draudžu slēgšanai ar mazu biedru skaitu; šo sarakstu bija sastādījis Jāns Kanters un apstiprinājusi Maskava.

Pareizticīgo draudžu slēgšanas pamatā 1964. gadā bija stingrākas padomju nodokļu politikas ieviešana. Lai paātrinātu baznīcu masveida slēgšanu, 1963. gadā tika organizēta Igaunijas eparhijas īpašumu pārreģistrēšana, kā rezultātā strauji palielinājās apdrošināšanas un īpašuma nodokļu likmes.

Īsi sakot: ja 1954-1959 gados baznīcas Igaunijas eparhijā tika slēgtas baznīcu locekļu nepietiekama skaita dēļ, un to galvenokārt ierosināja bīskaps, tad kopš 1960. gada process notika vardarbīgā veidā antireliģiskā padomju garā, un to īstenoja pilnvarotais.

Bet Igaunijas eparhija PSRS nebija vienīgā, ko skāra draudžu slēgšana. 1960-1964 gados Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padome pavisam slēdza 5457 pareizticīgo draudzes. Šajā sakarā 30 slēgtās draudzes Igaunijas PSR ir tikai piliens jūrā.

1954-1964 gados oficiāli slēgto pareizticīgo draudžu saraksts

Slēgtās draudzes nosaukums	Oficiāli slēdza Krievijas Pareizticīgo baznīcas lietu padome
1. Kastolatsi	1957. gada 17. jūlijs
2. Prangli-Maaritsa	1957. gada 17. jūlijs
3. Kullamaa-Silla	1958. gada 18. janvāris
4. <u>Abruka</u>	1960. gada 9. janvāris
5. <u>Reo-Tsolgu</u>	1960. gada 9. janvāris
6. Kuremäe Tallinā	1960. gada 25. janvāris
7. Mustvee Trinity	1960. gada oktobris
8. Suislepa	1961. gada 10. novembris
9. <u>Haapsalu Aleksandri</u>	1962. gada 1. februāris
10. Haanja-Plaani	1962. gada 1. februāris
11. Kaika	1962. gada 13. februāris
12. Mäemõisa	1962. gada 24. februāris
13. Tori	1962. gada 10. maijs
14. Sindi	1962. gada 16. maijs
15. Elva	1962. gada 16. maijs
16. Tānasilma	1962. gada 3. jūlijs
17. Lihula	1962. gada 25. jūlijs
18. Aleksandri Baznīca Tartū	1962. gada 25. jūlijs
19. <u>Svētā Gara Baznīca Tartu</u>	1962. gada 25. jūlijs
20. <u>Võru-Putli</u>	1962. gada 22. septembris
21. <u>Lohusuu kapsēta</u>	1962. gada 22. septembris
22. Simeona Baznīca Tallinā	1962. gada 20. decembris
23. Juuru	1963. gada 15. novembris
24. Piirissaare	1964. gada 1. aprīlis
25. Surju	1964. gada 15. aprīlis
26. Killingi-Nõmme	1964. gada 15. aprīlis
27. Timmo-Tsolgu	1964. gada 15. aprīlis
28. Võnnu-Kärsa	1964. gada 10. jūnijs
29. Penuja	1964. gada 10. jūnijs
30. Põlva-Kähri	1964. gada 11. jūnijs
31. Rannu	1964. gada 11. jūnijs

Prof. Jouko Talonens

LUDVIGA ADAMOVIČA DISERTĀCIJA „VIDZEMES BAZNĪCA UN LATVIEŠU ZEMNIEKS 1710-1740 GADOS”

Ludviga Adamoviča dzīve un darbs

Profesors Ludvigs Adamovičs (1884–1942) bija viena no izcilākajām personībām neatkarīgajā Latvijā (1918–1940), jo viņš sevi ziedoja Latvijas sociālajai un kultūras dzīvei gan kā teologs, gan kā ietekmīga personība. Adamovičs ir dzimis Dundagā, Kurzemē, 1884. gada 23. septembrī palīgskolotāja ģimenē. Viņš studēja teoloģiju Tartu no 1904. gada līdz 1909. gadam, un pēc ordinācijas 1925. gadā jaunais daudzsološais teologs sākumā strādāja Latvijas izglītības sistēmā. Pēc tam 1920. gadā viņš kļuva par baznīcas vēstures docentu Latvijas Universitātē. Viņš ieņēma šo amatu no 1920. gada līdz 1929. gadam un darbojās kā profesors no 1929. gada līdz 1940. gadam. Bez tam Adamovičs divreiz tika iecelts par teoloģijas fakultātes dekānu ((1927-1929 un 1937- 1939) un par Universitātes prorektoru (1929-1931 un 1933–1936). Viņš strādāja par reliģijas skolotāju dažādās izglītības iestādēs un kalpoja savai Dzimtenei kā Izglītības ministrs (1934-1935). Adamovičs bija arī vairāku sabiedrisko un kultūras organizāciju biedrs un piedalījās dažādās konferencēs un pasākumos visā Eiropā.

Viņš bija ļoti aktīvs un enerģisks cilvēks. Kā jau minēts, Adamovičs bija Izglītības ministrs Latvijas Vadoņa Kārļa Ulmaņa valdībā no 1934. un 1935. gadā.

Latvijas teoloģiskajās aprindās Adamovičs pārstāvēja ‘*mediācijas teoloģiju*’. Lai gan viņš saskatīja nepieciešamību pēc garīdznieku teoloģiskās izglītības, viņa pētījumi par atmodas kustībām ļāva viņam saprast īpašo reliģiskās īstenības dabu.

Šis aktīvā, daudzpusīgā un kulturāli ietekmīgā dzīve beidzās traģiski. 1940. gadā pie varas nāca komunisti, sekoja Padomju okupācija, un drīz vien 1940. gadā Teoloģijas fakultāti likvidēja, bet profesors Adamovičs zaudēja darbu. 1941. gada traģiskajā 14. jūnija naktī viņu ar ģimeni arestēja un izveda uz Sibīriju kopā ar 14 000 citu latviešu. 1942. gada vasarā viņam piesprieda nāves sodu Soļikamskas koncentrācijas nometnē kā tautas ienaidniekam, un 1942. gada 17. jūnijā nošāva.¹⁸¹

Adamovičs kā Latvijas nacionālās baznīcas vēstures pamatlicējs

Līdz 20. gadsimta sākumam baznīcas vēstures pētīšana Latvijas teritorijā Baltijā bija vācbaltu pētnieku pārziņā.

Nacionālā atmoda 19. gadsimta beigās veicināja latviskās identitātes rašanos Kurzemes un Vidzemes sociālajā un kultūras dzīvē. Īsais Latvijas neatkarības periods (1918-1940) bija liela politiska, sociāla un ekonomiska progresa laiks, nacionālās kultūras attīstības un Latvijas nacionālās baznīcas dzimšanas laiks. Svarīga šī perioda akadēmiskās un kultūras attīstības sastāvdaļa bija nacionālās teoloģijas rašanās, daļa no tās saistās ar baznīcas vēstures studiju rašanos Latvijā un valsts baznīcas vēstures

¹ Talonen 2006, 185-186.

nacionālo interpretāciju. Līdz 20. gadsimta sākumam tie bija vācbalti, kas rakstīja baznīcas vēsturi šajā reģionā no vācu skatu punkta. Kurzeme, Vidzeme un Igaunija tika apskatītas kā atsevišķas vienības. Tās bija dzīvojušas dažādos režīmos, un katrai bija atšķirīgi vēstures ceļi un baznīcas vēsture, tagad tās tika pētītas kā viena vesela sastāvdaļa.

Laikposmā starp 1802. un 1918. gadu Tartu Universitātes teoloģijas fakultātē bija studējuši 219 etniskie latvieši, un 160 no viņiem bija beiguši šo universitāti. No visiem latviešu studentiem universitātē šajā periodā 16% studēja teoloģiju. Pirmais, kas studēja baznīcas vēsturi, bija mācītājs Frīdrihs Dzirne (1835-1872), kurš uzrakstīja pētījumu par Reformāciju Rīgā, tiesa gan, nevis latviski, bet vācu valodā. Vēl svarīgāks ir Smiltenes mācītāja Kārļa Kundziņa darbs par dažām izcilām personībām Latvijas vēsturē. Kundziņš, kurš ļoti dziļi bija ietekmējies no Albrehta Ričla (Albrecht Ritschl), bija ievērojama personība valsts nacionālajā atmodā. Bez jau minētajiem pazīstamais rakstnieks Reinis Kaudzīte 1878. gadā izdeva grāmatu par hernhūtismu Vidzemē, bet mācītāja P. P. Paukšēna grāmata par vispārējo baznīcas vēsturi Latvijā nāca klajā 1894. g.

Kad runājam par Ludvigu Adamoviču, ir svarīgi atcerēties, ka viņš kļuva par vadošo Latvijas baznīcas vēstures pētnieku 1920-to gadu beigās. Adamoviča devums bija liels. Viņš publicēja vairākus pārskatus par baznīcas vēsturi Latvijā un vispārīgo baznīcas vēsturi 1927. gadā. Adamovičs bija iecerējis tās kā mācību grāmatas.

Viņa grāmata *Dzimtenes baznīcas vēsture* bija pirmais vispārīgais darbs par Latvijas baznīcas vēsturi, un tā joprojām tiek izmantota. Adamoviča plašā doktora disertācija (aizstāvēta 1929.g., publicēta 1933.g.) par Vidzemes zemniekiem un baznīcu 1710-1740 gados ir kļuvusi par klasiku.

1929. gadā Adamovičs publicē pārskatu par G. F. Stendera *Mazo Bībeli*, kam ir bijusi svarīga loma Latvijas kultūrā. Darbu pirmo reizi izdeva 1756. gadā. Bībeles stāstu krājums luterāņiem bija populāra lasāmviela. Grāmata bija tik populāra, ka to izdeva atkārtoti daudzas reizes līdz pat 19. gadsimta beigām.

Gadu vēlāk 1930. gadā Adamovičs pāris rakstos radīja jaunu Latvijas baznīcas interpretāciju. To izdeva divās valodās: latviešu un vācu. Pirmā raksta nosaukums bija *Latvieši un katoļu baznīca*, bet otrais bija *Latvieši un evaņģēliska baznīca*. Agrākie Latvijas baznīcas vēstures pētījumi bija par evaņģēliski luterisko baznīcu Vidzemē un Kurzemē. Vācbaltu pētījumā, protams, bija runa arī par tā saucamo nevācisko elementu. Bet tagad Adamovičs savam pētījumam latviešus bija izvēlējis kā izejas punktu. Viņš interpretēja baznīcas vēsturi no nacionālā viedokļa.

Tomēr īstais izrāviens Latvijas baznīcas vēstures pētīšanā un nacionālā interpretācijā notika tikai 1933. gadā, kad tika publicēta pilnīga Adamoviča disertācija. Adamoviča darbs *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710-1740* bija iespaidīga monogrāfija.

No vienas puses, Adamoviča pētījumā var pamanīt trūkumus. Viņa pētījumi neguva starptautisku auditoriju, jo viņš tos galvenokārt publicēja latviešu valodā. No otras puses, Adamoviča darbs veicināja baznīcas vēstures latvisku interpretāciju un kritisku vēstures aprakstīšanu, neskatoties uz valodas problēmām.

Ludvigs Adamovičs aktīvi pētīja arī Vidzemes hernhūtismu (*brāļu draudzes*), kas bija Baltijas mūsdienu vēstures svarīgs faktors. Faktiski Adamovičs turpināja pētīt hernhūtiešu kustību Vidzemē 1920-1930 gados, tie bija pētījumi, ko viņš bija sācis jau studenta gados Tartu. Viņš veica pētījumus arī Hernhūtes arhīvos (*Archiv der Brüder Unität*) 1928., 1929. un 1939. gadā. Viņš pavisam publicēja astoņus zinātniskus darbus par hernhūtismu Vidzemē un dažus avīžu rakstus laikā no 1928. g. līdz 1938. g.

Beidzot Adamoviča hernhūtisma pētījumi piesaistīja starptautiskās sabiedrības uzmanību. 1927. gadā Parīzē tika organizēta starptautiska baznīcas vēsturnieku sanāksme. Šajā pasākumā Adamovičs sniedza prezentāciju par Vidzemes hernhūtismu franču valodā. Tajā pašā gadā viņa referāts tika publicēts konferences materiālu krājumā. Viņš uzrakstīja arī citus darbus, piemēram, īsu aprakstu par misionāra Kristiāna Dāvīda (Cristian David (1691-1751) sakariem ar Vidzemi. Dāvīds bija ievērojama figūra agrīnajā hernhūtiešu kustībā. Īss apskats parādījās rakstā par godu profesoram Janam Kvačalam 1933. gadā. Viņš bija bijis Adamoviča skolotājs baznīcas vēsturē Tartu Universitātē.

Noslēgumā jāsaka, ka Adamovičs ir atstājis lielu ieguldījumu Latvijas baznīcas vēsturē. Viņa pētījumi, kuru centrā bija hernhūtisms, paplašināja zināšanas par pašu atmodas kustību. Publikācijas rādīja arī to, cik lielu atzinību atmodas kustība radīja Latvijā. Tai pašā laikā tās arī nostiprināja Latvijas tautas baznīcas un Latvijas baznīcas vēstures interpretāciju, ko ļoti uzsvēra Adamovičs.

Adamovičs ir sarakstījis arī dažus īsus apcerējumus par Latvijas teoloģijas vēsturi (1933. g. un 1938.g.), kā arī Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes vēsturi (1939.g.). Viņš rakstīja apcerējumus par Latvijas Universitātes vēsturi un ievērojamu Latvijas cilvēku biogrāfijas (Kārlis Kundziņš, Seniors; Kārlis Mīlenbachs; Teodors Grīnbergs, u.c.)/

Interesants pētījums ir viņa grāmata *Latviskums mūsu dievkalpojumos* 1939. g. Viņš raksta par nacionālajiem elementiem Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsturē un tās iekšējā attīstībā.

Adamovičs bija viens no pirmajiem zinātniekiem, kas pētīja seno latviešu reliģiju, latviešu reliģisko praksi un paradumus pirmskristietības periodā. Sevišķi 1930. gados viņš arvien vairāk pievērsās šīm tēmām. No šīm publikācijām jāmin *Senlatviešu reliģijas vēlajā dzelzs laikmetā* 1937. gadā un daudzi raksti par latviešu folkloru un seno mitoloģiju. Adamovičs rakstīja arī par latviešu tautas dziesmām. Viņa raksts *Zur Geschichte der altlettischen Religion* krājumā *Studia theologica II* (Rīga, 1940.) labi ilustrē šīs lietas starptautiskajai auditorijai.¹⁸²

Disertācija par Vidzemes baznīcu un latviešu zemnieku 1710-1740 gados

Ludviga Adamoviča ievērojamākais pētījums par Latvijas baznīcas vēsturi bez šaubām bija plašā monogrāfija *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710-1740.*¹⁸³ To nodrukāja 1933. gadā, un tā iznāca nākamajā gadā. Šim apjomīgajam 659 lappušu biezajam sējumam, ko izdeva *Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīva*

² Talonen 2003, 417-419; Freimane & Talonen 2005. See nos 210–211, 227, 276, 313, 315, 344 –345, 405, 453, 643, 783-786, 865 etc.; [Talonen] 2006, 186-190.

³ Adamovičs 1933; Freimane & Talonen 2005 no. 343.

Generālkomisija, bija interesanta priekšvēsture. Jaunā Adamoviča interese par hernhūtismu Vidzemē pamazām pārauga dziļā ticības attīstības Vidzemē pētījumā par laikposmu pēc Lielā Ziemeļu kara (1700-1710). Viņš iesniedza pētījuma rezultātus 1929. gadā savā disertācijā *Baznīcas un ticības dzīve Vidzemes latviešu draudzēs 1710-1740*. Šī nepublicētā 374 lappušu biezā disertācija galvenokārt balstījās uz Latvijas Valsts arhīvu materiāliem¹⁸⁴. Tomēr Adamovičs bija pētījis arī Hernhūtes arhīvus (*Archiv der Brüder Unität*, lai gan šajā stadijā Hernhūtes arhīvu pētījumu ieguldījums vēl ir ļoti mazs).

Adamovičs, ko 1929. gadā iecēla par profesoru baznīcas vēsturē, turpmākajos gados paplašināja un padziļināja savu pētniecību. Olafa Šildes (Olaf Sild) pētījumi par Halles piētisma ietekmi Igaunijā¹⁸⁵ (publicēti Igaunijā) deva Adamovičam jaunu perspektīvu. 1929. gadā viņš atkārtoti apmeklēja Hernhūtes arhīvus Vācijā, kas arī padziļināja viņa pētījumus.¹⁸⁶ Vēl vairāk, Adamovičs trīs reizes veica pētījumus Halles Institūta bibliotēkā (*Hauptbibliothek des Waisehauses*) un manuskriptu nodaļā Prūsijas Valsts bibliotēkā (*Preussische Staatsbibliothek*) Berlīnē.¹⁸⁷

Pētījums pārauga monogrāfijā, tās publicēšanu 1933. gadā atbalstīja Latvijas Kultūras fonds. Monogrāfijā bija ietverta paša informācija par Vidzemes baznīcu vēsturi pēc Lielā Ziemeļu kara. Pētījuma periods bija izvēlēts ļoti rūpīgi. Lielais Ziemeļu karš Vidzemē beidzās 1710. gadā ar miera līgumu. No zviedru-somu pārvaldības zeme kļuva par Krievijas provinci. 1740. gadā nemierīgie laiki šajā reģionā bija beigušies, un baznīcas dzīve nostabilizējās. Hernhūtiešu atdzimšana bija tikko sākusies un sāka izplatīties citos Vidzemes apvidos.

Kopumā Lielais Ziemeļu karš, kam sekoja krievu armijas okupācija un jauna valdība, iezīmēja jaunu periodu Vidzemes vēsturē. Kara laikā 1700 -1710 gados 30 baznīcu ēkas bija nodegušas vai nopostītas. Bija izpostīti vairāki pastorāti. Daudzi mācītāji šajā apvidū bija miruši no mēra. Daži mācītāji bija aizvesti gūstā uz Krieviju. Latvijas draudzes bija zaudējušas divas trešdaļas mācītāju. Tikai 17 draudžu gani bija palikuši. Mēris vēl pastiprināja satriecošo postu. Kopumā 62% iedzīvotāju bija gājuši bojā kara darbības rezultātā. Pēc visa šī posta Vidzemes latviešu draudzēs bija palikuši 61 000 cilvēku.

Savā pētījumā Adamovičs sniedz dziļu ieskatu ticības un kultūras dzīvē Vidzemē 1710 - 1740 gados. Vispirms viņš rūpīgi izpētīja baznīcas administratīvos un kanoniskos principus zviedru laikā (1621-1710). Viņš izstudēja jauno baznīcas administrācijas praksi pēc kara un mācītāju finansiālo un sociālo stāvokli, kā arī garīdznieku reliģisko un teoloģisko izaugsmi. Turklāt viņš izpētīja atsevišķu mācītāju dzīves stāstus un viņu darbu savās draudzēs. Vienlaikus viņš sniedza pārskatu par cilvēku garīgo izglītību un skolu sistēmas stāvokli, kā arī reliģiskās literatūras izplatību Vidzemē. Jāatzīmē, ka viņš arī pētīja baznīcas reliģisko darbību draudzes līmenī un reliģisko un morālo situāciju ģimenēs. Reliģisko paradumu pētījumam par šo periodu ir liela zinātniska vērtība.

⁴ LVVA 5440 / 1 5 Adamovičs' dissertation (1929); Adamovičs 1933; Freimane & Talonen 2005 nos. 251-252, 343.

⁶ Sild 1928.

⁷ Talonen 2001, 104.

⁸ Adamovičs 1933.

Pētījuma galvenā tēma ir piētisms un hernhūtisms. Autors jūta dziļas simpātijas pret šīm reliģiskajām kustībām.¹⁸⁸ Pēc kara Vidzemes garīgā atdzimšana notika mērķtiecīgi, bet ar lielām grūtībām. Garīdznieku skaits visu laiku pieauga. Pētījuma perioda beigās Vidzemē jau bija 55 mācītāji. Arvien vairāk mācītāju, kas bija mācījušies Halles Universitātē un pie piētistu vadoņa Augusta Hermana Franckes, ienāca Vidzemes draudzēs 1720-os gados. Piētistu mācītāji ienesa „pārmaiņu vēju” draudžu dzīvē. Pirmais piētistu mācītājs bija Kristians Gotholds Neihauzens (*Christian Gothold Neuhausen* 1684-1734), kurš Lielā Ziemeļu kara laikā bija studējis Tartu, kas tajā laikā darbojās „trimdā” Hallē un Pērnavā. Lielā nepieciešamība pēc mācītājiem deva iespēju Neihuazenam ordinēties 1711. gadā, un viņš saņēma savus pirmos pastorātus Cēsīs un Araišos. Sākot ar 1713. gadu viņš kalpoja kā virsmācītājs Valmierā.

Rīga un Valmiera kļuva par piētisma centriem. Piētistu mācītāji drīz vien ieņēma vadošos amatus baznīcā. Jau 1730. gadā konsistorijas asesori ar teoloģisko izglītību bija piētisti (Neihauzens and Kristians Haumanis). 1736. gadā Jakobs Benjamins Fišers (Jakob Benjamin Fischer), kurš bija studējis Hallē, tika iecelts par ģenerālsuperintendentu. Piētisms pavēra ceļu hernhūtismam, kas vēlāk ienāca no Vācijas. Šo kustību Adamovičs pētīja atsevišķi sava darba pēdējā lielajā sadaļā (12. nodaļa).¹⁸⁹

Adamovičs izpētīja, ka tieši piētismam un brālībai bija ievērojama loma Vidzemes „garīgajā atdzimšanā”. Reliģiskā dzīve un „augšana kristietībā” padziļinājās šo divu kustību ietekmē. No otras puses, Adamovičs arī parādīja, ka pat vēl 18. gadsimta sākumā bija saglabājušās paliekas no primitīvā pagānisma, tāpat arī no viduslaiku katolicisma.¹⁹⁰

Lai gan Adamovičs pats savos teoloģiskajos uzskatos vairāk bija kulturāls protestants nekā piētists, viņš tomēr Vidzemes baznīcas vēsturi galvenokārt vērtēja no piētistu skatu punkta. Savās tēzēs, ko publicēja kopā ar disertāciju 1929. gadā, viņš noteica stingru atšķirību starp ārējo baznīciskumu un dzīvo kristīgo reliģiozitāti. Pirmais termins ietver galvenokārt rituālu ievērošanu un Svētā vakarēdiena pieņemšanu. Dziļākas un „dzīvākas” reliģiozitātes ietekme radās piētisma darbības rezultātā.¹⁹¹

1933. gadā tika publicēta paplašināta Adamoviča disertācija. Šajā sējumā viņš luteriskās ortodoksālās baznīcas galvenos paradumus un garīgās tradīcijas, t.i., katehisma zināšanas un iegaumēšanu, nevērtē kā līdzvērtīgas patiesi kristīgai dzīvai ticībai.

Vislabākajā gadījumā tas pildīja tavu galvu (atmiņu), bet tavai sirdij deva ļoti maz, bieži vien
neko.¹⁹²

Šis uzskats ir tuvs Filipa Jakoba Špēnera (Philip Jakob Spener) *Pia Desideria* (1675)¹⁹³ izteiktajiem. Adamovičs savus uzskatus pamatoja ar pirmavotiem, bet

¹⁸⁸ Adamovičs 1933.

¹⁸⁹ Adamovičs 1933, especially p. 158-201, 505-576.

¹⁹⁰ Adamovičs 1933. On these matters see Adamovičs 1940 (especially pp. 271-272).

¹⁹¹ Adamovičs 1929.

¹⁹² Adamovičs 1933, 426.

¹⁹³ Wallmann 1997, 67-81.

nešaubīgi viņa lielā cieņa pret hernhūtismu kā nacionālu kustību nostiprināja viņa uzskatus. Ne velti Adamovičs, kurš savas galvenās idejas smēlās Adolfa [fon] Harnaka (Adolf [von] Harnack) teoloģiskās „invāzijas” laikā 20. gadsimta sākumā, atrada liberālās teoloģijas un piētisma saskares punktu „dzīvajā kristietībā”. Ir skaidri redzams, ka tas, ko Adamovičs noraida, ir ortodoksālais luterānisms.

Monogrāfijā, ko publicēja 1933. gadā un kas bija disertācijas papildinājums, hernhūtiešu un kristiešu parašas bija aprakstītas plašāk. Adamovičs bija iekļāvis jaunas nodaļas par šīm tēmām (11 un 12), kuras nebija disertācijā. Citos jautājumos viedokļi un materiāli bija ievērojami paplašināti un padziļināti, salīdzinot ar 1929. gadu. Faktiski apmēram 40% no grāmatas bija jauna informācija, kas iepriekš nebija iekļauta disertācijā¹⁹⁴.

Atsauksmes par disertāciju

Disertācijas papildināšana, kas tika veikta 1929-1933 gados, un turpmākie pētījumi par tēmu parādīja Adamoviča neatlaidību un intensīvo pētniecisko darbību līdztekus neskaitāmiem citiem pienākumiem. Ražīgais baznīcas vēstures pētīšanas darbs saņēma pelnītu novērtējumu, jo visas atsauksmes bez izņēmuma par šo grāmatu bija pozitīvas. Teoloģijas doktors mācītājs Pauls Berents (Paul Baerent), kas bija vācbaltu izcelsmes baznīcas vēsturnieks, atzīmēja, ka Adamovičs bija uzrakstījis savu pētījumu no latviešu nacionālā skatu punkta un izlaboja dažas detaļas. Neskatoties uz to, atsauksme kopumā bija pozitīva.¹⁹⁵ Teoloģijas doktors Alberts Freijs, kas bija viens no jaunās paaudzes nacionāli liberālajiem teologiem un viens no ietekmīgākajiem akadēmiķiem Latvijas Zemnieku Savienībā, partijas avīzē *Brīvā Zeme* 1934. gada 11. jūlijā izteica publisku pateicību savam profesoram un baznīcas vēstures skolotājam. Freijs pilnīgi pamatoti uzskatīja Adamoviču par nacionālās baznīcas vēstures pamatlicēju Latvijā. Pēc Freija domām Adamoviča grāmata sniedza „objektīvu” ainu par latviešu tautas vēsturi. Viņš tajā izteica latviešu zemnieku viedokli.¹⁹⁶

Latvijas nacionālistiskajā gaisotnē 1934. gadā Adamoviča baznīcas vēstures interpretācija tika labi uzņemta. Daudzi vēsturnieki uzskatīja pētījumu kā pozitīvu sākumu.¹⁹⁷ Tomēr jāatzīmē, ka Leonids Arbuzvs, (juniors), kurš bija visatzītākais zinātnieks baznīcas vēstures nozarē Latvijas Universitātē, par Adamoviča grāmatu klusēja. Viņš, protams, zināja pētītos fundamentālos jautājumus, jo bija bijis Adamoviča oponents doktora disertācijas publiskajā aizstāvēšanā 1929. gadā.¹⁹⁸

Par savu pētījumu Adamovičs saņēma Latvijas Kultūras Fonda un Krišjāņa Barona biedrības goda apbalvojumus.¹⁹⁹ Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas avīze *Svētdienas Rīts* publicēja fragmentus no darba un īsu kopsavilkumu 1934. gadā.²⁰⁰ Avīze vēlējās popularizēt akadēmiskā pētījuma augļus baznīcā gājēju vidū.

¹⁹⁴ LVVA 5440/1 5 Adamovičs' dissertation (1929); *Adamovičs* 1933.

¹⁹⁵ *IMM* 7-8/ 1934, 88-90 (P. Berents)

¹⁹⁶ *BrZ* 153/ 11 July 1934 (Alb. Freijs)

¹⁹⁷ *JZ* 125/ 8 June 1934 (A. Baumanis); *LVIZ* 1/ 1937, 133-137 (J. Vigrabs); *Freimane & Talonen* 2005 no. 343.

¹⁹⁸ *Adamovičs* 1981.

¹⁹⁹ LUB LUV The Catalogue A-An (Adamovičs) Facts on Adamovics; LVVA 1632/2 787 Book reviews of J. Berziņš and Augusts Tentelis; *Ķiploks* 1963, 94.

²⁰⁰ *SvR* 12/ 18 March 1934; 19/ 6 May 1934; 27/ 1 July 1934.

Papildinātais Adamoviča disertācijas izdevums kļuva par Latvijas garīgās historiogrāfijas klasiku. Tās nacionālais skatījums uz baznīcas vēsturi 1930. gados ietekmēja jauno teologu paaudzi. Tādēļ mācītājs Edgars Ķiploks, kas bija strādājis kā Adamoviča asistents un palīdzējis viņam grāmatas sagatavošanā drukāšanai, 1963. gadā ASV izdeva grāmatas jaunu versiju. Otrais izdevums, ko publicēja izdevniecība *Sējējs*, trimdas latviešiem tālu prom no dzimtenes deva iespēju iepazīties ar savas tautas un baznīcas vēsturiskajām saknēm.²⁰¹ Laikā, kad komunistu valdība Rīgā darīja visu iespējamo, lai izskaustu jebkādu patiesu teoloģijas un baznīcas vēstures pētīšanu, darbs, ko veica Ķiploks un izdevniecība *Sējējs*, bija nozīmīgs kultūras pasākums.

Ludviga Adamoviča mantojums

Profesors Ludvigs Adamovičs bija baznīcas vēsturnieks un zinātnieks līdz pat savai traģiskajai nāvei. Arī viņa mantojums Latvijas zinātnes un kultūras vēsturē ir ievērojams.

Ludvigs Adamovičs radīja Latvijas baznīcas vēstures nacionālo interpretāciju. Viņa rakstu apjoms ir ārkārtīgi plašs, no akadēmiskām monogrāfijām un mazākiem apcerējumiem līdz mācību grāmatām par reliģiju, no rakstiem žurnālos un avīzēs līdz pētījumiem, ziņojumiem un runām. Bez latviešu valodas viņa darbi publicēti vācu, angļu, franču, igauņu, zviedru un slovāku valodās. Adamoviča bibliogrāfijā ir 1020 nosaukumi, Ieskaitot likumus un statūtus, ko viņš parakstīja kā Latvijas Izglītības ministrs laikā no 1934. gada līdz 1935. gadam.

Profesors Adamovičs bija viena no izcilākajām personībām neatkarīgajā Latvijā (1918-1940), jo viņš deva savu ieguldījumu Latvijas sociālajā un kultūras dzīvē gan kā teologs, gan kā ietekmīga personība. Tā sauktās nacionālās atmodas laikā 1980 gados Adamovičs atguva savu augsto stāvokli Latvijas zinātnē un kultūrā. Kopš Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā interese par viņu ir augusi. Kurzemē, Dundagā un Stendē, par

Adamoviču ir daudz atmiņu. Arī Valmiera ir saistīta ar Adamoviča dzīvi, jo 1918 – 1920 gados viņš bija Valmieras ģimnāzijas direktors.²⁰²

Avoti un literatūra

Arhīvu avoti

Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (LVVA)

Ludviga Adamoviča personīgais arhīvs

---

²⁰¹ Adamovičs 1963.

²⁰² Talonen 2006, 191.

5440 / 1 5 Adamoviča disertācijas manuskripts 1929

Latvijas Izglītības Ministrija

787 Pārskati par zinātniskajiem darbiem kas iesniegti Krišjāņa Barona
Apbalvojumu komitejai 1934.-1935.

Latvijas Universitātes bibliotēka (LUB)

Latvijas Universitātes vēsture (LUV)
Katalogs A-An (Adamovičs)

Drukātie avoti

Adamovičs, Ludvigs

1929 Baznīcas un ticības dzīve Vidzemes latviešu draudzēs
(1710-1740.g.).

Doc. L. Adamoviča tēzes. – Brz 203 / 9 Sept. 1929.

1933 Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710-1740. [Diss].
Rīga:

Kooperatīvā.
Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju

1940 Latvieši un kristīgā baznīca vēstures gaitās. – Es un mans
nams. Rīga.

1963 Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710-1740. [Diss].
2. izd.

Minneapolis MI: Sējejs.

1981 Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte 1919-1939.
Otrais izdevums .

Lincoln NE: LELBA Apgāds.

Ķiploks, Edgars

1963 Ievērojams darbs baznīcas vēsturē. – CB 6 / 19863.

Žurnāli un avīzes

Brz Brīvā Zeme 1929, 1934

CB Ceļa Biedrs 1963

IMM Iekšlietu Ministrijas Mēnešraksts 1934

JZ Jaunākas Ziņas 1934

LVIZ Latvijas Vēstures institūta zurnāls 1937

Lietuvių katalikų Mokslo Akademijos metraštis 2003.

SvR Svētdienas Rīts 1934

Literatūra*Aija Freimane & Jouko Talonen*

- 2005 Ludviga Adamoviča bibliogrāfija. Somijas
 2006 Baznīcas vēstures biedrības publikācijas Bibliography of
 Ludvigs Adamovičs. Publications of the Finnish Society of
 Church history, no. 196. Helsinki.

Sild, Olaf

- 1928 August Hermann Francke's mõjud meie maal. Tartu.
 [Die Einflüsse August Hermann Franckes auf das kirchliche
 und geistige Leben
 in Estland und Livland].

Talonen, Jouko

- 1997 Baznīca Staļina represiju laikā. Padomju Latvijas Evaņģēliski
 luteriskās
 1998 Baznīcas statuss un darbība 1944. – 1950. g.
 1999 Church under the Pressure of Stalinism. The development of
 the status and activities of the Soviet Latvian Evangelical-
 Lutheran church in 1944-1950.
 Studia Historica Septentrionalia 25. Diss. Rovaniemi:

Pohjois-Suomen

historiallinen Yhdistys.

- 2000 Hernhüte un Baltijas zemes kopš 1730. g. līdz tagadnei.
 Kultūras perspektīvas – Igaunijas baznīcas vēsture pagājušajā
 tūkstošgadē.
 Herrnhut and the Baltic Countries from 1730 to the Present:

Cultural Perspectives.

- Estonia Church History in the Past Millenium. Estnische
 Kirchengeschichte im
 vorigen Jahrtausend. Hrsg. Riho Altnurme. Kiel: Friedrich

Wittig Verlag.

2003

Latvijas nacionālās baznīcas vēstures rašanās.
 Birth of the national Church History of Latvia in 1918-1991.
 -*Lietuvių katalikų Mokslo Akademijos metraštis* 23 / 2003.

2007

Ludvigs Adamovičs kā Latvijas baznīcas vēsturnieks

2008

Ludvigs Adamovičs as Latvian Church Historian. – Itämeren
 itälaidalla.

Näkökulmia identiteetin ja yhteistyön historian. Studia

Historica Septentrionalia 48.

Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Wallmann, Johannes

- 1997 Totinen kääntymys ja maailmanparannus. Pietismi
 kirkkohistoriallisena ilmiönä.

Suomennos Esko M. Laine. Helsinki: Kirjaneliö.

Saisinājumi un termini

(Skat arī *Avoti un literatūra*)

Diss   Akadēmiska disertācija (grāmata)

LELBA   Latvijas Evaņģēliski-luteriskā baznīca Amerikā
(Latvian Evangelical Lutheran Church in America, Latvian exile
Church)

MI   Minnesota

NE   Nebraska

Vēlos izteikt pateicību Eevai-Kaisu Törönenas kundzei, zvērinātai tulkotājai,
Markus klosterā mācītājai un Robertam M. Whitinga kungam, Ph. D, kuri palīdzēja
man šī darba publicēšanā angļu valodā.

Tomi Alasalmi

AGRĪNAIS HERNHŪTIEŠU PIĒTISMS UN BALTIJAS ZEMNIEKU CIEŠANAS

Hernhūtiešu piētisms bija ievērojamākā un ietekmīgākā reliģiskā kustība Baltijā 18. gadsimtā. Piētisma loma ievērojami pieauga pēc zviedru valdīšanas. Hernhūtiešu kustības izcelsme saistās ar Jana Husa reformistu kustību. Viņa sekotāji Bohēmijas brāļi imigrēja uz Saksiju. Grāfs Nikolass Ludvigs fon Cincendorfs (Nicolaus Ludwig von Zinzendorf) bija dedzīgs piētists, un viņa ietekmē 1722. gadā tika nodibināta pirmā hernhūtiešu apmetne. Hernhūtiešu komūnas daudzveidīgo struktūru veidoja dievbijīgi pilsētnieki, reliģiskie bēgļi un daudzi brīvprātīgie misionāri. Hernhūtes sociālie nosacījumi bija stingra baznīcas disciplīna un konstitūcija, kas sastāvēja no ekonomiskās nodaļas un sava veida kristīgā komunisma.ⁱ

Morāvijas baznīcai bija misijas visā pasaulē, un šīs kustības ietekme strauji izplatījās tālu aiz Vācijas līdz Austrumeiropai, ieskaitot Baltijas valstis. Agrīnā hernhūtiešu piētisma sociālā ietekme Baltijā ir ļoti interesanta tēma un līdz šim tikusi interpretēta galvenokārt no Morāvijas brāļu izglītojošā aspekta. Ar savu izglītojošo darbību hernhūtieši bieži vien ieguva ietekmi vergu emancipācijā. Tai pašā laikā atmodināto Igaunijas un Vidzemes zemnieku prasības pēc sociālajām reformām pētījumos ir ignorētas, sevišķi attiecībā uz hernhūtiešu kustības vēstures izpēti par laiku no 1730. - 1740. gadiem. Jaunākie Baltijas vēstures pētījumi šīs sociālās reformas vērtējuši vairāk.ⁱⁱ

Piētisms un zemnieki Baltijas provincēs

Salīdzinot ar Ziemeļvalstīm, sevišķi Somiju, Baltijas valstīs 18. gadsimtā ir pavisam cita pasaule. Tajās ir daudz līdzības, ieskaitot zviedru valdīšanu 17. gadsimtā. Pēc Lielā Ziemeļu kara Baltijas valstis, Igaunija un Vidzeme tika atdalītas no Zviedrijas un pievienotas Krievijas impērijai. Tomēr Nīštates līgums garantēja zviedru lauku likumu saglabāšanu un luterāņu baznīcas tiesības. Krievijas cars gribēja panākt vietējās elites – vācbaltu muižniecības lojalitāti, tāpēc garantēja muižniecības tiesības un privilēģijas. Tas radīja jaunu ekonomisko un politisko kultūru 18. gadsimtā. Baltijas zemnieku stāvoklis bija daļa no tā.ⁱⁱⁱ

Apspriežot Baltijas zemnieku sociālo stāvokli 18. gadsimtā, ir iespējams lietot vārdu “ciešanas”. Pēc tam kad Baltijas valstis kļuva par Baltijas provincēm Krievijā, tajās sākās vēlīna feodālās sistēmas renesanse. 18. gadsimtā Rietumeiropā daudzas valstis uzlaboja un reformēja zemnieku sociālos apstākļus. Piemēram, Dānijā, 18. gadsimta otrajā pusē piētisms bija ļoti ietekmīga feodālās sistēmas likvidēšanas kustība. Taču Baltijas valstīs tas tā nebija. Lielie īpašumi, kas piederēja Baltijas vācu muižniecībai, bija feodālās iekārtas pamats. Zviedrijas likumi bija centušies reformēt un uzlabot Baltijas zemnieku stāvokli, sevišķi ar muižu redukciju 1680-os gados. Pēc Lielā Ziemeļu kara Krievija atcēla šīs zemes reformas un atjaunoja iepriekšējo likumdošanu. Tas pasliktināja Baltijas zemnieku stāvokli zem Krievijas varas, jo ekonomiskā sistēma, kas balstījās uz lielajiem īpašumiem, kas piederēja Baltijas vācu muižniecībai, uzlaboja muižniecības stāvokli. Tā bija cena par lojalitāti Krievijas režīmam.^{iv}

Hernhūtiešu kustība Baltijas valstīs

Tādi bija apstākļi laikā, kas hernhūtiešu piētisms nonāca līdz Baltijas provincēm. Pirmie hernhūtiešu misionāri ieradās Baltijas reģionā 1729. -1730. gados. Grāfs Cincendorfs (Zinzendorf) pats apmeklēja Rīgu un Tallinu 1736. gadā. Cincendorfs lasīja sprediķi Tallinas katedrālē; viņa sprediķis bija ļoti aizkustinošs, un cilvēki salīdzināja viņu ar Mārtiņu Luteru. Lielā hernhūtiešu garīgā atmoda notika laikā starp 1730. un 1740. gadiem. Galvenais Hernhūtiešu kustības panākumu cēlonis bija misionāru darba metodes. Vispirms misionāri apguva vietējās valodas, kas ļāva satuvināties ar lauku cilvēkiem. Otrais iemesls bija tas, ka hernhūtieši runāja par to, kas bija saprotams zemniekiem. Viņi sniedza mierinājumu un rūpējās par mazāk veiksmīgajiem parastajiem cilvēkiem.

Hernhūtiešu kustība piedāvāja jaunas kristīgās ticības formas, kas atšķīrās no luterāņu baznīcas un no vietējam draudzēm. Mācītāji zināmā mērā bija vācbaltu identitātes daļa un sociāla šķira. Pēc Lielā Ziemeļu kara Tartu Universitāte netika no jauna atvērta, un Baltijas mācītājiem bija jāstudē ārzemēs. Pēc 1710. gada lielākā daļa no luterāņu mācītājiem nāca no Vācijas. Daži no viņiem ietekmējās no piētisma. Mācītājiem bija ciešas saites ar vācbaltu muižniecību, un ne visi prata vietējās valodas. Turpretim hernhūtiešu sprediķotāji un misionāri nāca no strādnieku un amatnieku vidus, viņi bija daudz tuvāki zemniekiem un varēja dzīvot starp viņiem.^v

Sākumā hernhūtiešu atmodu vadīja apgaismotie vācbaltu muižniecības pārstāvji, kā, piemēram, Magdalēna fon Hallarte (Magdalene von Hallart). Viņas īpašums Valmiermuižā pie Valmieras bija viens no hernhūtiešu kustības centriem. Magdalēna fon Hallarte bija vāciete un vācu piētista Augusta Hermana Frankes (August Hermann Francke, 1663-1727) draudzene. Nozīmīgs fakts piētistu kustībā bija Hallartes personīgā pazīšanās ar Erdmuti Doroteju Cincendorfu (Erdmute Dorothea von Zinzendorf), grāfa Cincendorfa sievu. 1730. gadā Hallarte ielūdza Morāvijas brāļus uz Valmieru.

Taču ar to aina nav pilnīga. Hernhūtiešu atmoda savā agrīnajā stadijā bija par laucinieku kustību, zemnieku atmoda. Vācbaltu muižniecībai hernhūtiešu kustības doktrīna bija problemātiska, jo tā uzsvēra reliģisko vienotību un atmodināto cilvēku vienlīdzību kā daļu no piētiskās tradīcijas. Savā ziņā hernhūtiešu kustība tās vadošajiem muižniecības locekļiem bija reliģiska labdarība un filantropija. Reliģiskā vienlīdzība nevarēja kļūt arī sociāla vienlīdzība šķiriskajā 18. gadsimta sabiedrībā.

Hernhūtiešu kustības sociālā loma

Diezgan interesanti ir tas, ka hernhūtiešu kustībai bija ļoti spēcīgs sociālais vēstījums jau 1730. – 1740. gados. Hernhūtiešu kustība varēja pastāvēt tikai dažus gadus. Tad cariene Elizabete I 1743. gadā to aizliedza. Šis ukazs patiesībā tika izdots pēc vācbaltu muižniecības prasībām. Galvenais iemesls bija atmodināto sociālā kustība vai bailes no tās. Hernhūtiešu piētisms spēlēja lielu sociālo lomu zemnieku vidē 1740. gadu sākumā. Reliģiskajai un garīgajai kustībai bija arī sociālas sekas. Ir dažas hernhūtiešu piētisko vīziju dokumentālas liecības, un šīm vīzijām ir skaidrs sociāls vēstījums. Piemēram, Igaunijas zemnieks Talimans Pāps (Talliman Paap), kuram bija ietekmīga loma hernhūtiešu sociālajā kustībā kā sludinātājam un zemnieku vadonim. Pāps bija ļoti populārs sprediķotājs, un daudzi zemnieki nāca viņu klausīties. Savos

spreidīkos Pāps prasīja sociālas reformas, un viņa tuvākos sekotājus bija ietekmējušas hernhūtiešu idejas par sociālo komūnu vai sociālo komunismu. Talimanu Pāpu un viņa atbalstītājus sagūstīja bruņotā kaujā ar vietējiem miličiem un ieslodzīja cietumā. Zemnieku kustība radās Igaunijas un Vidzemes provinču dažādās vietās 1740. gadu sākumā.^{vi}

Ne visi pētnieki atzīst hernhūtiešu kustības sociālo nozīmi. Jautājums par 1730. un 1740. gadu zemnieku sacelšanās cēloņiem tiek ignorēts un tiek interpretēts kā izņēmums. Piemēram, Pāpa kā hernhūtiešu sprediķotāja sociālā nozīme ir svarīgs pierādījums sakarībai starp zemnieku sociālo reformu kustību un hernhūtiešu kustības sociālo vēstījumu. Šī tēma prasa turpmāku tās pētīšanu, lai atklātu visu kopainu.

Vācbaltu muižniecības attieksme pret hernhūtiešu kustību atklāj zemnieku atmodas sociālo nozīmīgumu. Hernhūtiešu kustība tika aizliegta 1743. gadā. Process sākās Vidzemes un Igaunijas Vidzemes un Igaunijas landtāgos. Tiek apgalvots, ka galvenais iemesls ir bijis teoloģisks un landtāgi ir vēlējušies atbalstīt veco luterisko ortodoksālo reliģiju. Šis arguments neiztur kritiku. Piemēram, Vidzemes landtāgs nodeva iesniegumu Vidzemes konsistorijai 1742. gada vasarā. Šis iesniegums izteica neapmierinātību ar hernhūtiešu atmodu un tās attieksmi pret luterisko baznīcu. Tas arī apgalvoja, ka hernhūtiešu kustība vājina lauku mācītāju autoritāti un mazina viņu lomu, tādēļ tas ir drauds vācbaltu muižniecības varai kopumā. Viņi arī apsūdzēja hernhūtiešu kustību par tās negatīvo ietekmi uz zemnieku garīgo dzīvi un morāli. Vidzemes luteriskās baznīcas vadītājs bija ģenerālsuperintendants Fišers, kam bija pozitīva attieksme pret hernhūtiešu kustību. Viņš nodibināja divas komisijas, lai pētītu apsūdzības pret hernhūtiešu kustību. Šo darbu pārtrauca impērijas aizliegums 1743. gadā.^{vii}

Pēc sarunām ar konsistoriju 1742. gada novembrī Igaunijas provinces administrācija izdeva hernhūtiešu kustības pagaidu aizliegumu. Decembrī Igaunijas ordeņa muižniecība aizvietoja konsistorijas piētiski noskaņoto priekšsēdētāju ar dižciltīgu sludinātāju. Tas palielināja vācbaltu muižniecības ietekmi un mazināja hernhūtiešu kustības iespējas cīnīties pret aizliegumiem.^{viii}

Hernhūtiešu kustības opozīcijai bija politiski un ekonomiski iemesli. Tas primāri nebija reliģisks jautājums. Vācbaltu muižniecība labi apzinājās zemnieku sacelšanās briesmas. Bija skaidrs, ka hernhūtiešu piētismam bija svarīga loma Baltijas zemnieku sociālā stāvokļa un sociālās apziņas izpratnē.

Pirmkārt, hernhūtiešu kustība stiprināja Baltijas zemnieku garīgo spēku. Tā pacēla zemnieku kultūru Igaunijā un Vidzemē. Aktīvie misionāru sludinātāji hernhūtiešu reliģiskajā sabiedrībā bija demokrātiskās domāšanas paraugs. Zemnieku sociālā pašapziņa un personiskā aktivitāte bija kaut kas jauns Baltijas laukos. Sociālā apzināšanās bija hernhūtiešu kustības reliģisko vienlīdzības ideju rezultāts.

Hernhūtiešu garīgajai kustībai bija arī morālas sekas. Apvidos, kur atmoda bija izplatīta, mazinājās noziegumi un alkohola lietošana. Dažos apvidos tas radīja feodālās sistēmas problēmas. Lielajiem zemes īpašniekiem bija

grūtāk pārdot savu alkoholu vietējā tirgū, jo zemnieki samazināja alkohola patēriņu. Tiesās bija jāizskata mazāk kriminālnozieģumu, un daži rakstnieki, kā, piemēram, A.V Hupels 18. gadsimta otrajā pusē (A. W. Hupel) rakstīja, ka hernhūtiešu piētismam ir pozitīva ietekme uz zemnieku morāli. Hernhūtiešu garīgā atmoda palielināja zemnieku interesi par grāmatu lasīšanu un rakstīšanu. Daži hernhūtiešu

sludinātāji rakstīja arī savas īsās biogrāfijas. Arī skolotāju semināru ietekme Valmierā bija svarīga. Lasītprasmes līmenis Vidzemē 19. gadsimtā bija ļoti augsts.^{ix}

1740. gadā baltiešu zemniekiem viņu ciešanās hernhūtiešu piētisms varēja piedāvāt tikai garīgu palīdzību. Sociālo reformu mēģinājumiem 1730-1740 gados bija maz panākumu. Vietējo zemnieku sociālā kustība tika noraidīta, un hernhūtiešu kustība tika aizliegta. Neskatoties uz to, hernhūtiešu piētismam bija liela loma zemnieku sociālajā atmodā. Hernhūtiešu kustība veidoja agrīno mūsdienu identitāti un modeli vēlākajai nacionālajai identitātei. Strādīgie zemnieki ar stiprām garīgā vērtībām vēlāk veidoja politisko prasību tēlu sociālajām reformām. Arī piētisma un apgaismības attiecības ir interesants jautājums. Baltijas zemniekiem hernhūtiešu kustība nozīmēja sociālā stāvokļa uzlabošanās kāpnes. Ekonomiskā un sociālā stāvokļa uzlabošanās bija daļa no garīgās atmodas. Reliģiskajai vienlīdzībai sekoja prasības pēc sociālām reformām.

Bieži tiek apgalvots, ka franču apgaismība bija antiklerikāla, bet to nevar attiecināt uz vācu apgaismību, kam bija daudz pozitīvāka attieksme pret piētismu nekā tās franču atzaram. Būtu pārdroši apgalvot, ka Baltijā vienkāršais cilvēks zināja kaut ko par apgaismību un tās sociālajām idejām. Tomēr hernhūtiešu kustība ietvēra ļoti plašu sociālo apzināšanos. Uz šī pamata vēlākā apgaismotā sociālā emancipācija veidoja Baltijas zemnieka ideālo tēlu. 18. gadsimta beigās vācu apgaismības idejas nonāca līdz Baltijas provincēm. Izglītotie vidusšķiras mācītāji un rakstnieki, kā Garlībs Helvigs Merķelis un Johans Kristofs Petri, prasīja sociālās reformas zemniekiem. Merķeļa grāmata "Latvieši" tika publicēta 1796. gadā. Merķelis prasīja radikālu sociālo reformu, lai uzlabotu zemnieku sociālos apstākļus. Grāmata "Latvieši" tiek vērtēta kā apgaismības rezultāts, bet Merķelis bija Vidzemes mācītāja dēls, un viņš jau no bērnības zināja par hernhūtiešu atmodas zemnieku kustību.^x

Petri un Merķeļa rakstītais veidoja zemnieku jautājuma problēmu sintēzi Igaunijā un Vidzemē 18. gadsimta beigās. Viņi apvienoja apgaismības un racionālisma piētisko kritiku. Viņi uzsvēra zemnieku apspiestību valdošajos sociālajos apstākļos. Viņu Baltijas zemnieka ideālais tēls bija ļoti līdzīgs atmodinātā zemnieka tēlam. Jautājums par Vidzemes un Igaunijas zemnieku sacelšanos un nemieriem 1730. un 1740. gados prasa dziļāku izpēti. Agrīnās hernhūtiešu atmodas vēsture ir daudzpusīgāka, nekā tas bieži tiek atzīts, un tā veido pamatu vēlākajai nacionālās atmodas kustībai.

ⁱ Guntram Philipp, Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. (Köln & Wien: Böhlau Verlag, 1974), 6-8, 12-15.

ⁱⁱ Seppo Zetterberg, Viron historia. (Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2007), 317.

ⁱⁱⁱ Juhan Kahk & Enn Tarvel, An economic History of the Baltic countries. (Stockholm, Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 20.), 73.

^{iv} Wilhelm Lenz, Zur verfassungs- und Sozialgeschichte der baltischen evangelisch-lutherischen Kirche 1710-1914. Baltische Kirchengeschichte der Missionierung und der Reformation, der evangelisch-lutherischen landeskirchen und des Volkskirchentums in den Baltischen Landen. (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1956), 110-129.

---

^v Juhan Kahk, Virolainen talonpoika ja kristinusko 1600- ja 1700-luvuilla. (Helsinki, Historiallinen aikakauskirja 84:1, 1986), 14-15; Seppo Zetterberg, Viron historia. (Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2007), 314.

^{vi} Arthur Võõbus, Contributions of the herrnhuters to the spiritual, educational and cultural life in Estonia. (New York, yearbook of the Estonian Learned Society in America, 1967), 92; Juhan Kahk, Virolainen talonpoika ja kristinusko 1600- ja 1700-luvuilla. (Helsinki, Historiallinen aikakauskirja 84:1, 1986), 14-15.

^{vii} Voldemar Ilja, Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Pohja-Eesti) 1730-1743. (Helsinki, Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1995), 263.

^{viii} Kauko Pirinen, Viron herrnhutilaisuus alkuvaiheissaan. (Helsinki, Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja, 1995), 320-323; Otto A. Webermann, pietismus und Brüdergemeinde. Baltische Kirchengeschichte der Missionierung und der Reformation, der evangelisch-lutherischen landeskirchen und des Volkskirchentums in den Baltischen Landen. (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1956), 160-163.

^{ix} Jouko Talonen, Herrnhut and the Baltic Countries from 1730 to the Present: Cultural perspectives. Estonian Church history in the Past Millennium. (Tartu, Friedrich Wittig Verlag, 2001), 98-104; Arthur Võõbus, Contributions of the herrnhuters to the spiritual, educational and cultural life in Estonia. (New York, yearbook of the Estonian Learned Society in America, 1967), 91.

^x Georg Wihgrabs, Einleitung. Die Letten. (Riga 1924), xxxv-xxxvi.